

3655.

9(47) 1905
5-85

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ. ԿԵՆՏՐ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՈՍԿՎԱ, 1930

59673-66

I. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԸ

Սակած 1903 թ. ժողովրդական տնտեսության վերելքը Ռուսաստանում փոխադրվում է անկումով: Ներքին շուկան, հատկապես թեթև ինդուստրիայի համար, նկատելի չափով կրճատվեց: Պատերազմի հետևանքով սրվեց նաև ֆինանսական կրիզիսը: Պետական պարտքը առ 1 հունվար 1904 թվի հասավ 6,63 միլիարդ ռուբլու: Ցարական կառավարությունը միջոցների կարիք զգալով՝ ուժեղներեն սեղմում է հարկային պրեսը: 1905 թվի գարնան ֆինանսների մինիստրությունը գործիչները ապարդյուն փորձում են միջազգային դրամական շուկայում փոխառություն չստանալ: այս անգամ արտասահմանյան բանկիրները չվստահեցին այն կառավարության, վորն ամբողջ աշխարհի առաջ հեռավոր-արևելյան ճակատի անվերջ անհաջողություններով (ռուս-յապոնական պատերազմում) վարկաբեկեց իր պրեստիժը:

Տնտեսական դեպրեսիան (անկումը) ուժեղացրեց գործազրկությունը: Դրությոնը եւ ավելի վատթարացավ շնորհիվ 1904 թ. և հատկապես 1905 թ. վատ բերքի. 25 նահանգներում 150 գավառներ, ընդհանուր առմամբ, խիստ տուժեցին անբերրիությունից: Սեահող շրջանը, փոխանակ 14 միլ. տոննա միջին նորմայի, 1905 թ. տվեց միայն 10 միլ. տոննա ցորեն: Նմանորինակ թվեր կարելի չէ մեջ բերել գարնանացանի և աշնանացանի հավաքման մասին և այլն: «Ցարին պատկանում է վերջին տասնամյակի ամենաանհաջող տարիներին» — գրում էյին այն ժամանակ մամուլում:

Միջերջների դեմը, հատկապես սկսած 1905 թ. ամառ-վանից, շնորհիվ հացահատիկների ու խոտաբույսերի անբերրիություն, խիստ բարձրանում են: Միաժամանակ ընկնում է ունի աշխատավարձը: Առանց այն ել կիսաճորտատիրական տնտեսություն պայմաններում բանվորների կյանքի չափազանց ցածր մակարդակը սկսում է վար իջնել՝ առաջ բերելով բանվորական կվարտալներում գոյությունը ցարական ռեժիմից: Հողմունքն աստիճանաբար տարածվում է նաև գյուղերում և ընդգրկում քաղաքի ու գյուղի մանր բուրժուական լայն խավերը:

Բանվորական խավերը հատկապես ծանր եր, իհարկե, բանվորների և գյուղացիական չքավորության վիճակը: 1905 թ. հեղափոխությունից առաջ մի քանի ձեռնարկություններում բանվորական ուրը հասնում էր մինչև 15 ժամի: $11\frac{1}{2}$ ժամյա բանվորական ուրվա պարտադիր որենքը կապիտալիստների կողմից փաստորեն չեղյալ հայտնվում:

„Положение рабочего класса в России“ գրքի հեղինակ Կ. Պաժիտնովը գրում է. «Շնորհիվ այն ծակը-ծուկի, վոր թողնված էյին 1897 թ. որենքում, ինչպես և շնորհիվ հետագա շրջաբերականների՝ վերից բանվորական ժամանակի կարգավորման փորձը պետք է համարել բոլորովին անհաջող: Կյանքում նա եյական փոփոխություններ չմտցրեց»:

Կոստրոմայի նահանգի Բըյուխանովի մանվածային ֆաբրիկի բանվորները 1905 թ. պահանջում էյին բանվորական ուրը նվազեցնել մինչև... $11\frac{1}{2}$ ժամ: Դործարանային տեսուչները հակայական քանակություն դանդաղաներ էյին ստանում՝ բանվորներին արտաժամյա աշխատանքների ստիպելու մասին: 1904 թվին այդպիսի դանդաղաների թիվը հասնում էր՝ անհատական — 186 և կոլեկտիվ — 2064, 1902 թվին՝ անհատական — 249 և կոլեկտիվ — 3025:

Անգամ Պետերբուրգում, ուր կառավարությունը և կապիտալիստները ձգտում էյին պահպանել 1897 թ. հունիսի $2\frac{1}{2}$ ժամյա բանվորական ուրվա որենքի առերևույթ կիրառումը, ծովային գործարանների բանվորները 1905 թ. նոյեմ-

բերի 7-ին պահանջեցին արտաժամյա աշխատանքների վերացում կամ, ծայրահեղ դեպքում, նրանց կրճատումը մինչև 60 ժամի՝ տարվա ընթացքում յուրաքանչյուր բանվորի համար: Ձեռնարկություններում ընդհանրապես

Ալեքսանդրադր աշխատավարձը չափազանց ցածր եր՝ յեթե չհաշվենք բարձր վճարվող բանվորների բավականին նվազ խավը:

Առաջին տեղը բռնում էյին մետաղագործները, վորոնց աշխատավարձը հասնում էր տարեկան 342 ռուբլու, իսկ վերջին տեղը՝ տեքստիլի բանվորները (տարեկան 140 — 180 ռուբլի): Համեմատաբար վատ չեյին վաստակում Պետերբուրգի մետաղագործները՝ որական 1 ռ. 75 կ. մինչև 2 ռ. ամենից վատ վաստակում էյին Մոսկվայի շրջանի տեքստիլի բանվորները՝ ամսական 8 ռուբ. — մինչև 15 ռուբլի:

Յեթե ըստ աշխատավարձի բոլոր բանվորներին բաժանենք մի շարք գրուպաների, կստանանք հետևյալ պատկերը. — բարձր գրուպային (մետաղագործներին) պետք է վերագրել մոտավորապես բանվորների հինգերորդ մասը. այս գրուպայի մեջ մտնում են նաև քիմիկների ու տպագրիչների և հանքանյութերի վերամշակման՝ բանվորների ընդհանուր քանակության $\frac{1}{5}$ մասը, վորոնց տարեկան վաստակը կազմում է 206 ռ. մինչև 260 ռուբլի: Միջին գրուպային՝ 180 մինչև 198 ռուբլի տարեկան վաստակով անասնաբուծական պրոդուկտների, փայտի մեքենայական վերամշակման և այլն՝ բանվորների համեմատաբար աննշան մասը (մոտ $\frac{1}{6}$), և, վերջապես, ստորին գրուպան (տեքստիլի բանվորները) կազմում է գրեթե բանվորների ընդհանուր քանակի 50%-ը:

Հեղափոխությունից առաջ ֆաբրիկ-գործարանային կյանքի ընդհանուր պայմանները՝ չնայած աշխատանքի պաշտպանության վերաբերյալ մի շարք որենքների, անցյալ շրջանի համեմատությունումը չլավացան: Մի անգամ արդեն հիշած Կ. Պաժիտնովը գալիս է հետևյալ յեզրակացության. — «Մենք իդուր աշխատում ենք տեսնել բանվոր դա-

սակարգի վիճակի քիչ թե շատ խոշոր բարելավում... Աշխատանքի պաշտպանությունը վերաբերյալ մեր որենսդրությունը պարզապես մակերևութորեն՝ առանց խորանալու, վերացրեց շահագործման միայն ամենազարհուրելի արտահայտությունները՝ այդ ասպարիզում ամենից հնարագետ ձեռնարկություններին իջեցնելով մի ընդհանուր մակարդակի»:

Անվերջ սուգանքներ, խուզարկություններ, «սև ցուցակներ»՝ վորտեղ զետեղում եյին «խռովարարներին» և պարզապես ըմբոստ բանվորներին, ազմինխտրացիայի և վարպետների կամայականություն, — այս բոլորը սովորական յերևութ եր:

Բայց տեղի եյին ունենում նաև կարգից դուրս այնպիսի փաստեր, վորոնց մասին, որինակ, գրում ե Կ. Շելավինը „Рабочий класс и его партия“ գրքում. — «Նովգորոդի նահանգում, գրեթե հեղափոխության նախորդակին (1903 թ.), մի ֆաբրիկի դիրեկտոր բանվորներին լծեց կառքին և նրանով մեկնեց: Գլուխովսկի մանուֆակտուրայում Զախար Մորոզովը ման եր գալիս ֆաբրիկում մտրակը կոշիկին խրած: Ոտարյերկրացի դիրեկտորները շուտով յուրացնում են բանվորների հետ վերաբերվելու «ռուսական պրիոմները»: Մեկ անգլիացի դիրեկտոր՝ այն հարցին, թե ի՞նչ կանոններ կան նրա մոտ՝ բարձրացրեց մտրակն ասելով՝ «ահա իմ մոտ յեղած կանոնը»:

Բոյլշևիկների կուսակցության այդ շրջանին պատկանող թերթիկները տալիս են հեղափոխության նախորդակի և ընթացքում՝ բանվորները դրություն ցայտուն իլլուստրացիան:

«Ընկերներ!» — կարդում ենք բոյլշևիկների Մոսկվայի կազմակերպության Ռազոժսկի ռայոնական կոմիտեյի թուղցիկում, գրված դիմումի ձևով Նիրնովի ֆաբրիկի բանվորներին և բանվորուհիներին, — կա արդյոք մի այլ տեղ ևս այնպիսի կարգեր, ինչպես մեզ մոտ ֆաբրիկներում! Դուք ձեր տիրջ համար բանվորներ չեք, այլ նրա ճորտերը, նրա ստրուկները:

Նա ստիպում ե ձեզ աշխատել ամբողջ ուր՝ առավոտից մինչև յերեկո. մինչդեռ վճարում ե ձեզ չնչին գրոշներ և

ձեր վաստակած աշխատանքային դրամները ստանալու համար դուք ամբողջ ժամերով, մինչև ուշ գիշեր, սպասում եք փողոցում՝ կարծես վողորմություն հայցելիս լինեք: Նա ձեզ ննջարան ե տվել՝ դուք պառկում եք յերկուսական մարդ մեկ անկողնում, քնում եք մինչև իսկ հատակի վրա, մահճականների տակ՝ ինչպես շունը: Խաղեյինը փակել ե ձեզ ֆաբրիկում, բակից դուրս չի թողնում, և դուք նստել եք այնտեղ, ինչպես կալանավորները՝ բանտում: Նա ձեզ կերակրելու համար ձեզնից վերցնում ե վոչ թե ֆաբրիկային տեսչի հաստատած 3 ռ. 50 կ., այլ ավելացրել ե իրեն ելի 50 կ., մինչդեռ կերակրում ե վորդնած կազամբով և ամեն տեսակի փչացած պրոդուկտներով: Յեվ ավագ վարպետուհի Աննա Վասիլենան այդ հոտած անպետք կտորով նախատում ե ձեզ: Տոներին սպիտակ հաց ստանալու հույսով՝ դուք ժամերով կանգնում եք դրսում, ձմեռը սառչում եք ձյունի մեջ մի կտոր հացի համար՝ վորը նախապես վճարված ե ձեր իսկ դրամով: Նրանք ձեզ տալիս են անպետք, հոտած կերակուր, իսկ իրենք ձեզնից վերցրած դրամով պատրաստում են իրենց համար համեղ ճաշ: Ձեզ տուգանում են յերկու բոպե ուշանալու համար, հայհոյում, ծեծում են: Յերբ դուք հիվանդ եք՝ նրանք տեղ չունեն, վորովհետև նա թանգ արժե, բայց տես, վոր խաղեյինը յերբեք չի մոռանում հիվանդության համար ձեր աշխատավարձից դուրս գալ... Դուք լուրջամբ տանում եք այդ բոլորը. յեթե ձեզնից վորևե մեկը վճռի մի խոսք ասել, ապա խաղեյինը հաջորդ ուր նրան փողոց կշարտի»:

Բայց հա թե բանվորները ինչպես են նկարագրում իրենց կյանքը «Իսկրա» ժուրնալում զետեղած թղթակցության մեջ. —

«Մեզ մոտ՝ ֆաբրիկում (կանավալովի՝ Պրիստավը, ցահագապեսը վորները համբերության կատարվել և կատարվում են զանազան ճնշումներ և անուրինական նեղումներ... Գործադուլ յեղավ... Կանավալովը զրեց պրիստավին, վոր գործադուլ դադարեցնելը նրա գործն ե: Այդ պահին գործադուլավորները պա-

հանջում էյին՝ 1) դադարեցնել բանվորներից անորինական տոկոսներ գանձելը, 2) վերադարձնել գանձված տոկոսների ամբողջ գումարը, 3) նշանակել ճաշի համար 2 ժամյա դադար: Յեկան փոխ-նահանգապետը և պրիստավը ու մեկնեցին ուղիղ Կանավալովի մոտ. հարբեցողությունից հետո, ֆաբրիկանտի տան մոտ կանչեցին բանվորներին, նույնպես և կազակներին: Հարձած փոխ-նահանգապետը հազիվ

Գործադուլավորներն սրում են

դուրս յեկավ բանվորների հետ խոսելու և ուղղակի վրա պրծավ հայեոյանքով — «Բ՞նչ ե ձեզ պետք սրիկաներ. նազայկայ՛ով այդ սրիկաներին!»: Յեվ նազայկաները հնչեցին»:

Բանվորների վերջին հյուլթը քամող կապիտալիստները, պրիստավը, նահանգապետը, ցարի մոտիկ ծառաները և, վորպես պսակ ու «կարգապահութեան» սիմվոլ նազայկան, ահա նկարագրած ժամանակի բանվորական «կենցաղի» բնորոշ շտրիխները:

Յեթե քննելու լինենք գյուղատնտեսու-
«Ազնվական» թյան վիճակը, ապա կտեսնենք, վոր հիմ-
յեվ կեղտոս նական փոփոխությունների անհրաժեշտու-
լեմից-լորդերը թյունը հասունացել եր նաև գյուղում, վոր-
տեղ շարունակում եր հսկայական դեր խա-
ղալ՝ Լենինի ասած՝ «ճորտատեր-կալվածատերերի միջնա-
դարյան հողատիրությունը»:

Հատիֆունդիայի (խոշորագույն կալվածների) տերերի ձեռքում մնում եր հսկայական հողային ֆոնդ: 86 միլ. հեկտար մասնատիրական հողերից 6¹/₂ միլ. հեկտար պատկա-
նում եր 600 հազար մանր հողատերերի՝ յուրաքանչյուրին 50 հեկտարից վոչ բարձր: 28 հազար հողատերեր ունեյին 62 միլ. հեկտար, այսինքն՝ միջին հաշվով, յուրաքանչյուրը 2200-կան հեկտար. հողատերերի ճնշող մեծամասնությունը (70%) ազնվականներն էյին, և, վերջապես, 700 ամենից խոշոր կալվածատերեր-ցեցեր ունեյին հսկայական կալված-
ներ, յուրաքանչյուրը 30-ական հազար հեկտար:

Այդ թվերը անալիզի յենթարկելով՝ Լենինը գրում ե. «10 միլ. գյուղացիական տնտեսություններ ունին 73 միլ. դեսյատին հող. 28 հազար ազնվական և կեղտոտ լենդ-
լորդերը՝ 62 միլ. դեսյատին: Այսպես ե հիմնական ֆոնդ այն դաշտի, վորտեղ ծավալվում ե գյուղացիութեան պայ-
քարը հանուն հողի: Այդ հիմնական ֆոնդում անխուսափելի յե տեխնիկայի տարորինակ յետամնացությունը, հողա-
գործութեան ընկած վիճակը, գյուղացիական մասսաների ճնշվածությունը ու մոռացվածությունը, ճորտատիրական կոսմոսական շահագործման անվերջ փոփոխական ձևերը»:

Այն ժամանակաշրջանի գյուղի համար Գյուղացիու-
թյունը վորպես բնորոշ են յերկու տեսակի հակադրություն՝
քյունը պոսակա դասակարգի և ամբողջ գյուղացիութեան միջև՝ մի կողմից, և գյու-
ղացիութեան ներսում՝ մյուս կողմից:
վորումը

Լենինը մերկացրեց բեզյառական (կոռվո-
րական) տնտեսութեան ճորտատիրական վար-
ձակալութեան, «բարչինայի, ձմեռային բռնի աշխատանքի

և այլն ստորկացման անվերջ տարբեր ձևերը, վորոնք հակադրում էյին նոր ճորտատիրութեանը վողջ գյուղացիութեանը, վորպես առանձին դասակարգ, վորը շահագրգռված է կալվածատերից նրանց հողերը խլելու մեջ:

Միաժամանակ Լենինը հետևել էր նաև գյուղում ծայր առնող շերտավորման պրոցեսին: „Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905 — 07 годов“ գրքում Լենինն ընդգծել է, վոր «ճորտատիրական շահագործումից սեղմված գյուղացիական մասսան քայքայվում է և հաճախ ինքն է վարձակալութեան տալիս իր հողամասը» լի տնտեսներին և վոր «հարուստ գյուղացիութեան աննշան փոքրամասնությունն է դառնում գյուղական բուրժուազիա, վարձակալում է հողեր՝ կապիտալիստական տնտեսութեան համար, շահագործում է հարյուր հազարավոր բատրակներին և որավարձով աշխատողներին»:

1905 թվին հողագյուղի գյուղացիները կազմում էյին արդեն գյուղական բնակչութեան քանակի 25% վող պակաս: Դյուղի կուլակային մասը կենտրոնացրել էր իր ձեռքում բացի հողից՝ նաև նշանակալից քանակութեամբ անասուններ և ինվենտար: Հողային նեղվածութեանը խեղդում էր չքավորութեան: Խաղաղ ճանապարհով գյուղացիութեանը անկաբող էր այդ փակուղիից դուրս գալու յեղք գտնել: Դյուղացիների մասսայական գաղթը դժվարին, գրեթե անհնարին էր դարձել՝ կառավարութեանը յերկյուղում էր չե թե այդ ձևով խախտել կալվածատերերի շահերը, վորոնք իրենց տնտեսութեանը պահպանում էյին շնորհիվ բեզյառական սխտեմի գոյութեան: Անգամ Սիբիրի յերկաթուղու բացումը, այդ իմաստով, միայն մասնավորապես փոփոխեց դրութեանը: Դյուղացիների գաղթման պայմաններն առաջվան պես մնում էյին վերին աստիճանի ծանր: Մինչև 1895 թ., որինակ, Հարավ-Ուստրելիյսի յերկիր գաղթելու համար պահանջվում էր բացի ճանապարհածախսից, յուրաքանչյուր ընտանիքի համար 300-ից մինչև 600 ուոլլի կանխիկ դրամ: Սիբիր կամ այլ ծայրագավառներ գաղթելու լայն հնարավորութեանները չքավորութեան համար, այդպիսով, կտրված էյին: Լինելով

գրեթե «անիրավատեր», «ստորին դաս» — գյուղացիութեանը պակաս չափով չէր զգում նաև քաղաքական ճնշումը: Դյուղում իսկական իրավատերեր էյին հանդիսանում նահանգապետների նշանակած ու վերջինների անմիջապես յենթարկվող, այսպես կոչված, դեմսկի պետերը: Զեմսկի նաչալնիկներ կարող էյին լինել միայն տոհմային ազնվականներից. սրանք հաստատում և հեռանցում էյին վոլոստային տանտեսներին, քննում կամ վերացնում հասարակական ժողովների վճիռները, սուգանքի էյին յենթարկում ու քանտ նստեցնում և ընդհանրապես վարվում էյին գյուղացիների կշանքի ու գուլքի հետ ինքնակամորեն և առանց վերահսկողութեան:

Դյուղում թագավորող ռեժիմը կարելի չե բնութագրել վորպես «նոր ճորտատիրութեան» ռեժիմ, վորը մինչ-ռեֆորմայն շրջանի՝ այսինքն մինչև 1861 թ. շատ սովորույթն էր պահպանել էր իր ուժում:

Պարզ է, վոր գյուղացիութեանն ատամ-Լենինը բաց-նեղված միայն կրում էր այդ սոսկալի վոսեքի յեղ ճնշումը: 1905 թվի դարնանը սկսվեց գյուղացիների զացիական շարժումը: Լենինը հենց այդ ժամանակ էլ այդ շարժման պատճառով «Պրոլետարիատը և գյուղացիութեանը» հողվածում գրեց բանվորների և գյուղացիների դաշինքի ամրապնդման անհրաժեշտութեան մասին:

«Քաղաքային բանվորական շարժումը հեղափոխական գյուղացիութեան մեջ ձեռք է բերում նոր դաշնակից: Սոցիալ-դեմոկրատիան* արդեն քանիցս անգամ մատնանշել է, վոր գյուղացիական շարժումը դնում է նրա հանդեպ յերկու խնդիր: Մենք պետք է պաշտպանենք, անկասկած, առաջ մղենք այն, քանի վոր նա հանդիսանում է հեղափոխական-դեմոկրատիական շարժում: Դրա հետ միասին, մենք պետք է անշեղորեն կանգնենք մեր պրոլետարական դասակարգային տեսակետի վրա, կազմակերպելով գյուղի պրոլետարիատը

* Այն ժամանակ բոլշևիկները և մենշևիկները անվանում էյին իրենց սոցիալ-դեմոկրատներ:

քաղաքային նման ու նրա հետ միասին ինքնուրույն դասակարգային կուսակցության մեջ, բացառելով նրան նրա շահերի հակադրությունը բուրժուական գյուղացիության շահերի հետ, հրավիրելով նրան պայքարել հանուն սոցիալիստական հեղափոխության, մատնանշելով նրան, վոր ճնշում էից ու աղքատությունից կարելի չե ազատվել չե թե գյուղացիության մի քանի շերտերը դարձնելով մանր-բուրժուաներ, այլ փոխարինելով ամբողջ բուրժուական հասարակակարգը սոցիալիստականով»:

Բանվոր դասակարգը յեղել է առաջավոր հեղափոխական դասակարգը, իսկ գյուղացիությունը՝ հեղափոխության յերկրորդ շարժիչ ուժը:

Տեսնենք հիմա, թե հեղափոխության մեջ Արդյունաբերական ինչ դեր խաղացին քաղաքային բուրժուական բուրժուական ժողովրդի

Արդյունաբերական բուրժուական ցարիզմի նկատմամբ արդյո՞ք ոպպողիցիա յեր:

Ներկա մոմենտում բուրժուական շրջանում վերաբերման հարաբերության մեջ են հետադիմական և լիբերալ տրամադրությունները — հարցնում է Լենինը 1902 թվին „Политическая агитация и классовая точка зрения“ հոդվածում և պատասխանում է. — «Մի զույգ մերկ փաստերից այդ անկարելի չե յեզրակացնել. դա կախված է ներկա մոմենտի հասարակական-քաղաքական պայմանների բոլոր առանձնահատկություններից: Այդ վորոշելու համար հարկավոր է մանրամասնորեն իմանալ այդ պայմանները, ուղադրությամբ հետևել հասարակական վորևե խավի՝ կառավարության հետ ունեցած բոլոր և ամեն տեսակի ընդհարումներին»:

Լենինը նախատեսել էր, վոր բուրժուական պարզապես անցնելու յե հակա-հեղափոխության բանակը, յերբ նրան վիճակվի ընտրություն կատարել հեղափոխության յերկու հիմնական շարժիչ ուժերի՝ ցարիզմի և բանվոր դասակարգի միջև, սակայն Լենինը անհնարին չե համարում հեղափոխության մի քանի ետապներում ոգտագործել լիբերալ բուրժուական յորոշ խավերը:

«Պրոլետարիատի կուսակցությունը, գրում է Լենինը — պետք է կարողանա ամեն մի լիբերալի վորսալ հենց այն մոմենտում, յերբ նա ուզում է մի վերջով առաջ անցնել, և ստիպի նրան շարժվել մի արշին: Իսկ յեթե դիմադրի — ապա մենք առաջ կանցնենք առանց նրան և նրա վրայով»:

Բուրժուական հիմք ունեւ դժգոհելու աղնվական-կալվածատիրական շրջաններից յեկած պաշտոնեաներից: 1900 թվի արդյունաբերական կրիզիսը առաջ բերեց ամբողջ յերկրում խիստ զայրույթի հորձանք՝ ընդդեմ ցարական կառավարության: Լիբերալ բուրժուական, վոր մասնակցում եր ոպպողիցիոն շարժման մեջ, ուզում եր բանվորների ձեռքով կրակից շագանակ հանել: Նրա անբավականությունը ցարական բյուրոկրատիայից հատկապես սուր կերպարանք ստացավ ռուս-յապոնական պատերազմի անհաջողություններից հետո, յերբ այդ բյուրոկրատիայի հզորության հավատը խորտակվեց վորպես թղթյա տնակ: Այդ ժամանակից սկսած, 1904 թ. վերջից սկսվում է արդյունաբերական բուրժուական յերբացորոշ լիբերալիզմի պերիոդը:

Սակայն, շուտով, «գարունը» վերջացավ: Հեղափոխության թափից վախեցած՝ լիբերալ յետ նահանջեց (1905 թ. հոկտեմբերյան գործադուլից հետո) և բանվոր դասակարգը ինչպես նախատեսել եր Լենինը, պետք է առաջ գնար «առանց նրան և նրա վրայով»: 1902 թվի հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստից հետո արդյունաբերական բուրժուական հանդես և գալիս վորպես պրոլետարիատի թշնամի:

Ինչ վերաբերում է բուրժուական ինտե-
բուրժուական լիզենցիային, ապա նրա թվական քանակը ինստիտուցիոնալ և քաղաքական տեսակարար կշիռը հեղափոխության մեջ չնչին եր:

1897 թվին Ռուսաստանում կային սկզբնական կրթությունից բարձր՝ 1.300.000 մարդ, այսինքն բնակչության 1%-ից քիչ ավելի. սրանցից բարձրագույն կրթություն եյին ստացել միայն մոտ 132 հազար, իսկ միջնակարգ՝ — 700 հազար:

Բուրժուական ինտելիգենցիան և զպրոցական յերիտասարդությունը, հատկապես ռուսանոդությունը վորոշ մաս-

նակցությունն և ունեցել ինքնակալության դեմ վարվող պայքարում, սակայն այդ պայքարը բուրժուական-դեմոկրատիական պայքարի շրջանակներից դուրս չէր գալիս:

Կ. Շելավինը մեջ է բերում հետաքրքիր ցիտատ գերմանական մի բուրժուական լրագրից, վորը բուրժուազիայի և մանր-բուրժուական դեմոկրատիքական ինտելիգենտների դերը գնահատել էր վոչ բարձր:

«Ռուս ինտելիգենտը, գրում էր լրագիրը 1905 թվին, — սովորաբար հեղափոխականորեն տրամադրված է միայն, մոտավորապես, մինչև 30 տարեկան հասակը, դրանից հետո նա փառավորապես սարքվում է հարմար բնում՝ պետական տեղերում, և այսպես՝ տաք գլուխների մեծ մասը դառնում են սովորական չինովնիկներ»:

«Ընդհանուր առմամբ, այդ նկատողությունը բավական ճշտությամբ ընդգրկում է ուսական ինտելիգենցիայի եյությունը՝ բացառելով նրա դասակարգային դրությունը՝ հետևաբար, և յերիտասարդության դրությունը», ավելացնում է Կ. Շելավինը:

Դեմոկրատական ինտելիգենցիայի քաղաքական տեսակետներում Լենինը տարբերում էր յերեք ուղղություն՝ — խոշոր բուրժուազիայի շահերի արտահայտիչների, «ձախ» ուղղության բուրժուական դեմոկրատների (Լենինը սրանց շարքին էր դասում սոցիալիստ-հեղափոխականներին) և բանվոր դասակարգի ներկայացուցիչներին — սոցիալ-դեմոկրատներին:

«Սոցիալիստներ» յառլիկը, վոր կպցրել էյին իրենց եսերները, չէր կարող Լենինից թազցնել նրանց իսկական դասակարգային դեմքը: «Սոցիալիստ լինելու բարի ցանկությունները չեն ժխտում բուրժուական-դեմոկրատիքական եյությունը», գրում է Լենինը «От народничества к марксизму» հոդվածում:

Բուրժուական դեմոկրատներին, բնականաբար, Լենինը համարում էր անվստահելի դեմոկրատներ: Պրոլետարիատը, ընդգծում էր Լենինը, բուրժուական դեմոկրատիային պաշտպանելու յե վոչ թե նրա հետ դաշն կնքելու հիման վրա,

վոչ թե նրա վստահության հավատի հիման վրա, այլ պաշտպանելու յե այն ժամանակ և այն չափով, յերբ և վոր չափով նա պայքարում է գործնականում ինքնակալության դեմ: Ինտելիգենցիան իրենից ինքնուրույն ուժ չէր ներկայացնում: Նրա ճնշող մեծամասնությունը գնում էր խոշոր և մանր բուրժուազիայի հետ, և միայն նրա աննշան մասն իր բախտը կապեց բանվոր դասակարգի հետ, վորպես հեղափոխության հեղեմոնի (ղեկավարի):

Ճարական չինովնիկները, ռեակցիոն կալչեղափոխութեան և վաճառքները ու բուրժուան, իրենց քաղաքական անհեռատեսության հետևանքով կարծում էյին, վոր ծավալվող հեղափոխական շարժման մեջ մեղավոր են չարանենգ «հեղափոխականները», «խռովարարները», «ուսանողները», այլ վոչ թե որյեկտիվ այն պայմանները, վորոնք գործնականում հող էյին պատրաստել բանվորների և գյուղացիական մասսաների հեղափոխական խմորման համար:

Սակայն ագիտատորները չառաջացրին, վորքան էլ նրանք ճարտասաններ լինեյին, 1905 — 07 թվականների բուռն հեղափոխական շարժումը:

Հեղափոխության հիմքը հենց այդ ժամանակ կազմում էր ճորտատիրության (ֆեոդալիզմի) մնացորդների վոչնչացման հասունացած խնդիրը: Կապիտալիստական զարգացման ճանապարհին կանգնած Ռուսաստանը պետք է վշրեր հին կյանքի շրջանակները, վորոնք նրա համար արդեն նեղ էյին: Գյուղացիությունը ազահորեն ձգվում էր դեպի կալչեղափոխական հողերը: Համայնքը՝ գյուղում, «բնակություն շրջանը»՝ հրեաների համար և այլ սահմանափակումները, հալածանքը՝ հավատի համար, անշնորք և տգետ բյուրոկրատիայի կամայականությունը, — այս բոլորը խանգարում էր կապիտալիզմի և յերկրի տնտեսական զարգացման ազատ աճումը: Անհրաժեշտ էր, առաջին հերթին, վերացնել ֆեոդալական-ճորտատիրական հասարակակարգը:

Ռուս-յապոնական պատերազմը թուլացրեց կառավարություն և սրեց դասակարգային հակադրությունները, արա-

գացրեց ինքնակալութեան ամբողջի դեմ գրոհը և առաջացրեց Ռուսաստանում դեռևս չտեսնված հեղափոխական պայթյուն։ Այսպես սկսվեց 1905 թվի հեղափոխությունը։

II. ՌՈՒՍ-ՅԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՎՈՐՊԵՍ «ԵՆԱՓՈԽՈՒՅՑՈՒՆԸ ԱՐԱԳԱՑՆՈՂ»

Ի՞նչ նպատակներ եր հետապնդում ցարական կառավարությունը պատերազմ սկսելով Յապոնիայի դեմ։ Պոսք կար, անկասկած, զբաղվելով լավոր առևմաբ Կորեայի դադարեցնելու պլանների մասին և ընդհանրապես Հեռավոր Արևելքում ռուսական արդյունաբերության շուկայի լայնացման մասին։

Ռուսաստանում այդ պատերազմին պատրաստվում էին 90-ական թվականների սկզբից։ Վիտտեն և զինվորական մինիստր՝ հետազայում գլխավոր հրամանատար՝ Կուրոպատկինը դեռ շատ առաջ՝ մինչ պատերազմ, ձգտում էին դադարեցնել Մանչուրիայի աստիճանական գրավման ճանապարհով ընդարձակել Ռուսական իմպերիալիզմի սահմանները մինչև Պաղատ ովկյանոսի ափերը։ Սակայն Վիտտեն և նրա դաշնակիցը շրջահայտորեն խոսում էին՝ թեև վոչ բավական վճռականորեն, հակառակ Ռուսաստանի կողմից չմտածված անժամանակ գործողությունների դեմ և կողմակից չէին Յապոնիայի հետ անմիջական պատերազմի։ Բայց և այնպես արքունական կամարիլյան Նիկոլայի գլխավորությամբ չհամաձայնվեց այդ «չափավոր պլաններին» հետ և նա գլուխը կորցրած նետվեց ավանտյուրայի գիրկը։

Ռոմանովները (ցարը և նրա մոտիկները) ուզում էին շուտով տիրանալ համեղ կտորին՝ Կորեային, այսինքն մի ամբողջ պրովինցիայի, վորը առաջ յենթարկվում եր Զինաստանին, իսկ 1895 թվից դարձավ «անկախ կայսրություն»՝ փաստապես զրկված ամենայն անկախությունից և ընկած Յապոնիայի և Ռուսաստանի կրկնակի ազդեցության ներքո։

Ռուսական պալատական շրջաններում սովորել էին նաեւ Կորեայի վրա վորպես ապագա «ռուսական նահանգի» վրա։ Մեկ դադարի դրութեան մեջ ռուսական արտաքին գործերի մինիստրությունը հետազայում գրում եր, վոր «Կորեայի բախտը, վորպես Ռուսական կայսրութեան հետագա անբաժան մասի, նախապես կանխորոշված եր մեր կողմից»։ շնորհիվ քաղաքական և աշխարհագրական պայմանների։ Այսպիսով ռուս-յապոնական պատերազմը սկսվեց բոլորովին եւ վոչ թե Յալու գետի վրայի (միայն Կորեայում) ինչ վոր մի անտառային կոնցեսիայի պատճառով, վորի մասին այնքան շատ գրեցին լրագրերը 1905 թվականներին։

Ռուսական զիպլոմատների խոստովանութեամբ, այդ կոնցեսիան պետք ե լիանգարել այդ կալվածամասերը (խոսքը վերաբերում ե հարուստ հանքատեղերին և կորեական պալատական գերատեսչութեան հանքերին) յապոնացիների ձեռքն անցնելուն։

Նիկոլային պատերազմի հրող «տաք» կամպանիայի գլխին կանգնած էին սրիկաներ՝ Բեզբրազդովի նման, վորին թագավորը նշանակել եր պետական քարտուղար, և ծովային ոֆիցեր՝ հետազայում ծովակալ՝ Արադի։ Սրանք վստահ էին արագութեամբ հաղթանակել փոքրիկ և թույլ՝ ինչպես իրենց եր թվում՝ Յապոնիային։

Ավանտյուրիստները կողմն անցավ այն ժամանակ ներքին գործերի ամենահզոր մինիստր Պլեխին, վորը ցանկանում եր, Հեռավոր Արևելքի «փոքրիկ, հաղթական պատերազմով» ամրապնդել կառավարությունը և նրան մարտական ուժ ներշնչել պայքարելու հեղափոխական կրամոլայի դեմ։ Յապոնիան, իր հերթին, յեռանդուն կերպով պատրաստվում եր պատերազմի։ Այդ նպատակով նա 1902 թվին դաշն ե կապում Անգլիայի հետ և 1903 թ. պահանջում ե վճռական (պարզ) պատասխան այն հարցին, թե Ռուսաստանը ճանաչում ե Յապոնիայի իրավունքները Կորեայում, խոստանալով փոխարինաբար ճանաչել Ռուսաստանի իրավունքները Մանչուրիայի վրա։ Ռուսական կառավարությունը մերժեց։

Դա նշանակում էր հայտարարել պատերազմ*։

1904 թ. փետրվարի 5-ին Յապոնիան ընդհատեց Ռուսաստանի հետ դեպլոմատի-
սկիզբը. Պարս-
Արսուրի մոսի
գրոհը
րազմը՝ Յապոնական ականակիրները գրոհ
տվին Ռուսական եսկադրայի վրա՝ Պորտ-
Արտուրի տակ (նավահանգիստ հարավային Մանջուրիայում,
վոր գրաված էր չինացիներից «վարձակալութան» պատր-
վակով)։

Ռուսական յերեք նավ միանգամից դուրս ընկան շարքից։
Նավատորմը ամուր փակվեց Պորտ-Արտուրի նավակայա-
նում։ Յապոնացիք բացի այդ, վոչնչացրին ռուսական
յերկու հաժանավեր, վորոնք չնայած պատերազմի վտանգին՝
անհոգ կերպով թողնված էին Կորեայի նավահանգիստնե-
րում։ Շնորհիվ այդ գործողությունների, յապոնացիները
սկզբից և յեթ գերակշռություն ստացան ռուսական նավա-
տորմի նկատմամբ։ Պորտ-Արտուրի գրոհից անմիջապես հետո
յապոնական զորքերը սկսեցին ցամաք փոխադրվել և շարժվել
դեպի Հյուսիս։ Ռուսական նավատորմի փորձերը՝ ձեռքել-
անցնել ականներով փակված Պորտ-Արտուրը — վերջացավ
վողբերգորեն՝ հողս ցնդեց ծովակալի նավը՝ իրեն, ծովակալ
Մակարովի հետ միասին, վորի վրա վորպես յեռանդուն պետի
մեծ հույսեր էր դրվում։ Մի կողմ շարտեղով Յալու գետի
գիծը պաշտպանող յերկու անգամից ավելի թույլ ռուսական
վաշտը՝ յապոնացիները մտան Մանջուրիա։ Այդ իսկ ժա-
մանակ յապոնական մի ուրիշ բանակ ափ իջավ Հարավա-
յին Մանջուրիայում, գրավեց Պորտ-Արտուրը Ռուսաստանի
հետ միացնող յերկաթուղագիծը և առաջ խաղալով դեպի
հարավ, գրավեց Դալնի (նավահանգիստ, վորը Պորտ-Ար-

* Ռուս-Յապոնական պատերազմը վորոշ մոքով հանդիսացավ առա-
ջացած ընդհարում գերմանական և անգլիական իմպերիալիզմի միջև, քանի
վոր Ռուսաստանի թիկունքին կանգնած էր Գերմանիան, իսկ Յապոնիա-
ն Մեղլիան, սակայն պատերազմի էիմքը կազմում էր Ռոմանովների գա-
ղութային քաղաքականության շարունակությունը։

տուրի նման ռուսները «վարձակալել» էին չինացիներից)։
Այսպիսով Պորտ-Արտուրն արդեն փակվեց բոլոր կողմերից։

Չորահաժամատար Կուրոպատկինը վա-
Պարսուքյունը վախենալով հարձակվել յապոնացիների
կյառյանի ճակ վրա, պաշտպանողական դիրք բռնեց հարա-
վային Մանջուրիայի գլխավոր յերկաթուղա-
գծի հանգույցի — Լյաոյանի մոտ։ 1904 թվի ոգոստոսին իրենք
յապոնացիներն անցան հարձակման և գրոհ տվին Լյաոյանի
բանակատեղերի վրա։

Յապոնական մի բանակ անցավ Կուրոպատկինի թի-
կունքը։ Վախենալով կտրվել Ռուսաստանից՝ գլխավոր հրա-
մանատարը հրամայեց նահանջել և, այսպիսով, յապոնացի-
ների ձեռքն ընկավ Լյաոյանի ամրակուռ բանակատեղերի
հարուստ ավարը։

Ռուսական զորքի համար անհաջող ան-
Ջաղը ցախե ցավ նաև Շախե գետի վրայի ջարդը (հոկ-
գեսի վրա տեմբերին), վորտեղ շարքից դուրս ընկան
45.000 զինվոր։ Միակ միսիթարություն կա-
րող էր հանդիսանալ այն, վոր առաջին և վերջին անգամ ռուս-
ների ձեռքն ընկավ Շախեյի մոտ յապոնական 11 թնդանոթ։

Ինչ առաջ, 1904 թվի ամռան, ռուսա-
Ռուսական ես-
կադրայի կոր-
ծաճումը
կան նավատորմը Պորտ-Արտուրից դուրս
գալու փորձի ընթացքում վերջնականապես
ջարդվեց։ Յապոնացիները ջարդեցին նմա-
նապես Վլադիվստոկի հաժանավային ես-
կադրան։ Վոչնչացրած նավատորմի ֆնացորդները թագնվե-
ցին Պորտ-Արտուրի նավակայանում կամ փախան չեղոք
նավահանգիստներ, ուր նրանց զինաթափեցին։

Ստիպված Կրոնշտատում արագորեն նոր նավատորմ
կազմակերպվեց, մասամբ հնացած նավերից կամ, ինչպես
արհամարհանքով ասում էին, «հին կրկնակողիկներից»։ Հապ-
ձեպ կազմակերպած նավատորմը ճանապարհ ընկավ աշնան՝
Բարենուսո հրվանդանի մոտով (Աֆրիկայի շուրջը)։ Կորեայի
ափերին նա կարող էր հասնել, համենայն դեպս, յեկող
տարվա գարնանից վոչ շուտ։

Մինչդեռ 1905 թվի սկզբին Պորտ-Ար-
Պորտ-Արտուրի տուրը անձնատուր յեղալ բոլոր գործով
անկումը և նավատորմի մնացորդներով: Յապոնացի-
ները ձեռքն ընկալ 32.000 գերի, 500-ից
ավելի թնդանոթ, 4 զրահակիր, 2 հաճանավ և 20-ից
ավելի նավ:

Սա արդեն վոչ թե անհաջողութիւն էր, այլ կատար-
յալ կատաստրոֆա:

Յեւ համենայն դեպս դա դեռ «ծաղիկներն» էին, «պտուղ-
ները» դեռ մնում էին առաջիկայում:

Զնայած նրան, վոր 1905 թվի սկզբին
Ռուսական բանակն անվիճելիորեն թվով
գերակշռում էր յապոնական բանակին,
այնուամենայնիվ Կուրոպատկինը «հնարք
գտաւ» Մուկդենի տակ վճռական ճակա-
տամարտը տանուլ տալ (1905 թվի փետր-
վարին): Ռուսական բանակը ջախջախվեց և կիսով չափ
վոչնչացաւ: Կորուստը գերիների հետ միասին հաշվում էր
120.000 մարդ: Հին «հզորագույն» բանակի մնացորդները
փախչում էին առանց յետ նայելու: Յապոնացիներն անար-
գել շարժվեցին Մուկդենից դեպի հյուսիս 180 կիլոմետր և
տիրեցին Հարավային Մանջուրիան, իսկ հուսիսային Ման-
ջուրիա նրանք չգնացին, վորովհետև այնտեղ վոչինչ չու-
նեին անելու: Յամաքի վրայի կործանման միացալ նաև
ծովի վրա յեղած կատաստրոֆան (միւսուայն թվի մայիսին):

1904 թվի աշնան ծովակալ Ռոստոմա-
Յոսիմա: Վենսկու գլխավորութամբ Կրոնշտատից
Ռուսական յե-
կորդ յեկորդ յեկորդ յեկորդ
բոլոր եսկադ-
րաների ան-
կումը
վենսկու գլխավորութամբ Կրոնշտատից
Ռուսական յե-
կորդ յեկորդ յեկորդ յեկորդ
բոլոր եսկադ-
րաների ան-
կումը
տուր յեղալ: Յուսիմայից հետո Ռուսաստանն այլևս նավա-
տորմ չունեւ: Պատերազմն, ըստ էության, վերջացաւ,

41.000 սպանւած. 57.000 հաշմանդամ, 12.000 սպանւած խոր-
տակված նավաստիներ — ահա նրա արյունոտ արդյունքը:

Մեկը մյուսին արագ հետևող պարտու-
Պասեբազմը թյունները չէին կարող զարհուրելի տալովո-
յեկ պարսկո-
րութիւն չգործել Ռուսաստանում դանազան
դա կա նու-
սոցիալական գրուպաների վրա: Ռուս-յապո-
նական պատերազմը վորպես հազվագյուտ
թյունը ժողովրդականութիւն չունեւ ընդ-
հանրապես: Մորիլիզացիան առաջացրեց գյուղացիների մեջ
խուլ հուզմունք. հայրենասիրական «հրճվանք» չունեցաւ
վորեւ քիչ թե շատ նշանակալից հասարակական խավ. ան-
գամ լիբերալ բուրժուազիան՝ հանձինս կադետների կուսակ-
ցութեան, բացարձակ չարտահայտվեց պատերազմի դեմ: Ինչ
վերաբերում է բոլշևիկներին, ապա նրանք ընդգծում էին
պարտութեան բարենպաստ դերը. «Ռուսական ազատութեան
գործը և ռուսական (ու համաշխարհային) պրոլետարիատի
պայքարը հանուն սոցիալիզմի խիստ կախված է ինքնա-
կալութեան գինվորական պարտութիւններից», գրում էր
Լենինը: «Ռուս ժողովուրդը ինքնակալութեան պարտու-
թիւնից ոգտվեց: Պորտ-Արտուրի կապիտուլացիան — դա
ցարիզմի կապիտուլյացիայի նախերգանքն է»: Դեռ մինչև
Պորտ-Արտուրի ընկնելը, Լյաոյանի անհաջողութիւնները
խիստ խախտեցին հավատը դեպի ամենահզոր ցարիզմը:
Վիթխարի ինքնակալութիւնը, բանից յերևում է, կանգնած
էր փտած վտուքերի վրա — այդ ըմբռնեցին բնակչութեան
լայն խավերը:

Կառավարութիւնն զգալով իր թուու-
Սվյասոպոլկ — թյունը, ստիպված էր վորոշ չափով մեղ-
Միսկու «գա-
մացնել իր քաղաքականութիւնը և «հասա-
րուր»
րակութեան» (ինչպես ասում էին այն
ժամանակ)՝ այսինքն լիբերալ — բուրժուական շրջանների՝
հետ մոտենալու ուղի փնտրել: Հենց Լյաոյանի ճակատա-
մարտից հետո անմիջապես Սվյատոպոլկ-Միսկին նշա-
նակվեց ներքին գործերի մինիստր՝ սոցիալիստ-հեղափոխա-
կանների կողմից սպանված Պեկեյի տեղը:

Լիբերալները ցնծում էին. նրանց թվում էր, թե Սվյատոպոլկ-Միրսկին պիտի աշխատի զեմստովոսները (լիբերալ-ազնվական խավերի ինքնավարության մարմինները) հետ: Առաջին անգամ զեմստովոյի անդամները բացահայտ կերպով խոսեցին սահմանադրության մասին, այսինքն համառուսական ինքնակալի իրավունքները սահմանափակման մասին: Դա լիբերալների դարաշրջանի «գարնան» եպոխտն էր: Կառավարությունը Լյաոյանից հետո ղեկավարությունը չկանգնած, ստիպված էր մատնել արանքով նայել լիբերալ շրջանների այդ «չարաճճիության» վրա և նույնիսկ թուլատրեց հրավիրել զեմստովայի համագումար (1905 թ. նոյեմբերին), վորտեղ մեծամասնությունը արտահայտվեց հոգուտ ժողովրդական ներկայացուցիչներին վճռական ձայն տալուն:

Համայն հեղափոխական ներշնչման հետ 1904 թ. դեկտեմբերի 12-ի նոթյունը հատուկ մանիֆեստով անորոշ մանիֆեստը խոստումներ տվեց (1904 թ. դեկտեմբերի 12-ին) վարչական ռեֆորմների ու բնակչության իրավունքների վորոշ լայնացման և մամուլի ազատության մասին: Առաջվա պես արգելվում էր խոսել հասարակական հավաքույթներում:

Պորտ-Արտուրի պարտությունը «հասարակության» վրա ավելի ուժեղ ներգործություն ունեցավ, քան Լյաոյանի ամբողջությանների տակ անհաջողությունը:

Կառավարությունը պատերազմը տանուլ տվեց և այժմ նրանից հեռացան (ձիշտ և՛ կարճ ժամանակով) անգամ հասարակական այն խավերը, վորոնք առաջ պատրաստ էին նրան անպայման աջակցել «խռովության» դեմ պայքարում: Ցարական իշխանության դեմ յեղած դժգոհությունները, այդ ետպում, ընդունեցին նոր ձև — բացարձակ մասսայական դեմոնստրացիաների ձև — փոխանակ նախկին՝ այսպես կոչված «բանկետային կամպանիայի» ձևի, յերբ բանկետներում, ճաշի սեղանի շուրջը հավաքվում էին բուրժուական ինտելիգենցիայի և լիբերալ բուրժուազիայի ներ-

կայացուցիչները և ինքնակալությունը խորտակում էին... դատարկահնչյուն սպառնալիքների հեղեղով:

1905 թվի հունվարի 9-ի շարժումը անմիջական արձագանքն էր Պորտ-Արտուրի անկման, վորը տեղի ունեցավ նույն թվի հունվարի 2-ին: Դապուք, վոր կանգնած էր հունվարի 9-ի շարժման գլուխը, Պիտերի բանվորների դուրս գալը կապում էր ամբողջների հանձնման որվա հետ: Այդ փաստը՝ պատերազմի ազդեցությունը, վորպես «հեղափոխությունը արագացողի» արտահայտվեց ուժգնորեն: Դեռ ավելի մեծ չափով, քան Պորտ-Արտուրը, անգամ Մոսկվեն — Ցուսիման յեղավ վերջին այն «կաթիլը», վոր լցրեց յերկարատև համբերության բաժակը: Այդ որից ի վեր հեղափոխությունը, վոր սկսվեց 1905 թվի հունվարի 9-ից, տարածվում է յերկրում լայն հեղեղով:

III. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՍԿԻԶԲԸ՝ ՆՈՒՆՎԱՐԻ 9-Ը

Կառավարական շրջանների վորձերը, Զուբատովը յեղ բանվորական շարժումը մոցնել վորոշ հունի դեղ ին-վոսի-մեջ, այն վերցնել վոստիկանական խնամակալական սուկալության տակ՝ հաջողությամբ չափակվեցին: Դա ցույց տվեց հունվարի 9-ը:

Դեռ շատ առաջ, մինչև «արյունոտ կիրակին», ցարական իշխանությունը ձգտում էր, թեկուզ կապիտալիստների համար աննշան կորստով, միավորել բանվորներին՝ իբրև թե նրանց կենցաղը բարելավելու համար՝ վոստիկանական պրոֆեսիոնալ միություններում, վորպեսզի բանվորների ուշադրությունը հեռացնի քաղաքական պայքարից: Այդ գործի գլուխ կանգնեց ռիսանկայի պետ ճարպիկ և խելոք Զուբատովը: 1901 թվին ռիսանկայի ոգնությունը կազմակերպվեց «Մոսկվա քաղաքի մեխանիքական արտադրության բանվորների միավորություն»: Զուբատովի գործակալները նման կազմակերպություններ ստեղծեցին նաև Մինսկում, Ոդեսայում, Ֆելիսավետգրադում, Նիկոլաևովում և Խերսոնում: Զուբատովյան կազմակերպություն-

ները, ռւսական իրաւական հասկացողութեամբ, պետք է բանւորապէս շարժումը դադարեցնել վերջնական համաձայնեցողութեամբ, սակայն այդ խնդիրը նրանց ուժից բարձր երբեք չեն իրականացնելու: Բանւորները շուտով սկսեցին յետադուրս գործադուլային այնպիսի շարժում, վորի չափը Զուբատովյան կազմակերպութեաններէ կանոնադրով չեն նախատեսուած. կապիտալիստները համառորեն դանդաղեցնել Պիտեր՝ ձեռներեց ռուսներէ վրա, և Զուբատովը՝ կորցնելով իր ավտորիտետը շուտափուլթ հետեցան:

Այսպէս անփառունակ վերջացաւ «Զուբատովչիւն»:

Սակայն՝ վոչ բոլորովին: Մի քանի ժամանակ յետոյ մանկից հետո նա կենդանացավ նոր ձեռնով Պիտերում: Բանւորական շարժումը դուրս տիրանալու վերջին փորձերը կապուած են ռուսական գործակալ-քահանայ Գապոնի անվան հետ, վորը շարունակեց «Զուբատովյան» քաղաքականութեանը:

Գապոնը կազմակերպեց Պիտերում մի ընկերութեան նման Մոսկովայի «մեխանիքական արտադրութեան բանւորների միավորութեան»: Գապոնական «Փաբլիկ-գործարանային բանւորների ժողովը» սկսեց աշխատել 1903 թվի դարնանից: 1904 թվի վերջին նա իր շարքերում ուներ մինչև 10.000 անդամ. հատկապէս ակտիւ գործում էր Վիբորգի ռաբոտական ընկերութեանը: Ահա հենց այս ընկերութեան, վոր ծնունդ առավ ռուսական հոլմանավորութեան տակ, վիճակված էր վորոշ դեր խաղալ հեղափոխական դեպքերի զարգացման մեջ, չնայած նրան, վոր նրա ղեկավարներն առաջադրում էին բանւորներին բոլորովին եւ վոչ հեղափոխական նպատակներ:

Ներքին գործոց նախկին մինիստրութեան գործերում պահպանվել է «Պետերբուրգ քաղաքի Փաբլիկ-գործարանային ռուս բանւորների ժողովի» կանոնագրի սկզբնական նախագիծը, վոստիկանութեան դեպարտամենտի մտքած ուղղութեանը:

Ահա այդ կանոնագրից մի քանի քաղաքական փառքներ. «Ս.—Պետերբուրգ քաղաքի Փաբլիկ-գործարանային ռուս բանւորների ժողովը կազմակերպվում է՝ ա) աշխատանքից ազատ ժամանակ՝ «Ժողովի» անդամների իրական ոգտի համար՝ ինչպէս հոգեկան-բարոյական, նույնպէս նյութականի վերաբերյալ՝ զգաստ և խելացի ժամանակ անցկացնելու համար, բ) ազատ բանւորների մեջ ռուսական ազգային ինքնագիտակցութեան արթնացնելու և ամրապնդելու համար, գ) բանւորների իրավունքի և պարտականութեանների վերաբերյալ նրանց խելացի տեսակետներ ուսուցնելու և զարգացնելու համար և վերջապէս, դ) «Ժողովի» անդամների ինքնագործնելութեանը արտահայտելու համար, վորը նպատակ է բանւորների կյանքի և աշխատանքի պայմանների որինական բարելավման:

«Մատնանշած նպատակին հասնելու միջոցները՝ — ա) «Ժողովի» շենքում անպայման արգելվում է՝ վոլով խաղեր, վոգելից խմիչքների գործածութեան, և արգելել «Ժողովի» անդամին կամ հյուրին հարբած դրութեամբ «Ժողովի» շենքում ներկայանալ, բ) ձեռք բերել Ռուսաստանի լրագրական և հանդեսային մամուլի ոգտավետ հրատարակութեաններ, հիմնել մատենադարան, կազմել ընթերցարան, իր անդամների միջից կազմակերպել հոգեոք և աշխարհիկ խումբ, և յերաժշտական կրուժոկներ, կազմել՝ ինչպէս «Ժողովի» շենքում, նույնպէս և վարձու շենքերում համերգներ, ընտանեկան և գրական-յերաժշտական յերեկույթներ, գ) կազմակերպել ամեն շաբաթ կրուժոկների և անդամների ընդհանուր ժողովներ՝ խելացի-բազմակողմանի քննելու համար իրենց կարիքների և ինքնակրթութեան հարցերը, դ) զրույցներ կազմակերպել կրոնական-բարոյական բնույթի, այլ և բացառութեաններով ընթերցանութեան, յե) կազմակերպել պատշաճ թուղտութեամբ (ընդգծած խոսքերը կանոնադրում ավելացրել է վոստիկանութեանը) դասախոսութեաններ հանրակրթական առարկաների վերաբերյալ և, հատկապէս, հայրենագիտութեան մասին ու մասնավորապէս

բանվորական հարցի մասին, վորոնք մատնանշեն և բացատրեն բանվորին նրա իրավական դրությունը և տգիտությունն ու կեղտոտությունն զեպի լույսը գուրս գալու որինական ճանապարհները, զ) կազմել փոխադարձ ոգնություն կապիտալ՝ իր անդամների հիվանդության, գործազրկության և հատուկ կարիքների համար, ե) կազմել ներքին գործոց միջնորդության կողմից հատուկ մշակած և հաստատած կանոնագրի հիման վրա (ավելացրած և վոստիկանական դեպարտամենտի կողմից) թաղման գանձարկղներ, ինչպես և բաց անել, ամեն անգամ պատշաճ իշխանության հատուկ թույլտվությամբ, և այլ հիմնարկություններ, վորոնք նպաստեն վաստակի ավելացման, ապահովեն փոխադարձ ոգնությունը՝ նյութական դժվարությունների և ընդհանրապես ծանր հանգամանքների երահասության դեպքում, ը) կազմակերպել «Ժողովի» շենքում թեյարան (նախաճաշով), իսկ ընկերության գործերի ծավալման դեպքում՝ բաց անել և սեփական սպառողական կրպակ, թ) այս կանոնագրի հաստատման որից սկսած «Ժողովի» վարչության անդամները և պաշտոնական այլ անձինք մեկ տարվա ընթացքում բոլորովին ձրիաբար անձնազոհություն մը պիտի վարեն իրենց պարտականությունները:

Բազմակողմանի կերպով տիրանալ բանվորական շարժման ու կենցաղին — ահա թե ինչն էր կազմում գապոնական «Ժողովի» հիմքը: Կազմակերպության ղեկավարությունը հանձնված էր Գապոնին, սակայն վոստիկանությունը աչքը չէր հեռացնում Գապոնից և առանց յերկմտության ընդգծում էր կանոնագրի հավելման մեջ, վոր «բանվորների համար դասախոսությունները, հատկապես բանվորական հարցի վերաբերյալ, կայանում են անպայման վոստիկանության ներկայացուցչի ներկայությամբ»: Բնորոշ է նաև վոստիկանության դեպարտամենտի հետևյալ մեջբերումը. «Գործադուլի դեպքում «Ժողովի» փոխադարձ ոգնության կապիտալից նպաստներ չեն կարող տրվել»:

«Ժողովը» պետք է գլխավորեր հատուկ ներկայացուցիչ, վորը «Ժողովի գործնեյության համար պատասխանատու յեր

կառավարություն հանդեսը. «Ժողովի» լիազորը, գրված է կանոնագրում, «ընտրվում է «Ժողովի» գոյության առաջին յերեք տարվա համար պատասխանատու անձնավորությունների կրոժոկի կողմից՝ աշխարհիկ և հոգևոր կոչում ունեցող ինտելիգենտ (!) անձանց թվից՝ յերեք տարի ժամանակով»: Վոստիկանությունն էր կողմից ավելացրել է՝ «ներկայացուցչին պաշտոնում հաստատելը կախված է Ս. Պետերբուրգի քաղաքապետից»: Գապոնական Ընկերության ժողովներում բանվորները սովորաբար յերգում էին ցարական որհներգը՝ «Տեր, պահպանիր կայսրին»: Պահպանվել է մի լուսանկար, վորի վրա հանված են «Ժողովի» պարագլուխները քաղաքային վոստիկանապետ Ֆուլոնի հետ միասին: Մի խոսքով, թվում էր, ամեն ինչ նախատեսված էր, վորպեսզի բանվորական շարժումը հաստատորեն ուղղել վորոշ հունով՝ հոգևո ինքնակալության:

Սակայն փաստորեն վոչ վոքի կողմից չղեկավարվող, տարերային հեղափոխական շարժումը դեն չպրտեց այս անգամ ռխրանկայի հաշիվները և պարուրեց «իրեն» Գապոնին, հակառակ նրա կամքի, հեղափոխական հեղեղով:

Քահանան անսպասելի կերպով ընկավ ալիքների գազաթը:

Շարժման համար պատրվակ ծառայեց Շառժման Գուտիլովի գործարանից անբավարար հիսկիգրք, պուսիլովցիների վորոնք գապոնական «Ֆարբիկ-գործարարական ժողովի» անդամներ էին: Գործարանի ադմինիստրացիան, չնայած բանվորների յեռանդուն խնդրանքի, մերժեց արձակվածներին յետ ընդունել:

Քաղաքապետը, վորի ոգնության դիմեց Գապոնը, նույնպես հրաժարվեց: Սյն ժամանակ, վորպես պատասխան այդ արձակման, բանվորները վորոշում են գործադուլ հայտարարել:

Հունվարի 3-ին պուտիլովցիները ընդհատում են աշխատանքները, հունվարի 4-ին գործադուլավորներին միանում են Ֆրանսուսական գործարանի բանվորները, իսկ հետագա

որերին՝ կանգ առան Պիտերի գրեթե բոլոր գործարանները Գործադուլին մասնակցում էին 150.000 բանվոր: Շարժման գլուխ կանգնեց զապոնական «Ժողովը», վորովհետև թե բոլշևիկները և թե մենշևիկներն այդ շրջանում չունեին բավականին ուժեղ կազմակերպություններ: Գապոնովցիները շրջանում մի միտք և հասունանում՝ աղերսագրով ցարի մոտ գնալ: Այդ առաջարկը բոլոր ռալոններում ցնծություն և առաջացնում: 4-5 օրվա ընթացքում յեռանդուն քննում են ցարին ուղղված դիմումի նախագիծը: Սոցիալ-դեմոկրատները փորձեցին հորդորել բանվորներին հրաժարվել ցարի մոտ թափոփով գնալուց՝ դժվար չէր նախատեսել, վոր նա կվերջանար զուր արյունահեղությունով: Սակայն բանվորները հետևում էին Գապոնին, և սոցիալ-դեմոկրատներին մնում էր միայն բանվորական ժողովներում, ուր քննվում էին ցարին ուղղված դիմումը, աղերսագրի մեջ մտցնել կուսակցության միևնույն-ծրագրի պահանջները:

Պիտերի այն ժամանակվա դրությունը Զուևլարի 9-ը մասին մի բանվոր՝ Պետերբուրգի կոմիտեյի յեվ սոցիալ-դեմոկրատների մեջ մտցնել կուսակցության միևնույն-ծրագրի պահանջները (նախաձեռնված 5-ին):

«Դրում եմ Նեվայի զաստավի Սեմեննիկովի գործարանի բանվորների հենց նոր կայացած ժողովի թարմ տպավորության տակ... ահա յերկու օր է, ինչ գործադուլ է հայտարարել Սեմեննիկովի գործարանը: Յերկու շաբաթ առաջ գործադուլ է արել Շառ բամբակ մանելու Ֆարբիկը՝ Վիբորգի կողմում: Գործադուլը տեղի չորս օր: Բանվորները վոչնչի չհասան, այսօր-վաղը այդ գործադուլը կրկին կնորոգվի: Ամեն տեղ բարձր տրամադրություն է, բայց չի կարելի ասել, թե հոգուտ սոցիալ-դեմոկրատների յե: Բանվորների մեծ մասը կողմնակից է միայն անտեսական պայքարի ու դեմ է քաղաքական պայքարին: Սակայն, պետք է սպասել և հուսալ, վոր այդ տրամադրությունը փոփոխվելու յե, և բանվորները կհասկանան, վոր առանց քաղաքական պայքարի՝ անտեսական վոչ մի բարելավման հասնել չի կարելի: Այսօր գործադուլ հայտարարեց Նեվայի Նավա-

շինարարական Ընկերություն (Սեմեննիկովի) գործարանը: «Ռուս Ֆարբիկ-գործարանային բանվորների Ժողովը» տեղական բաժանմունքը ձգտում է հանդես գալ սկսվող գործադուլի ղեկավար, բայց իհարկե, դա նրան չի հաջողվի: Ղեկավարը պիտի լինի սոցիալ-դեմոկրատիան, չնայած անգամ նրան, վոր նա այստեղ չափազանց թույլ է»:

Նամակի հեղինակը մանրամասնորեն բնութագրում է Պիտերի բանվորների յերեքուն տրամադրությունը՝ հունվարյան յեկույթի նախորդակին: Գապոնական հետադուրները ընդհանրապես ավելի հարգել էին, քան սոցիալիստները, սակայն նրանց չհաջողվեց վերջիններեա բոլորովին չեղոքացնել:

Իսկ մի քանի դեպքերում սոցիալ-դեմոկրատները ժողովներում ղեկավար դեր էին կատարում: Թեև ելի ստիպված էին հաշվի առնել զապոնովցիների ազդեցությունը:

Ահա, որինակի համար, հետաքրքիր մի շտրիխ Պետերբուրգի կոմիտեյի անդամի միևնույն նամակից՝ «Թեև ժողովի հսկայական մեծամասնությունը (90%) — խոսքը վերաբերում է Նեվայի նավաշինարական գործարանի բանվորների ժողովին — սոցիալիստների կողմից էր, սակայն ժողովը վերջի-վերջո ցրվեց առանց հետևանքի և վորոշումը հետաձգեց վաղվան: Համենայն դեպս, կարելի յե ասել, վոր սոցիալ-դեմոկրատներին հաջողվեց բանվորների տրամադրությունը թեքել իրենց ոգտին»:

Մինչ այդ մոմենտում յեղած յերեքուն դրությունը յերկու օրից հետո վերջնականապես վորոշվեց՝ սոցիալ-դեմոկրատները, ընդհանուր առմամբ, զապոնովցիների նկատմամբ գերակշռություն չստացան, և դեպի պալատ կազմակերպվող թափոփումը խափանելը՝ բացարձակապես անհնարին գործ էր:

«Միայն այժմ, յերբ դեմ առ դեմ ընդհարվում ենք տարերային գործողության տենդի հետ, վորով այսօրվանից բռնել են զրեթե բոլոր գործարանները, Ֆարբիկները, անգամ, մանր արհեստանոցները, — կարդում ենք բոլշևիկյան «Вперед» թերթում տպագրված հունվարի 7-ի նամակում,

— միայն այսոր մենք կարող ենք հաշվի առնել կուսակցության ամբողջ անկազմակերպությունը: Դրա հետևվածքն այն է, վոր մենք՝ Սանկտ-Պետերբուրգի կազմակերպությունը, բանվորական տարերային շարժման հանդեպ միանգամայն անուժ ենք: Հարկավոր է միայն փողոց դուրս գալ և տեսնել, թե ի՞նչ է կատարվում շրջապատում, հասկանալու համար, թե վորչափ մենք անուժ ենք: Չե՞ վոր այժմ անհրաժեշտ են հազարավոր, տասնյակ հազար թերթիկներ, անհրաժեշտ են կազմակերպված բանվորական ժողովներ, պատրաստի փորձված հոստոթներ, վորոնք կարողանան քահանա Գապոնից բանվորների բազմությունը դեպի մեզ թեքել: Իսկ մենք ի՞նչ կարող ենք անել—բաց թողնել մի քանի հարյուր թերթիկներ, վորոնք բոլորովին չեն նկատվի, ուղարկել մի քանի հոստոթներ թողնելով նրանց իրենց բախտին...

Թափորի նախապատրաստական աշխատանքները տարված էյին բոլոր ռայոններում՝ վոստիկանության աչքի առաջ: Տարակույս չկար, վոր կառավարությունը, նախապես, իմանալով ցարին դիմելու մտադրությունը, վորոշում է արգելք չհանդիսանալ այդ գաղափարի իրազորման, և միայն վերջին վայրկյանին աղերսագրի հանձնման փորձին պատասխանել արյունահեղությամբ: Այդ նպատակով Պիտերը նախապես լցված էր զորքով և ռայոնական շտաբներում հերթապահում էյին պատերազմական համադրեալով սպաներ:

Վերջապես հաջորդեց ղինվորական բաղխման օրը՝ հունվարի 9-ը:

Տարբեր ռայոններից դեպի Չմեռային պալատ Թ ա փ ո ռ ր շարժվեցին Գապոնի գլխավորությամբ հարյուր հազարավոր բանվորներ „Боже, царя храни“ („Տեր պահիր ցարին») և „Коль славен наш господь“ յերգելով, խաչվառներով, սրբերի ու թագավորական պատկերներով: Թափորը բոլորովին խաղաղ բնույթ էր կրում և հիշեցնում էր ավելի շուտ խաչյերթ, քան հեղա-

փոխական դեմոնստրացիա. հեղափոխական սլականներ ու լողունգներ չկային:

«Այնպիսի տեսարան էր, վկայում է մեկ ակնատես մոնարխիստ, — վոր ինձ համար, վորպես ուղղափառի՝ նվիրված ինքնակալ թագավորին, սիրող՝ հայրենի պատմությունը ու հնությունն սվանդությունը՝ միակ ինքնակալ թագավորի մասին՝ իր անձնվեր ժողովրդի հետ, — վոր մի կասկած անգամ չմնաց, վոր չեյին կրակելու, չեյին համարձակվելու կրակել»:

Արյունոտ Կիրակիի 25 ամյակի առթիվ՝ 1905 թ. հունվարի 9-ը (22-ը) Պետերբուրգում: Բանվորական ցույցի ցրումը ադմիրալտեյսովյի շենքի առաջ:

Բայց ցարը համարձակվեց...

Հրաձգությունն սկսվեց Նարվի դարբասների մոտ... Շլիսելբուրգի տրակտով բանվորները առաջ էյին գնում, չնայած նրանց ուղղած հրացանների փողերին, գնում էյին՝

ասելով «Մեռնենք, ընկերներ, վերադարձ չկա»։ Զինվոր-
ները այստեղ ևս կրակում էին։

Տրոյիցիի կամրջի մոտ ամբոխի վրա բաց արին կատաղի
համազարկ, ֆնացած լրացրեց հեծելազորը՝ կոտորելով աջ
ու ձախ, ծերերին, կանանց, յերեխաներին...

Ինքը Գապոնը կարողացավ ծածկվել և հետո վախժավ
արտասահման*։

Արյունոտ սպանդանոցը տևեց 1¹/₂-ից մինչև
կոստրածը ցերեկվա ժամը 4-ը։ Զինված դիմադրու-

թյան անպատրաստ, խաղաղ տրամադրված
բաղձությունը գապոնովիցների ղեկավարությունից փախավ
ամեն կողմ, առանց դիմադրության փորձ անգամ անելու։
Միայն Վասիլևսկի կզդում բանվորները դործում են ավելի
վճռական՝ այստեղ հեռագրասյուներից ու կիոսկներից բարձ-
րացնում են բարիկադ։ այս ռայոնում հատկապես ավելի
նկատելի յեր սոցիալ-դեմոկրատների ազդեցությունը, վո-
րոնց ղեկավարությամբ բանվորները ուժով խլում են զինա-
կան խանութներից յեղած զենքը և հանդիպում են հեծա-
լազորին հրացանաձգությունից։

Սակայն շուտով ընկնում է բարիկադը...

Ցարը հաղթեց իրեն «հավատարիմ հպատակներին»...

Իսկ պանեղների և մայթերի վրա ընկած էին հազարի
չափ զոհեր, վորոնցից 200-ը՝ սպանված...

...«Թագավոր. մենք Սանկտ-Պետերբուրգի
«Թագավոր. տարբեր խավերի բնակիչները և բանվոր-
ները, մեր կանայք ու յերեխաները և անող-
նական ծերունի ծնողները, յեկել ենք քեզ
մոտ, թագավոր, արդարություն և ոգնություն
փնտրելու, — այս խոսքերով եր սկսվում ցարին ուղղած զի-
մումը։ — Մենք աղքատացել ենք, մեզ ճնշում են, ծանրաբեռ-
նում ուժից բարձր աշխատանքով, մեզ անպատվում են, մեզ
մարդի տեղ չեն դնում, մեզ հետ վերաբերվում են վորպես
ստրուկների, վորոնք պետք է միայն համբերությամբ տանեն

* Հետագայում Գապոնը վերադարձավ Ռուսաստան և այստեղ բռնվե-
լով ռեբանկայի հետ ռենեցած կապի մեջ՝ սպանվեց իր կողմնակիցների
ձեռքով։

իրենց դառը բաժինը և լոնն։ Մենք ել համբերել ենք, բայց
մեզ հրում են դեպի աղքատություն լուծը, դեպի տգիտություն
ու անարդարությունը, մեզ խեղդում է դեպուտիզմն ու կա-
մայականությունը, և մենք հազիվ շունչ ենք քաշում։ Այլևս
ուժ չկա, թագավոր։ Համբերության ժամը հատավ։ Մենք
հասել ենք այն սարսափելի վայրկյանին, յերբ մահը գերա-
դասելի յե, քան անտանելի չարչարանքը շարունակել...

Բանվորները, անկասկած, սոցիալ-դեմոկրատների ազդե-
ցության տակ, աղերսագրում մտքերը էյին տնտեսական
պահանջներին զուգընթաց նաև քաղաքական բնույթի և
ամենից առաջ՝ Հիմնադիր Ժողովի պահանջ։

«Անհրաժեշտ է ժողովրդական ներկայացուցչություն,
անհրաժեշտ է, վորպեսզի ինքը՝ ժողովուրդն ոգնի և կառա-
վարի իրեն։ Զե՛ վոր նրան են ավելի հայտնի իսկական
կարիքները, Մի մերժիր նրա ոգնությունը, ընդունիր այն,
հրամայիր անմիջապես՝ իսկույն և յեթ հրավիրել ռուսական
հողի ներկայացուցիչներին՝ բոլոր դասակարգերից, բոլոր
խավերից, նույնպես և բանվորների ներկայացուցիչներին։
Թող լինի և կապիտալիստ, և քահանա, և բժիշկ, և վարժա-
պետ, — Թող յուրաքանչյուրը հավասար և ազատ լինի
ընտրելու, — դրա համար հրամայիր, վորպեսզի Հիմնադիր Ժո-
ղովի ընտրությունները կայանան ընդհանուր, գաղտնի և
հավասար ձայնավությունից»։

Հիմնադիր Ժողովի հրավիրելու պահանջի հետ միասին
աղերսագրում դրված էյին նաև խոսքի, մամուլի ու ժողով-
ների ազատության, 8 ժամյա բանվորական օրվա, լրիվ
քաղաքական ամիստիայի, դասային անհավասարության
վոչնչացման, հողերի յետ գնման վարձի վերացման, հողերը
Ժողովրդին աստիճանաբար անցնելու մասին պահանջներ։

Ցարին ուղղած զիմումը այսպիսի ծրա-
գրով՝ դա կարող եր լինել միայն խելահեղ,
«Այդ դեպքում մենք բազավոր չունենք...»
դեպի կայսրը յեղած կույր հավատի արդյունք
և միաժամանակ իշխանության ու կիսաօթ-
րանիկ Գապոնի կողմից յեղած գիտակցա-
կան պրովակացիայի պտուղ։

Սակայն բանվորներին գնդակահարելով, դրա հետ միասին ցարը գնտակահարեց նաև հավատը դեպի ինքնակալության փրկարար դերը, մի հավատ, վորը դարերով արմատացել էր գյուղացիական միջավայրում:

Հունվարի 9-ի նախորդյալին, յերբ հավաքույթներու հարց եր բարձրանում անհաջողության հնարավորության մասին, ամբոխը միաձայն պատասխանում եր՝ «Այդ դեպքում մենք թագավոր չունենք»...

Յեվ, իսկապես, հունվարի 9-ից հետո այլևս չկար թագավոր, այն թագավորը, վորը յերկար ապրում եր բանվորների և գյուղացիների յերևակայության մեջ, կապված գյուղացիության հետ՝ վորպես վերագասակարգային ուժ:

Հենց այդ պատճառով ել «այսուհետ ևլ և ենիմը հունվարի 9-ի մասին

սին

լսողորագույն հեղափոխական յեկույթ:

Լենինը հենց այդպես ել գնահատում ե հունվարի 9-ի Պետերբուրգում. «Պատմական խոշորագույն դեպքեր և կատարվում Ռուսաստանում: Պրոլետարիատը ապստամբել ցարիզմի դեմ: Կառավարութունը պրոլետարիատին հասցրել մինչև ապստամբութուն: Այժմ հաղիվ թե կարելի լի՝ կասկածել, վոր կառավարութունը դիտավորյալ կերպով հնարավորութուն տվեց գործադուլային շարժման համեմատաբար անարգել ծավալումը և վերածումը լայն դեմոնստրացիաների, ցանկանալով գործը հասցնել մինչև զինվորական ուժի գործադրությանը: Յեվ նա հասցրեց մինչև այդ! Հրապարակում սպանվածներ և վիրավորներ՝ ահա արյունոտ կրակի՝ հունվարի 9-ի արդյունքը Պետերբուրգում: Զորը հաղթեց անգն բանվորներին, կանանց և յերեսանների՝ Զորքը հաղթահարեց թշնամուն՝ գնդակահարելով դեռևս պառկած բանվորներին»: «Մենք նրանց լավ դաս տվինք»! աննկարագրելի ցինիզմով այժմ խոսում են ցարի ծառաներ ու նրանց յեվրոպական լակեյները՝ կոնսերվատիվ բուժուհիայի շարքերից... Այո, դասը չափազանց մեծ

Ռուսական պրոլետարիատը յերբեք չի մոռանա այդ դասը: Բանվոր դասակարգի ամենաանպատրաստ, ամենայետաճաց շերտերը՝ միամտորեն հավատալով ցարին և անկեղծորեն ցանկանալով «իրեն՝ թագավորին» հանձնել տանջված ժողովրդի խնդիրը, բոլոր նրանք լավ դաս ստացան զինվորական ուժից, վորը ղեկավարում ե թագավորը կամ նրա հորյեղբայր բարձրագույն իշխան Վլադիմիրը: Բանվոր դասակարգը քաղաքական կովի մեծ դաս ստացավ: Հեղափոխական պրոլետարիատի դաստիարակութունը մեկ որվա մեջ այնչափ առաջ անցավ, վորչափ անկարող եր անցնել հին, սովորական, մոռացված կյանքի ամիսների ու տարիների ընթացքում:

«Դեպի զենք!...» կոչը, վոր լավեց Նեակու վրա հունվարի 9-ին մի բանվորական բազմության միջից, այժմ անհետեւված մնալ անկարող ե: Այս խոսքերով Լենինը վերջացնում ե «РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ДНИ» հոդվածը, գրված արյունոտ կրակի լի տված «դասի» տպավորության տակ:

Այսուհետ թեև Լիխեց «ռուսական պատմության շրջադարձման կետը»: Ռուսաստանում սկսվեց առաջին հեղափոխութունը:

Յեվ ահա հենց այդ՝ հսկայական ժողովրդական մասսաների դեպի քաղաքական գիտակցութունը և հեղափոխական պայքարը յեղած արթնացման մեջ ե կայանում 1905 թվի հունվարի 9-ի պատմական նշանակութունը:

«Մասսաների իսկական դաստիարակութունը յերբեք կարելի չե բաժանել իրեն մասսայի ինքնուրույն քաղաքական՝ և մասնավորապես՝ հեղափոխական պայքարից: Պայքարն ե միայն դաստիարակում շահագործվող դասակարգին, և միայն պայքարն ե բաց անում նրա ուժերի չափը, լայնացնում նրա հորիզոնները, բարձրացնում նրա ընդունակութունները, պարզում նրա միտքը, կոփում նրա կամքը» (Լենին, «Հունվարի 9-ը» — գեկուցում բանվորական յերիտասարդության ժողովում):

IV, ՀԵՂԱՓՈԽՈՒՅՑՈՒՆԸ ՔԱՅԼՈՒՄ Ե

Հունվարի 9-ի շարժումը ուժեղ արձա-
 Հունվարի 9-ի շարժումը ուժեղ արձա-
 գործադու- զանք գտավ վողջ Ռուսաստանում: Վորպես
 ցերք պատասխան բանվորների գնդակահարման—
 գործադու- գործադու- գործադու- 122 քաղաք-
 ներում: Այդ շրջանի գործադու- շարժ-
 ման մասին կարելի չէ պատկերացնել հետևյալ թվերից.
 մինչև 1905 թվականը մեկ տասնամյակի ընթացքում գոր-
 ծադու- շարժումների թիվը կազմում էր 430 հազար մարդ,
 այսինչ հունվարի ընթացքում գործադու- շարժումների թիվը
 հասնում էր 440 հազարի, այսինքն հեղափոխության մեկ
 ամսվա ընթացքում պայքարին մասնակցում էին ավելի
 շատ բանվորներ, քան նախընթաց 10 տարվա ընթացքում:
 Ռուսաստանում հունվարյան գործադու- շարժումների նմանը յերբեք
 դեռ չէին յեղել: Սակայն հետագա գործադու- շարժումները ել
 ավելի գերազանցեցին հունվարյան շարժումը: 1905 թվի
 դարձան գործադու- շարժումների ակնարկները բարձրացան իրենց գա-
 գաթնակետին: Գործադու- շարժումն սկսվեց հարավում,
 ապա ընդգրկեց շարժման մեջ վողջ կենտրոնական Ռուսաս-
 տանը, Ուրալը, Սիբիրը:

Հունվարի վերջին կանգ առան Պետերբուրգի գրեթե
 բոլոր խոշոր գործարանները: Պուտիլովի գործարանի բան-
 վորները պահանջ էին դրել «պատգամավորությունը կազ-
 մել ինչպես Պուտիլովի գործարանի ակցիոներական ընկե-
 րությունից, այնպես և բանվորներից» յերկու կողմից ել
 հավասար ձայներով:

Չգաղարող գործադու- շարժումները և բանվորների հեղափոխա-
 կան տրամադրությունների վերելքը ամենալավ առհավատ-
 չյա էին այն բանի, վոր կառավարության չհաջողվեց
 հունվարի 9-ից հետո նյութած «բանվորական» պատգամա-
 վորություն հորինել:

Այն ժամանակ ռիսանկան, ըստ վերին
 Թագավորի հրամանի, իր մարդկանցից հավաքեց կար-
 «ներում» դե- ծեցյալ-բանվորական դեկզացիա: Վերջինս
 մոցսրալս- «բախտ» ունեցավ ցարին ներկայանալիս՝
 ներքին II-ից լսել հետևյալ խրատները.
 «Գիտեմ, հեշտ չէ բանվորների կյանքը:
 Շատ բան պետք է լավացնել և բարեկարգել, սակայն համ-
 բերություն ունեցեք: Դուք ինքներդ, խղճով ասացեք,
 հասկանում եք, վոր պետք է արդարացի լինել նաև դեպի
 ձեր տերերը և մեր արդյունաբերությունը պայմանները
 հաշվի առնել: Յեվ հուզված ամբոխով ինձ ձեր կարիքների
 մասին հայտնելը՝ հանցագործություն է»:

Հունվարի 9-ից հետո ցարի խոստովանություններին վողջ վոր
 այլևս չէր հավատում. «Յես հոգ կտանեմ բանվոր մարդ-
 կանց մասին, վորպեսզի նրանց կենցաղը բարելավելու ամեն
 հնարավոր բան արվի, և վորպեսզի այսուհետև ապահովվի
 որինական ճանապարհով արտահայտելու նրանց հասունա-
 ցած կարիքները»:

Յեվ արդեն կատարյալ ծաղրով էին հնչում բանվորնե-
 րին ուղղած ցարի հետևյալ խոսքերը. «Յես հավատում եմ
 բանվոր մարդկանց անկեղծ զգացմունքներին և նրանց
 դեպի ինձ՝ անհողդողդ նվիրվածության, ուստի և նրանց
 ներում եմ (1) իրենց մեղքերը»:

Սակայն դեպքերը շուտով ցույց տվին,
 «Ֆոկուսներ» վոր մտքերը հանգստացնելու համար բա-
 (Շիդլովսկու) վական չէ սահմանափակվել բանվորի աշ-
 կումխիան խատանքի պայմանների բարելավման մոլթ
 ակնարկներով: Գործադու- շարժման
 ազդեցության տակ կառավարությունն ստիպված էր շու-
 տափույթ ստեղծել բանվորական հարցի վերաբերյալ հա-
 տուկ կոմիսիա, սենատոր Շիդլովսկու նախագահությամբ,
 վորին զանազան գերատեսչությունների և ֆարիկանտների
 ներկայացուցիչների հետ միասին՝ պիտի մասնակցեյին նաև
 բանվորների ընտրած ներկայացուցիչները:

Մենշևիկները և բոլշևիկները դեպի այդ կոմիսիան ունեյին տարբեր մոտեցում: Մենշևիկները հնարավոր ելին գտնում, վոր Շիրզովսկու կոմիսիայում բանվորների ներկայացուցիչները կհանդիսանան «Ռուսաստանում բանվորական մասնակցութեան ժամանակավոր լայն կազմակերպման կորիզը» (Լ. Մարտով): Իսկ բոլշևիկները, — բացի բոլշևիստների գրուսայից, վորոնք դեմ էին ընտրութունների վորեւե մասնակցութեան, — ագիտացիոն նպատակով, կողմնակից էին նախապատրաստական կամպանիայի մասնակցութեան և վորոշեցին բոլկոտի յենթարկել կոմիսիան, բայց վոչ ընտրութունները: Ընտրութունները ցույց տվին սոցիալ-դեմոկրատիայի ազդեցութեան հակայական աճում՝ 400 ընտրվածներից 20% սոցիալ-դեմոկրատներ և 40%-ը ձախ տրամադրված բանվորներ էին: Փետրվարի 17-ին ընտրվածների ժողովում ձայների մեծամասնութեամբ ընդունվեցին սոցիալ-դեմոկրատների մշակած պահանջները: Այդ պահանջները, ինքնին հասկանալից, կառավարութեան կողմից մերժվեցին: Փետրվարի 20-ին «պետական ֆոկուսների» կոմիսիան, ինչպես անվանում էին բանվորները, արձակվեց:

Հեղափոխութեան անցքերի դարգացման Գործադուլը հետևյալ ետապը հանդիսացավ Իվանով-Վոդ-իվանով-Վոդ-սենսկու գործադուլը, վոր սկսվեց մայիսին: «Կուսակցական կազմակերպութունը (բոլշևիկներին), գրում է ընկ. Բարենցովան — նախնական մեծ աշխատանք է տարել գործադուլի նախապատրաստման համար: Այդ հարցը ամիս ու կեսի ընթացքում քննվում էր մի շարք կուսակցական ժողովներում և վերջնականապես վճռվում է գործարաններում ամենից շատ ժողովրդականութուն վայելող անկուսակցական բանվորների մասնակցութեամբ մայիսի 11-ի ժողովում: Այդ նույն ժողովում վերջնականապես մշակվում է պահանջների ծրագիրը և նկատի առնվում լիազորների ցուցակը: Գործադուլի հենց առաջին օրից կուսակցական կոմիտեն ձգտում է միավորել տնտեսական և քաղաքական պայքարը, պահանջ

նապես ընդգծելով վերջինի նշանակութունը և ընդդիմադրութուն ցույց տալով այդ նշանակութունը նսեմացնող փորձերին: Պահանջների շարքի մեջ մտցվում է կես՝ ընդհանուր, հավասար և ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա Սահմանադիր ժողով գումարելու մասին»:

Մայիսի 15, Տալի գետակի մոտ հավաքվեցին Իվանով-Վոդնսենսկու ձեռնարկութուններից մոտավորապես 35—40 հազար բանվորներ, ուր և տեղի ունեցան Փարիկների և գործարանների լիազորների ընտրութունները: 110 լիազորներից կազմվեց բանվորական պատգամավորների խորհուրդ, վորը սկսում է դեկավրել գործադուլը: «Այդ գրում է Վ. Ս. Սմիրնովը — բանվորական պատգամավորների առաջին խորհուրդն էր Ռուսաստանում» («Стачечное движение» в Иваново-Вознесенске в 1905 году)¹:

Գործադուլային շարժումը Իվանով-Վոդնսենսկում ծանր ու համառ ընդլիժ ստացավ: Ժանդարմներից մեկը այսպես է բնութագրում բանվորների տրամադրութունը. «Ժողովուրդն ընդհանրապես հավատում էր պատգամավորներին և հեռորդներին»: Գործադուլավորների ազդեցութեան տակ գործարանատերերը հարկադրված էին մասնակի զիջումներ անել: Բանվորական օրը կրճատվում է 11-ից մինչև 10 ժամ: Մշտական բանվորների ռճիկը ավելացվում է 15%-ով: Բանվորները ուժասպառութունից հարկադրված համաձայնվում են այդ պայմաններին: Գործադուլը, այսպիսով վերջանում է յերկու ամսից հետո բանվորների վոչ լիակատար հաղթանակով, սակայն նա խորը հետք է թողնում բանվորների գիտակցութեան մեջ: «Բանվորական պատգամավորների խորհրդի անդամները, գրում է Ֆ.

¹ Իմիջի այլոց, Իվանով-Վոդնսենսկու խորհուրդը կարելի չէ բանվորական պատգամավորների խորհուրդների շարքը դասել, ինչպես ընդվոչ ըստ գործնելյութեան՝ 1905 թվի Ուրհուրդների գործնելյութեան հիմնական և բնորոշ գծի նախորդման իմաստով: 1905 թվի գարնանը դեռ էր, և Իվանով-Վոդնսենսկու բանվ. պատգ. խորհրդի հանցանքը չէր, վոր նա չկարողացավ զինված ապստամբութեան հարց առաջադրել:

Սամոյլովը, — չնայած խորհրդի գոյության վախճանին, գործադուլի ընդհատման մոմենտից սկսած, փաստորեն շարունակում են բանվորների ներկայացուցիչների դեր խաղալ: Բոլոր ֆաբրիկներում և գործարաններում բանվորները շարունակում են համարել նրանց իրենց պատգամավորներ և առաջվա նման վստահում են նրանց՝ ադմինիստրացիայի հետ ունեցած մասնակցության ժամանակ հանդես գալ իրենց ներկայացուցիչներ, իսկ ադմինիստրացիան... հաշտվում եր այդ փաստի հետ»:

Յեվս առավել դասակարգային պայքարի ձուլիսյան գործադուլը Լոձում (Լեհաստանում): Այստեղ, գործադուլի ժամանակ բարեկազմներ են բարձրացվում, բանվորները զինված ճակատամարտի յեն բռնվում գործի և վոստիկանություն հետ Լոձի գործադուլը, իվանովո-Վոդնեսենսկո գործադուլի նման, վերջանում է բանվորների մասնակցի հաղթանակով՝ բանվորական

որը կրճատվում է 12 ժամից մինչև 10-ը:

Շնոր զինված ճակատամարտերը, զրուս և Լենինը Լոձի դեպքերի մասին, ավելի ու ավելի ակներև են դարձնում ժողովրդի վճռական զինված պայքարի անխուսափելիությունը ցարիզմի զինված ուժերի դեմ... Պրոլետարական պայքարը ընդգրկում է նոր, ավելի յետաձուլ ռայոններ և ցարի ուղիղնիկներն աշխատում են հոգուտ հեղափոխություն թյան՝ անտեսական ընդհարումները դարձնելով քաղաքական... կատարվող անցքերը, ընդարձակվող և սուր կերպարանք ստացող հեղափոխական շարժման տարերային պրոցեսը գալիս հանգում են ժողովրդական զինված ապստամբության լողունգին... ժողովուրդը այդ առանձին բռնկումների և կռիվների ընթացքում սովորում է հեղափոխություն կատարել: Մեր գործն է՝ յետ չնայ մոմենտալ խնդիրներից, կարողանալ միշտ ցույց տալ պայքարի ավելի բարձր աստիճանը, ոգտվելով անցյալի փորձից ու ցուցմունքներից»...

V. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ԱՆԻՔԸ

Սակայն, թված բոլոր գործադուլները, անկասկած, նախաձեռնում են հոկտեմբերի ընդհանուր քաղաքական գործադուլի թափի և հեղափոխական նշանակություն հանդես: Ինչպես սովորաբար լինում է, նրան շարժառիթ հանդիսացավ «աննշան մի դեպք»:

Մոսկվայում Սիտինի տպարանի գրաշարները պահանջեցին բանվորական որի կրճատում և 1000 տառի գործավարձի բարձրացում, հաշվելով նաև կետադրություն նշանները: Ինչպես համերաշխություն, գործադուլը պաշտպանեցին Մոսկվայի մնացած տպարանները, իսկ հետո՝ «գործադուլը ծավալվեց». գործադուլ հայտարարեցին Մոսկվայի հացթուխները, իսկ Դոնի I գնդի կողակները գրոհով վերցրին Ֆիլիպովի հացագործարանը: Հոկտեմբերի 2-ին յերեք որով ընդհատեցին աշխատանքը Պետերբուրգի տպարանների գրաշարները: Գարձ ընդմիջումից հետո գործադուլը վերսկսվեց նոր, և ավելի ուժեղ թափով: Այս անգամ շարժման զուլան անցան յերկաթուղային բանվորները: «Սկսվեցին սրտի գալարումները», զրուս եր սև-հարյուրական որգան «Новое время»: Հոկտեմբերի 7-ին գործադուլ հայտարարեց Մոսկվա — Կազանի յերկաթուղին, հոկտեմբերի 9-ին՝ Մոսկվա — Կիև — Վորոնեժի, Մոսկվա — Բրեստի և մյուս յերկաթուղիները: Այդ նույն որը հեռագիրը տարածում է յերկաթուղային գործադուլի լողունգները՝ Սահմանադիր ժողով, ազատություններ, ամիստիա, 8 ժամյա բանվորական որ:

Յերկաթուղականների շարժումը իր յետևից տարավ բոլոր տատանվողներին և ծավալվելով դարձավ ընդհանուր քաղաքական գործադուլ: Կանգ առան գործարանները, դադարեցին բանկերը, բորսայում խուճապ սկսվեց, գործադուլին միացան անգամ դատարանի չինովնիկները և գեմանադիստներ:

«Փամիսուսներ
չխնայել»

Հոկտեմբերի 13-ին լույս տեսավ ցարական
սատրապ Տրեպոլի հայտնի հրամանը:

«Պաշտոնական: Գեներալ-նահանգապետի
և Պետերբուրգի գարնիզոնի պետի ծանուցումը: Մայրաքա-
ղաքի բնակչությանը հուզված է առաջիկա, իբր թե, մաս-
նայական անկարգությունների լուրերով: Մայրաքաղաքում
արդեն ձեռք են առնված անձի և գույքի պաշտպանության
խնայողություն, ուստի խնդրում եմ բնակչությանը տարածված
լուրերին չհավատալ: Յեթե անգամ, վորոշ տեղերում փոր-
ձեր արվեն անկարգություններ կազմակերպելու, ապա նման
փորձերը կդադարեցվեն սկզբից և յեթ, հետևաբար չեն
կարող լուրջ կերպարանք ստանալ: Զորքերին և վոստիկա-
նությանը հրաման եմ արձակել անհապաղ ամենակտրուկ
կերպով ձնշել ամեն մի նման փորձ, ամբոխի ընդդիմադրու-
թյան դեպքում՝ դատարկ համազարկներ չտալ ու
փամփուռ չլինել (ընդգծումը մերն է): Պարտք
եմ համարում այդ մասին նախադգուշացնել մայրաքաղաքի
բնակչության, վորպեսզի ամեն մի քաղցրեմի, վորը միանում
է անկարգություններ անող ամբոխին, գիտենա, թե ինչ
վտանգի յե յենթաբերում իրեն: Իսկ մայրաքաղաքի շրջահայաց
բնակչության՝ ծանր հետևանքներից խուսափելու համար, հրա-
վիրում եմ կարգը խանգարող հավաքումներին չմիանալ»:

Ո՞վ եր Մոսկվայում գործադուլների
«Հնգի խոր- գլուխ կանգնած:
հուրդը»

Սկզբում, մինչև յերկաթուղականների
գործադուլ հայտարարելը, շարժման գլուխ
եր կանգնած այսպես կոչված «հինգ գավառների պատգա-
մավորների խորհուրդը»: Խորհրդում գերակշռող ազդեցու-
թյուն ստացան մենշևիկները: Այդ բացատրվում է նրանով,
վոր Մոսկվայի բոլշևիկները վստահությամբ չեյին վերա-
բերվում ամեն մի լայն ընտրովի կազմակերպության և
թերազնահատում էյին բանվորական պատգամավորների
Խորհուրդները: Յերկաթուղականները չմտան «պատգամավո-
րների խորհուրդ», վախենալով վորքրամասնություն կազմել
սոցիալ-դեմոկրատների հանդեպ: Նրանք կազմակերպեցին

ինքնուրույն գործադուլային կոմիտեներ ըստ ծառայության,
արհեստանոցների, հանապարհների, միավորելով նրանց
հանգուցային գործադուլային կոմիտեներում: Բոլշևիկները
յերկաթուղային բանվորների մեջ ունեյին իրենց «ս-դ-
յերկաթուղային Միությունը», բայց գործադուլին տոն տվող
ծառայողների շրջանում ամենամեծ ժողովրդականություն
վայելում էյին եսերները և ազդիկալները, վորոնք մտնում
էյին Միությունների միություն ինտելիգենտական, կիսա-
պրոֆեսիոնալ, կիսաքաղաքական կազմակերպության մեջ:
Յերկաթուղականները գործադուլային կոմիտե ներգրավեցին
մեխանիկական գործարանների և ատաղձագործական ֆա-
րիկների բանվորների ներկայացուցիչներին, նույնպես և
քաղաքային ծառայողների և Մոսկվայի քաղաքային ուս-
րավայի տեխնիկներին, չերկայացուցիչներին: Տեքստիլ և
մի շարք այլ ձեռնարկություններում գործադուլները տար-
վում էյին գործադուլային կոմիտեի ազդեցությունից ան-
կախ, բոլշևիկների անմիջական ղեկավարությամբ: Ընդ-
հանրապես, հոկտեմբերյան որերին Մոսկվայում չհաջողվեց
ստեղծել ինչպես միասնական գործադուլային կենտրոն,
նույնպես և բանվորական պատգամավորների Խորհուրդ:

Պետերբուրգում, հակառակ Մոսկվայի,
Բանվորական հոկտեմբերյան գործադուլն սկսվելուց ան-
պատգամավոր- միջապես հետո, շարժումը գլխավորեց տա-
մերի խորհուր- րերային ձևով կազմակերպված բանվորա-
դր Պիսերում կան պատգամավորների խորհուրդը: Մեն-
շևիկները, առաջադրելով «Բանվորական
կոմիտեի» կազմակերպման նախագիծը, հեղինակներից մեկի
(Կուզովյովի) արտահայտությունով՝ միայն «ընդառաջում են
մասսաների տրամադրության»:

Հոկտեմբերի 13-ին Խորհուրդն արդեն
Ո՞վ եր ղեկա- կազմակերպված եր: Խորհրդի նախագահ
վարում եր- ընտրվեց սկզբունքներից գլուխ Նոսար-
հուրդը Խորհուրդը իսկ նախագահի ողջական՝
Լ. Տրեպոլին, վորն աշխատում եր մենշևիկ-
ների հետ համերաշխ:

Բոյլշևիկները խորհրդի մեջ փոքրամասնութիւնն էլին կազմում և ծայրահեղ ձախ ուղղութիւնների դերում էլին: Իսկ եսերները հիմնական հարցերում մենշևիկներին հետ միասին՝ գնում էլին բոյլշևիկների դեմ: Սոցիալ-դեմոկրատիայի թշնամական տարրերի և հատկապես խորհրդի պատահական խմբավորումների վրա հիմնվող Նոսարի ազդեցութիւնը չեզոքացնելու ձգտումը նախադրյալներ ստեղծեց միավորելու բոյլշևիկներին և մենշևիկներին ուժերը այսպես կոչված «Ֆեդերատիվ խորհրդի» մեջ, ուր մտնում էլին Կենտրոնական Կոմիտեի (բոյլշևիկների) և Կազմակերպչական Հանձնաժողովի (մենշևիկների կենտրոնի) ներկայացուցիչները: Նույն պիսի «Ֆեդերատիվ խորհուրդ» ստեղծվեց և համարյա թե նույն ձևով նաև Մոսկվայում: Պիտերի բոյլշևիկները Ֆեդերատիվ խորհրդում ձեռք չբերին գերակշռող ազդեցութիւն: Ընդհակառակը, Մոսկվայում «Ֆեդերատիվ խորհուրդը ամբողջութեամբ հեղափոխական դիժ եր տանում, այսինքն՝ մենշևիկները անկարգութիւններ էլին անում և առանց լուրջ դիմադրութեան հետևում էլին բոյլշևիկներին» („Пятый год“, Сборник Московского Истпарта).

Պիտերի խորհրդի մենշևիկյան ղեկավարութիւնը արտահայտվում է հեղափոխութեան հետագա բոլոր ետապներում և դրա հետևանքով հոկտեմբերյան գործադուլը՝ ինչպես մենք կտեսնենք ստորև, չորսագործվեց մինչև վերջը:

Գործադուլից ամենայն ակներևութեամբ հետևում եր զինված ապստամբութեան անհրաժեշտութիւնը: Բոյլշևիկները հարցը հենց այդպես էլ դնում են:

«Մենք քաղաքական գործադուլ ենք հայտարարում՝ կարգում ենք բոյլշևիկյան այդ շրջանի թուլութիւններից մեկում, պահանջելով անհապաղ ազատել քաղաքական բանտարկյալներին, և հայտարարում ենք, վոր պատրաստ ենք պայքարել մինչև վերջը՝ ինքնակալութիւնը միանգամայն տապալելու և դեմոկրատիկ հանրապետութիւն հաստատելու համար:

Մենք ընդունում ենք, վոր դրան կարելի չէ հասնել ժողովրդական զինված ապստամբութեան միջոցով միայն: Ուստի մենք կոչ ենք անում բոլոր բանվորներին, վորոնք հասկացել են այդ, համախմբվել կուսակցական հեղափոխական կոմիտեներին շուրջը վերահաս զինված ապստամբութեանը նախապատրաստելու և ղեկավարելու համար»:

Իշխանութիւնն սկսում է հավասարակշռութիւնը կորցնել: Տրեպովի հրամանը անուժ հանդիսացավ: Գործադուլը հաղթականորեն շարունակում է ծավալվել: Յերկրի բոլոր կենսունակ կենտրոնները կազմալուծվում են: Բերլինի բորսայում հոկտեմբերի 15-ին 1904 թվի պետական փոխառութիւնը ընկավ 2,5%, իսկ ռուսական արտաքին առևտրի բանկի ակցիաները՝ 9 1/4 տոկոսով, Հարկավոր եր վճարականորեն դիմել ծայրահեղ միջոցների:

Այդ ժամանակ մինիստրների կոմիտեի Բուլիգինյան նախագահ Վիտտեն առաջարկեց ցարին դուրսից մին-Պետական Դումա գումարելու և «ազատույնի վիսսի» թիւններ» շնորհելու մանիֆեստի նախագուման դիժը, վորովհետև «բուլիգինյան դումայի» նախկին փորձը հոկտեմբերյան գործադուլից հետո պետք եր համարել տապալված: Պիսը և ասել, վոր դեռ 1905 թվի փետրվարին, գործադուլների հսկայական հորձանքից հետո, ցարը հրամայել եր այն ժամանակվա ներքին գործերի մինիստր Բուլիգինին «մշակել վստահութիւն վայելող անձանց որինագծերի մշակման և քննութեան մասնակցելու հարցը»: Հոկտեմբերյան գործադուլի փոթորիկն այդ նախագիժը պատմութեան աղբակույտը ձգեց: Շարժումը հասավ նոր աստիճանի և չբավարարվեց պոչատ ռեֆորմներով:

Յարը սակայն շարունակում եր դանդաղել և հայտարարեց, վոր մինչև վորոշում ընդունելը «աղոթեն աստուծոն»:

Վիտտեյի հետ ցարի ունեցած խոսակցութեան հենց հաջորդ առաւոյտյան կանգ առաւ պետերբուրգյան հանգուցի վերջին Ե անել ճուղը — ֆինլանդական յերկաթուղին:

Հոկտեմբերի 17-առաւոտից աշխատանքները ընդհատեցին պետական հիմնարկների ծառայողները, Պետակա՝ Բանկի և ֆինանսների մինիստրութեան և սենատի վիճակաւների չինովնիկները, գործադուլին միացան անգամ արքունական բալետի գերասանները:

Չնայած վոստրիկանութեան ընդդիմադրութեան, Պիտերի բանվորական պատգամավորների թորհուրդը գումարվեց հենց նույն օրը և ընդգծելով գործադուլի խոշոր հաջողութեանները, վճռեց պայքարը շարունակել մինչև վերջ, սակայն թորհուրդը ապստամբութեան կոչ չարարւ:

«Ներկա ընդհանուր գործադուլը կարող է վճռական հարվածի հասցնել տապալվող ինքնակալութեանը», ասվում է թորհուրդի բանաձևում:

Պիտերի թորհուրդը ղեկավարող մենշևիկները ըստ ելութեան անգործութեան ելին մատնված, Նրանց վոչ բավական վճռողական և վոչ բավական հեղափոխական քաղաքականութեան բացասական հետևանքները շատ շուտ յերևան յեկան: Ճգնաժամը Մոսկվայում վրա հասավ հոկտեմբերի 17-ին, հենց նույն օրը, յերբ գործադուլը իր լարվածութեան ամենաբարձր կետին եր հասել: Հանդես յեկան առաջին գործադուլային կոմիտեները — բանվորների տրամադրութեանը սկսում է խիստ կերպով ընկնել և գործադուլը դեպի անկում թեքվել: Այդ միանգամայն բնական է, քանի վոր գործադուլը չհասավ ինքնակալութեան դեմ զինված ապստամբութեան: Պետք է ընդգծել, վոր բավականաչափ ուժեղ չեղ գործադուլի ղեկավարութեանը: Բոյլշևիկները չափազանց թույլ ելին շարժումն ընդգրկելու և նրան ճիշտ ընթացք տալու համար, մինչդեռ մենշևիկները գիտակցորեն ձգձգում

էին՝ ցարիզմի դեմ զինված բաղխման մոմենտը և ջլատում բանվոր դասակարգի ուժերը:

Հոկտեմբերի 17-ին ցարիզմը սրտի կսկի-Հոկտեմբերի 17 ծով համաձայնվում է զիջումների և վճռում մանիֆեստ է «մանյովր անել»: Հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստում ցարը խոստանում է. «անձի

իրական անձեռնմխելութեան, խղճի, խոսքի, ժողովների և միութեանների ազատութեան հիմունքներով բնակչութեանը քաղաքացիական ազատութեան անխախտ սկզբունքներ շնորհել» և, «իբրև անխախտ կանոն՝ սահմանել, վոր պետք է վոչ մի որեւիք ուժի մեջ չմտնի առանց պետական դումայի հաւանութեան և վորպեսզի ապահովվի՝ մեր կողմից կարգված իշխանութեանների գործողութեանների որինակալութեան վրա հսկողութեան խնդրում ժողովրդի ընտրյալների իրական մասնակցութեան հնարավորութեանը»: Այս մանյովրով ցարիզմը ամրացնում է իր խիստ խախտված դիրքը: Բուրժուազիան և բուրժուական ինտելիգենցիան այդ մոմենտից սկսած վերջնականապես անցնում են հակահեղափոխական բանակը: Մանիֆեստը խոստանում էր նրանց այն, ինչ վոր ձգտում էին նրանք ձեռք բերել: Բանվորներին խաբել, իհարկե, այնքան ել դյուրին չեղ, բայց բանվորներին ընդդիմադրելու համար կառավարութեանը պատրաստի ուներ սվիններ, գնդացիներ, «սե հարյուրյակ» (կազմալուծված տականքների խուլիգանացած տարրեր):

Հոկտեմբերի 17-ին սկսված պայքարը զարգացման նոր շրջան է մտնում:

«Հեղափոխական պրոլետարիատը քալեցի՝ հոկտեմբերի 17-ի ջին մեծ հաղթանակին, գրում է Լենինը, նա պետք է այժմ լայնացնի ու խորացնի հեղափոխութեան բազան, դա տարածելով դուրս վրա: Գյուղացիութեանը բարձրացնել մինչև ազատութեան գործի գիտակից պաշտպանութեանը, գյուղացիութեան ոգտին ամենալուրջ միջոցներ պահանջել, նախապատրաստել գյուղական այն շարժումը, վորը

քաղաքի առաջավոր պրոլետարիատի հետ միասին ջախջախի վերջնականապես ինքնակալությունը, ձեռք բերի լիակատար ու իսկական ազատություն, — ահա այս է հիմա Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատիայի հերթական խնդիրը: Հեղափոխություն հաջողությունը կախված է պրոլետարիատի և գյուղացիության այն մասսաների քանակից, վորոնք վոտքի կելնեն նրան պաշտպանելու և այն հաջող կերպով վերջացնելու համար: Հեղափոխական պատերազմը մյուս պատերազմներից տարբերվում է նրանով, վոր նա իր գլխավոր ռեզերվը ձեռք է բերում իր թշնամու յերեկվա դաշնակիցների բանակից, ցարիզմի յերեկվա կողմնակիցներից կամ այն մարդկանցից, վորոնք կուրորեն գնում են ցարիզմի յետևից և համառուսական քաղաքական գործադուլի հաջողությունը մոժիկի մտքին ու սրտին ավելի բան կասի, քան բաղժատեսակ մանիֆեստների և որենքների հակասական խոսքերը»:

Հոկտեմբերի 17-ից անմիջապես հետո գրված այդ միևնույն՝ „Первая победа революции“ հոդվածում Վ. Ի. Լենինը տարբերում է 1905 թվի հետևյալ ետապները.

«Ռուսական հեղափոխությունը հենց նոր եր սկսել զարգանալ, յերբ ամբողջ քաղաքական ավանսցենան՝ ինչպես այդ մեկ տարի առաջ, գրավել եր լիբերալ բուրժուան»:

Հեղափոխությունը վոտքի կանգնեց, յերբ հունվարի 9-ին հանդես յեկավ քաղաքի բանվոր դասակարգը:

Հեղափոխությունը առաջին հաղթանակը տարավ, յերբ Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդների պրոլետարիատը մի մարդու նման վոտքի յեկավ և թոթափեց ցարական գահը, վորից այնպես անհաշիվ թշվառություններ եյին կրել բոլոր ժողովուրդները և ամենից շատ՝ բոլոր ժողովուրդների աշխատավոր դասակարգերը:

Հեղափոխությունը թշնամուն վերջնականապես կջախջախի և յերկրե յերեսից կվերացնի արյունարբու ցարի գահը, յերբ բանվորները մեկ ել վոտքի կելնեն և իրենց յետևից կտանեն գյուղացիությունը»:

Հեղափոխության առաջին հաղթանակի Հոկտեմբերյան հետ միաժամանակ ընդհանուր քաղաքագործադուլի կան գործադուլը՝ գլխավորապես մենշևիկ-վախճանը ների և եսերների շնորհիվ՝ թուլացավ և սահմանափակվեց: Այդ պատճառով հեղափոխության հաղթանակն անկայուն եր. նա ժամանակին չողտագործվեց զինված ապստամբություն կազմակերպելու համար:

Այդ հանգամանքը հարկավոր է ընդգծել ևս առավել նրա համար, վոր գործադուլների հորձանքը հոկտեմբերին հասավ մինչ այդ չտեսնված բարձրության: Կ. Սիդորովը հոկտեմբերյան գործադուլի թափը վորոշում է 500 հազար մարդով և գտնում է, վոր այդ թիվը բնավ լրիվ չէ: Ա. Շեստաֆորովը գալիս է այն յեզրակացության, վոր հոկտեմբերյան գործադուլին մասնակցել են մինչև 1,700,000 բանվորներ և ծառայողներ:

«Քաղաքական շարժման այդպես միաժամանակ և այդքան մասսաների ընդգրկումը, վոր տեղի ունեցավ հոկտեմբերյան գործադուլի որերին 2-3 շաբաթվա ընթացքում, մինչ այդ Ռուսաստանում տեսնված չեր: Յեթե այդ կադրերին ավելացնենք նաև ուսանող յերիտասարդությունը, ապա համարձակորեն կարող ենք ասել, վոր 1905 թվի հոկտեմբերյան որերին յերկու միլիոնից ավելի մարդ եր փողոց դուրս յեկել հեղափոխության կարմիր դրոշի տակ» (А. Шестаков. „Октябрьская стачка 1905 г.“):

Յեվ ահա այդ իր նշանակությամբ միանգամայն բացառիկ գործադուլը ճնշվում է առանց զինված ապստամբության փորձի:

Սկզբում «տատանվեց» Մոսկվան, իսկ հետո և Պետերը: Վիստեյին հաջողվեց գործադուլը դադարեցնելու պայմանները համաձայնեցնել գործադուլային կոմիտեյի ներկայացուցիչներին հետ և հոկտեմբերի 22-ի առավոտյան 11 ժ. 59 րոպ. Պետերբուրգի յերկաթուղային հանգույցը աշխատանքը վերսկսեց: Բայց չնայած գործադուլի լիկվիդացիային, գործադուլային պայքարի պրոցեսում և սկզբում գլխա-

քաղաքի առաջավոր պրոլետարիատի հետ միասին ջախջախի վերջնականապես ինքնակալությունը, ձեռք բերի լիակատար ու իսկական ազատություն, — ահա այս է հիմա Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատիայի հերթական խնդիրը: Հեղափոխություն հաջողությունը կախված է պրոլետարիատի և գյուղացիության այն մասսաների քանակից, վորոնք վորտքի կեննեն նրան պաշտպանելու և այն հաջող կերպով վերջացնելու համար: Հեղափոխական պատերազմը մյուս պատերազմներից տարբերվում է նրանով, վոր նա իր գլխավոր ռեզերվը ձեռք է բերում իր թշնամու յերեկվա դաշնակիցների բանակից, ցարիզմի յերեկվա կողմնակիցներից կամ այն մարդկանցից, վորոնք կուրորեն գնում են ցարիզմի յետևից և համառուսական քաղաքական գործադուլի հաջողությունը մոտիկի մտքին ու սրտին ավելի բան կասի, քան բազմատեսակ մանիֆեստների և որենքների հակասական խոսքերը»:

Հոկտեմբերի 17-ից անմիջապես հետո գրված այդ միևնույն՝ „Первая победа революции“ հոդվածում Վ. Ի. Լենինը տարբերում է 1905 թվի հետևյալ ետապները.

«Ռուսական հեղափոխությունը հենց նոր եր սկսել զարգանալ, յերբ ամբողջ քաղաքական ավանսցենան՝ ինչպես այդ մեկ տարի առաջ, գրավել եր լիբերալ բուրժուան:

Հեղափոխությունը վորտքի կանգնեց, յերբ հունվարի 9-ին հանդես յեկավ քաղաքի բանվոր դասակարգը:

Հեղափոխությունը առաջին հաղթանակը տարավ, յերբ Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդների պրոլետարիատը մի մարդու նման վորտքի յեկավ և թոթափեց ցարական գահը, վորից այնպես անհաշիվ թշվառություններ եյին կրել բոլոր ժողովուրդները և ամենից շատ՝ բոլոր ժողովուրդների աշխատավոր դասակարգերը:

Հեղափոխությունը թշնամուն վերջնականապես կջախջախի և յերկրի յերեսից կվերացնի արյունարբու ցարի գահը, յերբ բանվորները մեկ ել վորտքի կեննեն և իրենց յետևից կտանեն գյուղացիությունը»:

Հեղափոխության առաջին հաղթանակի հետ միաժամանակ ընդհանուր քաղաքագործադուլի կան գործադուլը՝ գլխավորապես մենշևիկ-վախճանը ներքի և եսերներ շնորհիվ՝ թուլացավ և սահմանափակվեց: Այդ պատճառով հեղափոխության հաղթանակն անկայուն եր. նա ժամանակին չորգտագործվեց զինված ապստամբություն կազմակերպելու համար:

Այդ հանգամանքը հարկավոր է ընդգծել ևս առավել նրա համար, վոր գործադուլների հորձանքը հոկտեմբերին հասավ մինչ այդ չտեսնված բարձրության: Կ. Սիդորովը հոկտեմբերյան գործադուլի թափը վորոշում է 500 հազար մարդով և գտնում է, վոր այդ թիվը բնավ լրիվ չէ: Ա. Շեստակովը գալիս է այն յեզրակացության, վոր հոկտեմբերյան գործադուլին մասնակցել են մինչև 1,700,000 բանվորներ և ծառայողներ:

«Քաղաքական շարժման այդպես միաժամանակ և այդքան մասսաների ընդգրկումը, վոր տեղի ունեցավ հոկտեմբերյան գործադուլի որերին 2-3 շաբաթվա ընթացքում, մինչ այդ Ռուսաստանում տեսնված չեր: Յեթե այդ կադրերին ավելացնենք նաև ուսանող յերիտասարդությունը, ապա համարձակորեն կարող ենք ասել, վոր 1905 թվի հոկտեմբերյան որերին յերկու միլիոնից ավելի մարդ եր փողոց դուրս յեկել հեղափոխության կարմիր դրոշի տակ» (А. Шестаков. „Октябрьская стачка 1905 г.“):

Յեվ ահա այդ իր նշանակությամբ միանգամայն բացառիկ գործադուլը ճնշվում է առանց զինված ապստամբության փորձի:

Սկզբում «տատանվեց» Մոսկվան, իսկ հետո և Պիտերը: Վիտտեյին հաջողից գործադուլը դադարեցնելու պայմանները համաձայնեցնել գործադուլային կոմիտեյի ներկայացուցիչների հետ և հոկտեմբերի 22-ի առավոտյան 11 ժ. 59 րոպ. Պետերբուրգի յերկաթուղային հանգույցը աշխատանքը վերսկսեց: Բայց չնայած գործադուլի լիկվիդացիային, գործադուլային պայքարի պրոցեսում և սկզբում գլխա-

Դա նահանջ եր «ձախ ֆուգները» թմբկահարություն տակ: Այդ այնքան ել հասկանալի չէր մասսաներին, վերոմիտե տե մենշկեզմը այդ ժամանակ իր բուրժուական եյու-
թյունը թագցնում եր հեղափոխական ճարտասանության վարագույրի տակ: Պիտերի խորհրդի դերը նախորդվում եր նրանով, վոր գլխավորվում եր «ձախ» մենշկեկներով: Բոյլ-
շեկները խորհրդի վերջնական գնահատականը տվին մի-
միայն նոյեմբերին, Լենինի գալուց հետո: Սակայն բոյլշեկ-
ները մենշկեկներից տարբերվում էին նրանով, վոր հեղա-
փոխության ամբողջ ընթացքում վերոշակի դնում էին զին-
ված ապստամբության հարցը:

Հոկտեմբերի 18 շարժման միացան մի քանի զորամա-
սեր: Համալսարանում կայացավ զինվորականների հոյա-
կապ միտինգ, 14-րդ նավատորմի կազմի նավաստիները
այդ նույն օրը զորանոցների պատուհաններից, ուր նրանց
փակել էին շարժմանը մասնակցելու վտանգը կանխելու
համար, գոռում էին:

«Մենք ժողովրդի հետ ենք, բացեք դռները ու մենք
կգնանք ձեզ հետ»:

Բոյլշեկներին Պետերբուրգի Կոմիտեն այդ
անցքերի հետևանքով կոչ ե անում պատ-
ապաստմբու-
րաստվել զինված ապստամբության: «Մի-
թյան պրոբլեմը այն զինված ապստամբությունը ե ժամա-

նակավոր հեղափոխական Կառավարությու-
նը, միայն ժողովրդական հեղափոխական բանակը կազատի
մեզ այդ սարսափելի շայկայից... Իսկ հիմա, ընկերներ,
զենք, զենք, ամենից առաջ — զենք ե ժողովրդական մի-
լիցիա: Թող այդ լինի մեր մարտակոչը, մեր գլխավոր
հոգսը: Կորչի վոստիկանությունը ե ցարական զորքը»:

Իսկ խորհուրդը՝ մենշկեկների ազդեցության տակ ապս-
տամբության լուղունգը ե «ձեռք բեր զենք» լուղունգը հա-
մարում եր անհամապատասխան ե անժամանակ: Խորհուրդը
պահանջում եր հեռացնել ամբողջ վոստիկանությունը վե-
րից վար, հեռացնել քաղաքից զորքերը, քաղաքական ամ-
նիստիա, Սահմանադիր ժողովի գումարում ե այլն, բայց

նա այդ նպատակին հասնելու համար ձանադարձ չէր ցույց
տալիս, յիժե չհաշվենք ընդհանուր գործադուլը:

«Ինքնակալ կառավարությունը՝ սեղմված Ռուսաստանի
պրոլետարիատի ընդհանուր քաղաքական գործադուլի յեր-
կաթե ճիւղաններում, համաձայնվեց զիջումներին», — ընդգծում
ե խորհուրդը, — բայց գործադուլը ինքնուստինքյան «առանց
հեռանկարի, առանց ակտուալ խնդրի» (Պ. Գորին), դա-
տապարտված եր տապալման: Բոլոր նվաճումները վոչինչ
եին առանց ինքնակալության կործանման: Մասսաները
դրա մեջ կարող էին համոզվել «մամուլի ալատության ե

թժամյա բանվորական որվա» որինակներով: Հոկտեմ-
բերի 17-ի «բարձրագույն» մանիֆեստը կարողացավ լույս
տեսնել միայն „Правительственный Вестник“ ե „Свет“
սե հարյուրակային լրագրերում (վերջինս դրա համար բան-
վորների կողմից ավերման յենթարկվեց): Տպարանների
բանվորները հրաժարվում էին տպագրել ցարական փա-
տաթուղթը, այդ նույն ժամանակ ազատ տպվում էին հե-
ղափոխական թուղթիկները ե լույս եր տեսնում „Известия
Совета“ լրագիրը: Սակայն այդ դրությունը յերկար չտևեց:
Հակահեղափոխության հաղթանակը լիկվիդացիայի յենթար-
կեց «մամուլի ազատությունը»: Նույնչափ ել ապարդյուն
անցավ 8 ժամյա բանվորական որվա համար յեղած պայ-
քարը:

«Պետերբուրգի պրոլետարիատի մարտական լուղունգը,
ասում եր Լենինը, այն ժամանակ 8 ժամյա բանվորական
որն եր ե զենք»: Անընդհատ աճող բանվորական մասա-
ների համար ակներե եր, վոր հեղափոխության բողոքը կա-
րող ե վճռել ե կվճռի միմիայն զինված պայքարը:

VI. ԻՆՖԵՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՐՁԱԿՄԱՆ Ե ԱՆՑՆՈՒՄ

Հոկտեմբերից հետո, ի պատասխան Կրոն-
նոյեմբերյան նոյեմբերի նավաստիների զինվորական ապս-
տամբության ճնշման, հեղափոխության
հսկայական ալիքը տարածվեց բովանդակ

յերկրում նոյեմբերին: Կառավարութիւնը հարձակման երանցնում. Լեհաստանը հայտարարված եր պատերազմական դրութեան մեջ. ապստամբված նալաստիներն մահապատիժ եր սպառնում:

Պետերբուրգի բանվորներն, իրենց հերթին, պահանջում էին անցնել հակահարձակման: Սորհուրդն այդ տրամադրութիւնը արտահայտել ե նոյեմբերի 1-ին ընդունված բանաձևի մեջ.

«Կառավարութիւնը շարունակում ե քայլել դիակների վրայով:

Նա դաշտային դատարանի յի հանձնում իրենց իրավութենքն ու ժողովրդի ազատութիւնը պաշտպանելու համար ապստամբված Կրոնշտատի բանակի ե նավատորմի համարձակ զինվորներին: Նա ճնշված Լեհաստանի պարանոցին ե ձգել պատերազմական դրութեան ողակը: Բանվորական պատգամավորների Սորհուրդը կոչ ե անում Պետերբուրգի հեղափոխական պրոլետարիատին՝ իր անարկու ուժը, ընդհանուր քաղաքական գործադուլի ե բողոքի ընդհանուր միտինգների միջոցով արդեն ապացուցած, իրենց յեղբայրական համերաշխութիւնը յերևան բերել Կրոնշտատի հեղափոխական զինվորների ե Լեհաստանի հեղափոխական պրոլետարների նկատմամբ: Վաղը, նոյեմբերի 2-ին, ցերեկվա ժամը 12-ին Պետերբուրգի բանվորները ընդհատում են իրենց աշխատանքը՝ «կորչեն դաշտային դատարանները! կորչի մահապատիժը, կորչի պատերազմական դրութիւնը Լեհաստանում ե ամբողջ Ռուսաստանում» լողունգներով):

Կոչը զարմանալի հաջողութիւն ունեցավ: Նոյեմբերյան գործադուլն իր չափերով գերազանցեց անգամ հոկտեմբերյանը: Վիտտեն փորձում ե շարժումը կանգնեցնել «յեղբայր բանվորներին» ուղղած կոչով ե խնդրում ե խնայել իրենց կանանց ե յերեխաներին. «ժամանակ տվեք, — գրում եր Վիտտեն, — այն ամենը, ինչ հնարավոր ե, կարվի ձեզ համար»:

Սորհուրդը Վիտտեյին պատասխան ե ուղարկում, վորի մեջ հայտնում ե «Իր աներկապելի զարմանքը ցարական մինիստրի անպատկառութեան առթիւ, վորն իրեն թույլ ե

տալիս հետերբուրգի բանվորներին «յեղբայրներ» անվանել, ե ընդգծում ե, վոր «ցարական մինիստրների բարյացակամ վերաբերմունքի կարիքը չի զգում» ու պահանջում ե «Ժողովրդական կառավարութիւն» ընդհանուր, հավասար, ուղիղ ե զաղտնի ընտրական իրավունքի հիման վրա»:

Գործադուլը կառավարութեանը հարկադրեց զիջումներ անել. Լեհաստանում վերացվում ե պատերազմական դրութիւնը, Կրոնշտատում նավաստիները ազատվում են ռազմա-դաշտային դատարանի իրավասութիւնից ե նրանց պարանոցից կախված ողակը քակվում ե հարյուր հազարավոր պրոլետարների ձեռքով:

Նոյեմբերի 5-ին գործադուլը վերջացավ հենց այն ժամանակ, յերբ նա առաջին անգամ միաձուլեց բանվորների ե զինվորականների շարքերը, ճիշտ ե, թեև վոչ բավականաչափ ամուր ե լիակատար կերպով:

Պիտերի Սորհրդի գործնելութեան այդ ջրջանի հուշարձանը հանդիսանում ե զինվորներին ուղղված մանիֆեստը: մանիֆեստը Մանիֆեստում ասված եր.

«Բանակի ե նավատորմի յեղբայր զինվորներ! Դուք հաճախ խորհուրդ ե աջակցութիւն ստանալու համար դիմում եք մեզ՝ բանվորական պատգամավորների Սորհրդին: Յերբ ձերբակալեցին Պրեոբրաժենսկի գնդի զինվորներին՝ դուք մեր ոգնութեանը դիմեցիք: Յերբ ձերբակալեցին Ռադմա-կլեքտորտեխնիքական դպրոցի աշակերտներին՝ դուք մեր աջակցութեանը դիմեցիք: Յերբ նավատորմների կազմերը պահակախմբի հակողութեան տակ վտարվում էին Պետերբուրգից Կրոնշտատ, նրանք մեր պաշտպանութիւնն էին խնդրում: Գնդերի մի ամբողջ շարան իրենց պատգամավորներն են ուղարկում մեզ մոտ:

Յեղբայր-զինվորներ! դուք արդարացի յեք: Դուք բանվոր ժողովուրդից բացի ուրիշ պաշտպանութիւն չունեք. յերբ բանվորները ձեզ չպաշտպանեն, ձեզ փրկութիւն չկա: Նդուված գորանոցը խեղդամահ կանի ձեզ:

խնդրարկուներ, միջնորդներ, գանգատվողներ, դժգոհներ, ալիքի հաճախ բանվորներ, ծառաներ, գործակատարներ, գյուղացիներ, զինվորներ, նավաստիներ... Վրասնք միանգամայն ֆանտաստիկ պատկերացում ունեյին խորհրդի ուժի ու մեթոդների մասին: Որինակի համար՝ Ռուս-յապոնական պատերազմին մասնակցած մի կույր ինվալիդ, ամբողջովին խաչերի ու մեղալների մեջ կորած, գանգատվում էր դառը կարիքից ու խնդրում, վորպեսզի խորհուրդը «ճշում գործ դնի հենց նրա վրա» (այսինքն ցարի)... («1905 թ.»):

Ինքնակալությունը ժամանակավոր կառավարություն էր անվանում խորհուրդը և հարկադրված էր առժամանակ հաշտվել նրա գոյություն հետ:

Նոյեմբերին, ինչպես մենք տեսանք, կառավարությունը... հարձակման և անցում, բայց նոյեմբերյան գործադուլի ուժից սարսափած, նահանջում է: Ցարիզմը շարունակում է գրոհի պատրաստվել և խորհուրդն իր հերթին հարկադրված էր ավելի վճռական դիրք ընդունել, թեև չի նախապատրաստում անմիջական զինված ապստամբություն: Մոտենում է պայքարի վերջին արյունալից գործողությունը: Վոստրիկանությունը նոյեմբերի 26-ին կալանավորում է խորհրդի նախագահ խրուստալև-Նոսարին:

Դեկտեմբերի 2-ին խորհուրդը հավանություն է տալիս «Ֆինանսական մանիֆեստի» բնագրին, վոր բացարձակ մարտակոչ էր ինքնակալությանը: խորհուրդը կոչ էր անում.

«Հրաժարվել արքունական գանձարանի յետգնման և այլ վճարումները մոեծելուց*, բոլոր գործարք-

* Արտասահմանյան բուրժուազիան ցարի կառավարությանը դրամ էր մատակարարում մեծատոկոս փոխառությամբ, ցարական ինքնակալության թեքի տակ և նրա ոժանդակությամբ՝ ոտարյերկրյա կապիտալիստները ահագին շահեր էյին ստանում ուսական յերկրից, բացի փոխառությունների համար վճարվող վորոշ բարձր տոկոսներից, նրանք գործարաններ էյին հիմնում Ռուսիայում, ողուտ քաղերով ուսում բանվորի ծայրահեղ եժանազին աշխատանքից: Նրանք վճառում էյին Ռուսիայում իրենց ապրանքները բարձր գներով և մեծամեծ ոգուտներով: Ահա թե նրանք ինչու էյին վախենում հեղափոխությունից, վորը կարող էր զրկել

ների դեպքում, աշխատավարձի և ուժիկի վճարումները պահանջել վոսկով, իսկ հինգ ուրբուց պակաս գումարները — լիարժեք հնչյուն դրամով: Յետ վերցնել խնայողական գանձարկներից և Պետական բանկից ավանդները, պահանջելով, վորպեսզի ամբողջ գումարը վճարվի վոսկով»:

«Ֆինանսական մանիֆեստը» բացի դրանից կոչ է անում «Տապալել կառավարությունը, խել նրա վերջին ուժերը»:

Մանիֆեստի ուժն ակներև էր. խնայողական գանձարկները մոեծվող ավանդները դեկտեմբերի ընթացքում զգալի չափով պակասում են, մինչդեռ ավանդների պահանջը ուժեղ կերպով ավելանում է: Կառավարությունը, ընդհանուր առմամբ, այդ ամսվա ընթացքում կորցնում է մինչև 100 միլ. ուրբլի:

խորհրդի հետհաշիվները մաքրելու անմիջապես շարժառիթը ծառայեց «Մանիֆեստը», վորը դնում էր զինված ապստամբու-

նրանց այդ կեղեքիչ յեկամուտներից: Բացի այդ, ուս ինքնակալության մեջ նրանք տեսնում էյին նեցուկ ընդդեմ բանվորական հեղափոխությունների: Սրեմուտքում, նրանք շատ լավ էյին հասկանում, վոր յեթե ուս բանվորներն ու գյուղացիք հաղթեն, այդ հաղթությունը կբարձրացնի Արեմայան Յեկրոտայի բանվորների հեղափոխական վոլին և այնտեղ էլ կբռնկեն հեղափոխություններ կապիտալի դեմ, սոցիալիստական հեղափոխություններ: Բայց հեղափոխության սկզբում ոտարյերկրյա կապիտալիստները — բանկիրները, չեյին վստահանում ցարին նոր փոխառություն մատակարարել հեղափոխության դեմ կովելու համար: Իսկ յեթե հանկարծ ինքնակալությունը զլորվի՝ բանվորի կոչիկ և գյուղացու տրեխի աքացուց: Այն ժամանակ չէ՛ վոր գուր տեղը ծախված՝ կկորչեն փողերը: Բայց յերբ բուրժուազիան թիկունքը դարձրեց դեպի հեղափոխությունը և և անցավ ցարի կողմը, այն ժամանակ ոտարյերկրյա բանկիրներն էլ (Յրանսիան) վճեցին նրան փող տալ: Իհարկե, հետո այս ոգնություն փոխարեն մեծամեծ տոկոսներով նրանց վճարվեց՝ ի հաշիվ գյուղացիների և բանվորների: Մինչև իսկ այժմ բուրժուազիանյան կապիտալիստները դեռ հույս ունեն մեզանից փող պոկելու ցարի կառավարության փոխառությունների դիմաց, դրանց հաղվում և այն փոխառության դիմաց, վոր արված էր 1905 թվի հեղափոխությունը ճնշելու համար: Բայց այդ հաղվի մեջ նրանք սխալվում են, վոր ցարի պարտքերը, յեթե հեղափոխությունը հաղթի՝ չեն վճարվելու: 1917 թվի՝ Հեղափոխության Հեղափոխությունը կատարեց այդ խոստումը:

Ման. Խմբ.

VII. ԴԵԿՏԱՄԲԵՐՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանվորական հեղափոխությունն արագ քայլերով մոտենում էր ամենաբարձր վերելքին՝ դեկտեմբերյան զինված ապստամբություն։ Գործադուլային կոմիտեյի փոխարեն նոյեմբերի վերջերին կազմակերպված Մոսկվայի Պորհուրդը դեկտեմբերի 4-ին միացավ «Ֆինանսական մանիֆեստին», իսկ դեկտեմբերի 7-ին պատմական կարևորություն ունեցող լուրջում ընդունեց՝ ընդհանուր քաղաքական գործադուլի կոչ անել պրոլետարիատին և աշխատել այդ գործադուլը փոխել զինված ապստամբության։ Մոսկվայի խորհրդում գլխավոր դեր էին խաղում բոլշևիկները և շնորհիվ դրան Պորհուրդն ավելի մարտունակ էր, քան Պիտերինը, նա «սոցիալիստների և հեղափոխական դեմոկրատների» իսկական մարտական միություն էր («ըստ էություն — գրում էր Լենինը — բանվորական պատգամավորների խորհուրդը հանդիսանում է սոցիալիստների և հեղափոխական դեմոկրատների չձևավորված լայն մարտական միություն»)։

Դեկտեմբերի 7-ին, առավոտյան ժամը 12-ին, ինչպես պայմանավորված էր, ամբողջ գործադուլը Մոսկվայում գործադուլ սկսվեց։ Բոլշևիկները, վորոնք փաստորեն ղեկավարում էին ամբողջ շարժումը՝ քանի վոր գերակշռող ազդեցություն ունեին ֆեդերատիվ խորհրդի մեջ, աշխատում էին ժամանակ շահել, վորպեսզի իրենց յետևից տանեն վոր միայն բանվորներին, այլ և զինվորներին։

Մենք արդեն առիթ ունեցանք համոզվելու, վոր իշխանությունը ամենից շատ վախենում էր բանվորների և զինվորների միացումից և նա, իհարկե, աշխատեց ապստամբության պատրաստվելու համար հեղափոխությունն անհրաժեշտ ժամանակամիջոց չտալ։ Դեկտեմբերի 8-ին վոստիկանությունը՝ հոկտեմբերի 17 ապստամբությունից հետո՝ առաջին անգամ «Ակվարիումում» ձերբակալեց բանվորական միտինգը։

Զինված կռիվի սկիզբը հանդիսացավ ֆիդելիտետի լերի տան վրա յեղած հարձակումը, ուր հասկիզբը վաքվել էյին հեղափոխականները։ Հենց այդ որն էլ բարձրացվեցին քարիկադներ։ Մոսկվայի իշխանությունը վերջնականապես հարձակման անցավ դեկտեմբերի 9-ի գիշերը։ Այդ իսկ մոմենտից սկսվեց կյանքի և մահու ճակատամարտը։

«Կռիվը բորբոքվել էր ամենալայն չափերով, — գրում էր «Известия Московского Совета» լրագիրը, — Մոսկվայի փողոցներում յերկարատև ժամերի ընթացքում աշյունալի ճա-

Բարիկադների վրա

կատամարտ էր բռնկվել ապստամբված ժողովրդի և ցարական զորքերի միջև։ Բարիկադները բարձրացվում էին արագորեն։ Համազարկերը ճարճատում էին անընդհատ։ Հավաքվող բանդիտների խմբերը յենթարկվել էյին Թնդան թների կրակի։ Փողոցի մայթերի ձյունը ամբողջովին ներկվել էր ազատության մարտիկների թարմ արյունով։

Այսպես ծագեց (զգալի չափով տարերայնորեն, այդպես էին վորոշել առաջուց ղեկավար կազմակերպությունները) բարի-

կադային և պարտիզանական զինված կռիվը Մոսկվայում և առաջ կենտրոնում, և ապա ծայրամասերում, ուր ապստամբ-վածներին յետ եյին մղել զորքերն ու վոստիկանությունը՝ ինքնակալությանը առանձնապես յեռանդուն դիմադրություն ցույց տվին Պրեսնիա և Ջամոսկվորեցկի ուայոնները:

Յերրորդ մարտական ուայոնում՝ Ռագոթ-Սիմոնովսկու սկո-Սիմոնովսկում անկախ հանրապետու-հաճապետություն կազմվեց, վորը կառավարվում էր բոլ-բյունը շեիկների կողմից: Բայց այդ հանրապետու-թյունը կտրված էր Մոսկվայի մնացած մասե-րից և այդ պատճառով ազդեցություն չգործեց կռվի յեղբի վրա:

1905 թ. Մոսկվայում — «Պրեսնիայում»:

Վերջինս էր զրուստիայի զինվորները և ու ի վ ն ե ռ ը թիվը: Կառավարական զորքերը յերկար ժա-Պրեսնիայում մասնակ չեյին համարձակվում գրավել Պրես-նիան, վախենալով զրուստիայի զինվորից:

Եթևկապես, ինչպես վկայում է Ս. Չերնոմորդիկը, — Պրես-նիացիների զինված ուժերը բնավ այնքան էլ մեծ չեյին, ինչ-պես այդ պատկերացում էր կառավարությունը Դրուստի-նիկների միացյալ ուժերը կազմում էյին՝ 1) Շմիդովսկու զրուստիան — 40 մարդ — զինված մասուզերներով, 2) Դրաչեի գործարանի բանվորների զրուստիան — 15 մարդ — զինված բրաունինգներով, 3) Բրեստի յերկաթուղագծի արհեստա-

նոցների (այժմյան Բալտյան-Բելոռուսական յերկաթուղագծի արհեստանոցներ) բանվորների զրուստիան — 20 մարդ — զին-ված բրաունինգներով և հրացաններով, 4) Պրոխորովսկու մենչևիկյան զրուստիան — 10 — 20 մարդ, 5) Պրոխորովսկու ս. հ. 15 մարդ՝ զինված սմիտ-վետոններով: Վոստիկաններին և զինվորներին զինաթափ անելուց հետո պրեսնիացիների զինված ուժը հասավ 200 զինված մարդու, վորոնք ունեյին մոտավորապես 80 հրացան և մասուզեր: Սհա և Պրեսնիայի զրուստիաների ամբողջ զինված ուժը, վորի մասին Մոսկվա-յում լեզենդաներ էյին պատմվում:

Իսկ ընդամենը Մոսկվայում, Տրոցկու հաշվով, յեղել է 700 — 800 զրուստիանիկներ և մոտավորապես 500 զինված յերկաթուղականներ, վորոնք գործում էյին վոզգալներում և յերկաթուղագծերի վրա...

Ինչպիսի ինքնուրաք անվհերություն, ինչպիսի հերո-սություն պետք է յերևան ըբեյին զրուստիանիկները, վոր-պեսզի այդպիսի ուժերով 9 օրվա ընթացքում կարողանային պաշտպանել Պրեսնիան:

Ցարիզմը հարկադրված էր ապստամբվածներին ճնշելու համար Պրեսնից պահանջել Սեմյոնովսկի և Լադոսկի ընտիր զնդերը: Մոսկվայի զորքի վրա իշխանությունը հույս չեր դնում:

Դեկտեմբերի 16-ին սկսվեց Պրեսնիայի հրետանային ուժակոծումը: Դեկտեմբերի 17 գիշերը Պրեսնիան շրջապատվեց ամեն կողմից: Դեկտեմբերի 18 առավոտը Պրեսնիան արդեն մաքրված էր բարեկաղներից:

Ճնշելով ապստամբությունը, ինքնակա-Ապստամբու-լությունը միաժամանակ սկսեց դաժան բյան վախճա-պատժի յենթարկել ապստամբներին: Պատ-նր: Պատժիչ ջո-ժիչ ջոկատների գլուխ էյին կանգնած Ռի-կասները մանի նման յեռանդուն, ամեն ինչի պատ-

րաստի սպաներ: Յերկաթուղիների կայա-րաններում սեմյոնովցիները գնդակահարում էյին հեղափո-խությանը մասնակից կամ աննշան մասնակից մարդկանց՝ հեղինակներից մեկի արտահայտությամբ՝ ինչպես ճուտերի:

Վ. Վլադիմիրովը այսպես է նկարագրում այդ տոհմուն մարտիկի մահապատիժը. — «Միանգամայն պատահաբար, Լյուբերցի կայարանից անցնելու ժամանակ՝ Ուխտոմսկին իջնում է տեղական պանգոկում, անտեղյակ լինելով կայարանում զինվորներ լինելու մասին: Այդտեղ նրան խուզարկելու ժամանակ՝ մոտը ատրճանակ հն դտնում, կալանավորում և

ուղարկում են կայարան սպայի մոտ: Հարցաքննության ժա-
մանակ Ուխտոմսկին իր ազգանունը չհայտնեց: Սպան, նա-
յեւով իր ձեռքին յեղած ցուցակը և լուսանկարները, նրան-
ցից մեկի և Ուխտոմսկու միջև նմանութիւն գտնելով ա-
ցականչեց. — Դուք մեքենավար Ուխտոմսկին եք, դուք ս ետք
ե գնդակահարվեք...:

խանեց Ուխտումսկին: Վճռքան ե յեղել Մոսկվայի աղստամ-
 Սոյունայի ար- բուծյան զոհերի ընդհանուր թիվը մինչև
 դյունցները պատօժիչ եքսպեդիցիան, — ճիշտ հայտնի է:
 47 բուժարանների տվյալներով տոմարա-
 զրված ե յեղել 885 վիրավոր, 174 սպանված ե վերքերից
 վախճանված, ընդհանուր առմամբ սպանվել ե մինչև 1000 մ.
 ե նույնքան ել վիրավորվել, նույն թիվում 86 յերեխա
 1905 թվի աստամուծյունը հեղափոխության արյունալի ար-

Մոսկվայի ապստամբության պարտու-
թյան գլխավոր պատճառը արուժեքի Ս. Չեր-
նոմորդիկը — հանդիսանում է Համառուսա-
կան կապի թուլությանը, ղեկավա-
րության, կենտրոնացման բացակայությանը,
թյունը, վորի հետևանքով կառավարությանը
հնարավորություն ունեցավ անպատիժ կերպով վարչապա-

Գ Լ Խ ա Վ Ո Ր փորձը

ամեն մի ամիսը, գրում ե լենինը, և՛ մասսաների, և՛ առաջնորդների, և՛ դասակարգների և կուսակցությունների քաղաքական գիտություն հիմունքների ուսուցման իմաստով հավասար ե «խաղաղ» «սահմանադրական» դարգացման մեկ տարուն»:

VIII. ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ «ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ», ՆՐԱՆՑ ԿԱՊԱԿՑՈՒՄՆ ՈՒ ՏԵՄՈԸ

Այն հանգամանքը, վոր բանվորական հեղափոխությունը Մոսկայում կղզիացած եր (անջատված) «գյուղացիական պատերազմի» յերկրորդ հրատարակությունից, վորը այդ մոմենտին դեռ նոր եր դարգանում, ապստամբությունը անխուսափելի պարտություն հասցրեց:

1856 թվին Մարքսը գրում եր Ենգելսին. «Գերմանիայի ամբողջ գործը կախված կլինի պրոլետարական հեղափոխությունը իր տեսակի գյուղացիական պատերազմի յերկրորդ հրատարակությամբ զորացնելու հնարավորությունից: Այն ժամանակ գործը հիանալի կլինի»:

1905 թվին գյուղացիական հեղափոխությունը բավականին ուշ վրա հասավ, սակայն նրա առաջին հատկանիշները վորոշվել եյին իսկապես արդեն 1905 թվի գարնանը: Բացի դրանից 1905 թ. ընթացքում կայսրության մի շարք վայրերում տեղի ունեցան նավաստիների և զինվորների ապստամբություններ, վորոնք նախագուշակում եյին գալիք «գյուղացիական պատերազմը»:

Զինվորական ապստամբություններից ամենամեծ թափ ստացավ 1905 թվի ամառը և աշնանը նավատորմում տեղի ունեցած ապստամբությունը, Հունիսին Ուգեսայի ծովափին «Պատյոմկին» զրահակրի վրա ծածանվեց կարմիր դրոշակը: Նավաստիները կոտորեցին ամենից ուսուցիչն սպաներին և վորոշեցին սպասել եսկադրայի գալուն, վորպեսզի նրան ել գրավեն ցարիզմի դեմ մղվող պայքարին: Սակայն ամբողջ

եսկադրայից «Պատյոմկինին» միացավ (այն ել կարճ ժամանակով) միմիայն «Գեորգի Պրեդոնոսեց» զրահակրը:

«Պատյոմկինը» 11 որվա ընթացքում ղեկերում եր Սև ծովի վրա և վերջիվերջո չստանալով աջակցություն և չունենալով հաստատուն ղեկավարություն, վորոշեց անձնատուր լինել ուսմինական իշխանության: Հունիսի 25-ին «Պատյոմկինը» ժամանեց Կոնստանցիա: Այստեղ նավաստիներն ափ իջան, ցրվեցին զանազան ուղղությամբ, իսկ զրահ

Ապստամբությունը «Պատյոմկին Տավրիսեակի» զրահակրի վրա:

հակիրը վորոշ ժամանակից հետո վերարարձվեց ցարական կառավարության: Այսպես վերջացավ պատյոմկինյան ապստամբությունը՝ մեր նավատորմի պատմության ամենափայլուն հեղափոխական եջերից մեկը...

«Պատյոմկինի» ապստամբությունը ամենախոշոր հեղափոխական եպիզոդներից մեկն եր: Յարիզմն այն ժամանակ առաջին անգամ զգաց, վոր նավաստիները միշտ հլու չեն հնազանդվելու:

հաժանավերի և «Ռոստիսլավ» զրահակրի ուժեղ կրակին, անհապաղ դուրս ընկավ շարքից, նույնպես և 2 համարա-
կալված նավեր, վորոնցից մեկը ջրասույզ յեղավ: «Ուլակովը»
հաղիվ կարողացավ վեց անգամ կրակել, վորից հետո սպի-
տակ դրոշակ բարձրացրեց: Այն ժամանակ, յերբ «Ուլակովը»
հրաձգութեան եր յենթարկվում, դաշտային գումարտակները
գնդակահոծում էին նավատորմային զորանոցները, վորոնք
իրենց հերթին պատասխանում էին կրակով...»

Բարոն Կառլբարսը բավականին ճիշտ և նկարագրում
Սևաստոպոլի վողբերգութեան վերջին գործողութիւնը:

Այնուամենայնիվ այդ դեռ վերջին գործողութիւնը չէր.
առաջիկայում դաժան պատիժ եր սպասում խռովարարներին
և «բունտի» ղեկավարներին:

Շմիդտը ճակատամարտը տանուլ տալուց հետո, փորձ և
անում աղատվել ականակրի վրա նավաստիի հաղուստով,
բայց բռնվում է: 1906 թվի մարտի 6-ին, Ուլակովից վոչ հեռու,
Բերեզանի կղզու վրա ցարական դատարանի վճռով մահա-
պատժի յեն յենթարկվում Պ. Պ. Շմիդտը, և Սերգեյ Չաստ-
նիկ, Ալեքսանդր Գլատկով և Նիկիտա Անտոնենկո նավաս-
տիները: Կառավարութիւնն այդ մահապատիժներով չի սահ-
մանափակվում. տասնչափ նավաստիներ դատապարտվեցին
քաջասուր առմամբ հարյուրավոր տարիների տաժանակիր
աշխատանքների: Առաջին մահապատիժներին հաջորդեցին
նորերը... Ցարը մահվան սարսափի ըողեններ ապրեց և
դրա համար դաժանորեն վրեժ լուծեց «կարմիր աղմիրա-
լից»...

Սվեաբորգի ապստամբութիւնը, վորը
«Սվեաբորգի» ապստամբու-
թիւնը բռնկվեց 1906 թվի հուլիսին՝ առաջին Պե-
տական Դումայի ցրելուց անմիջապես հետո,
իր թափով և մասնակիցների թվով քիչ եր
տարբերվում Սևծովյան ապստամբութիւն-
նից: Շարժումը՝ կղզիների վրա տեղի ունեցած ապստամբու-
թիւնից բացի, ընդգրկեց նաև Ֆինլանդիայի Հելսինգֆորս
քաղաքը, ուր բանվորները կազմակերպեցին կարմիր գվար-
դիայի ջոկատներ: Ցարական իշխանութեան պաշտոնական

տեղեկութիւնները հաղորդում էին, վոր Հելսինգֆորսում
«հեռախոսը չի գործում, հեռագիրը փչացված է, կարմիր
գվարդիան բացարձակ միացել և ապստամբվածներին և
քանդում է յերկաթուղային կամուրջները, կտրատում հեռ-
գրասյուները, վոչնչացնում հեռագրալարերը, փչացնում է
Ռեվել տանող միակ ճանապարհը: Քաղաքում զինված ապս-
տամբութեան կոչ է բաց թողնվել: Հայտարարված է ընդ-

1905 թ. պահեստի զինվորները հարձակվում
են սպաների վրա:

հանուր գործադուլ...» Սակայն ինքնակալութեանը հաջողվեց
ժամանակին վստահելի նավեր հասցնել կարմիր կղզիներին:

Յեվ շուտով սկսվեց դատաստանը...

Դատի յենթարկվեցին 1000 նավաստի և զինվոր:

Ոգոստոսի ընթացքում 50-ից ավելի հեղափոխականներ
յենթարկվեցին մահապատժի:

Ռ՞վ եր կանգնած ագրարային շարժման գլուխ: Քաղաքականապես ռ՞վ եր ղեկավարում գյուղացիությունը: Մասայական գյուղացիական շարժման մեջ քաղաքական տեսակետ և պահանջներ մտցնում էին առանձին կուսակցությունները: Այդ ինքնըստինքյան պարզ է: Սոցիալ-դեմոկրատների ազդեցությունն ուժեղ եր միայն առանձին ռայոններում — Գլխավորապես Կովկասում և Մերձ-բալտյան շրջանում: Գուերիայի (Վրաստան) ապստամբությունը 1905 թ. գարնան ամբողջովին գտնվում եր սոցիալ-դեմոկրատների ղեկավարության տակ. գյուղացիները կալվածատերերից ուժով գրավում են հողը. նշանակում են վարձավճար, դատում են իրենք՝ դուրս վանելով «որինական իշխանություն» և ընդհանրապես ինքնավարության որդանները բնակչության ձեռքը ձգեցին: Միայն 1905 թվի վերջին կառավարությանը հաջողվեց կենտրոնից ուղարկված զորքերի ոգնությունը խաղաղացնել Գուերիան: Ապստամբված ռայոնի վրայով անցան ուժեղ պատժիչ ջոկատներ, և մի շարք մարդաբնակ վայրեր, որինակ 5000 բնակիչ ռենցոզ կվիրիլ բնակատեղին վերջնական ավերման յենթարկվեց: Վրաստանի ապստամբությունը 1905 թվի գյուղացիական հեղափոխության ամենափայլուն եջերից մեկն է: Սակայն գյուղացիների սովորական ապստամբությունները քիչ էին նմանվում Գուերիայի ապստամբության. նրանք բավականաչափ կազմակերպված չէին, սակավ էին հասնում քաղաքական ընդհանրացման մակարդակին:

Եսեքներ յեվ
Գյուղացիա-
կան Միու-
թյունը»

Սոցիալիստ հեղափոխականներն անդոր գտնվեցին գյուղում ամուր գյուղացիական միություններ ստեղծելու համար. նրանք իրենք վատ էին կազմակերպված և իրենց առաջին համագումարը կարողացան հրավիրել միայն 1905 թվի վերջին: Գյուղացիների Համառուսական Համագումարը 1905 թվի ոգոստոսին ձևակերպեց «գյուղացիներին մնացած դասակարգերին հա-

վասարեցնելու»՝ պայքարի համար կազմակերպված Համառուսական Գյուղացիական Միության գաղափարը: Նույն 1905 թվի նոյեմբերին Մոսկվայում բացվեց Գյուղացիական Միության յերկրորդ համագումարը:

Այդ համագումարը, վորը ղեկավարում էին եսերները, մերժեց պատգամավորների մի մասի՝ հատկապես Սարատովի նահանգի պատգամավորների ապստամբության վճռական կոչը և բարի ցավակցությունների վորով բանաձև ընդունեց «յեկող տարվա փետրվարից վոչ ուշ» Մահմանդիր ժողով գումարելու մասին: «Ժողովրդի պահանջները չիրագործվելու դեպքում — ապստամբ եր համագումարը — գյուղացիական Միությունը կղիմի ընդհանուր հողային գործադուլի, այսինքն, կմերժի բանվորական ուժ տալ բոլոր տեսակի տնտեսությունների տերերին, վորով և կզաղարեցնի նրանց աշխատանքները: Իսկ ընդհանուր գործադուլ կազմակերպելու համար համաձայնության կգա բանվոր դասակարգի հետ»:

Գյուղացիական համագումարը փակելուց «Քիչ ձեբբակա-
լեք, աս սպա-
նեք»
անմիջապես հետո ձերբակալվեց Միության Մոսկվայի բյուրոն: Մոսկվայի ապստամբության հաջող ձնշումից հարբած, կառավարությունը ապստամբ գյուղացիների նկատմամբ հաստատապես ընդունում է դաժան ընդհանուրների գիծ: Ներքին գործերի մինիստր, հայտնի դահիճ Պ. Դուրնովոն, վորը փոխարինեց բնավորությամբ թույլ Սվյատոպոլկ-Միրսկուն, հրամայեց տեղերին ղեկավարվել հետևյալ հրահանգով. «Անհապաղ դենքի ուժով վոչնչացնել ապստամբներին, իսկ ընդդիմադրության դեպքում — այրել նրանց բնակարանները: Ներկա վայրկյանին անհրաժեշտ է առնդմիշտ արմատախիլ անել ինքնավարությունը: Ձերբառնումները հիմա իրենց նպատակին չեն հասնում՝ կալությունները հիմա իրենց նպատակին չեն հասնում: անհնարին է դատել հարյուրավոր և հազարավոր մարդկանց: Այժմ միանգամայն անհրաժեշտ է, վորպեսզի զորքերը տագորվեն վերոհիշյալ ցուցմունքներով»: Տամբովի փոխնահանգապետ Բոգդանովիչը հրաման է տալիս վոստիկան

Հոմանսկուն. «Քիչ ձերբակալեք, շատ սպանեք», իսկ Հոմանսկին իր հերթին հրահանգում է իր ստորադրյալներին՝ «Թողեք համոզմունքները, գործեք կրակով»:

Դուրնովոն կարողացավ համեմատաբար հեշտությամբ իրագործել այդ ծրագիրը, — գյուղացիական կազմակերպությունները չկարողացան նրան խանգարել, վորովհետև շատ թույլ էին և պրոլետարական ղեկավարություն չունեին, իսկ բանվորական պատգամավորների խորհուրդները դեռ չէին կարողացել ամրացնել յերկու հեղափոխական հոսանքներին՝ պրոլետարականի և գյուղացիականի միացումը: Այդ իսկ պատճառով ցարիզմը կարողացավ ընկճել հեղափոխությունը մաս առ մաս. սկզբում նա արյան մեջ խեղդեց բանվորական հեղափոխությունը, իսկ հետո նաև գյուղացիականը:

1905 թվին գյուղացիական խորհուրդներ կազմակերպելու առանձին սակավաթիվ փառերը (Տվերի նահանգում, Նովորոսիյսկի և Ռոստովի շրջակայքում) և ել ավելի ուժեղ են ընդգծում այդ պերիոդում գյուղացիական շարժման ղեկավարության ընդհանուր թուլությունը, թեև շարժումն ինքնուրույն լինելու և ավելի մեծ թափ էր ընդունել: Ամբողջ դժբախտությունը կայանում էր նրանում, վոր գյուղացիությունը բանվոր դասակարգի հետ չէր ընթանում «ձեռք ձեռքի, մեջք մեջքի տված»: Գյուղացիական շարժումը յետ էր մնում բանվորականից:

Այն ժամանակ, յերբ բանվորական հեղափոխությունն արդեն նվազում էր (1905 թվին), գյուղացիական շարժումը շարունակում էր աճել. 1905 թվի վերջին, ղեկավարության ապստամբության մոմենտին ագրարային շարժումը ընդգրկել էր գավառների $\frac{1}{3}$ մասը, իսկ 1906 թվին՝ մոտավորապես գավառների կեսը: 1905 — 7 թ. շարժման կորագիծը հետևյալ տեսքն ուներ.

1905 թվի դարնանն ու ամառը ագրարային շարժումն ընդգրկել էր 96 գավառ, նույն թվի աշնանը — 171 գավառ, 1906 թվի դարնանն ու ամառը — 905 գավառ, նույն թվի աշնանը շարժումը խիստ կերպով ընկնում է և ընդգրկում է միայն 72 գավառ, 1907 թվի դարնանն ու ամառն ընդգրկում է 82 գավառ, աշնանը — 3 գավառ:

Դժվար չե նկատել, վոր գյուղացիական շարժման տեմպը ակնհայտի կերպով չի համապատասխանում հեղափոխության զարգացման հետ քաղաքներում:

Դա անպայման կործանարար նշանակություն ունեցավ հեղափոխության համար:

IX. ԿԵՆՏՐՈՆԸ ՅԵՎ ԾԱՅՐԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ

Հեղափոխության զարգացումը մայրաքաղաքում և գավառներում նույնպես տարբերվում է իր տարահարությունից: Ինչպես մենք տեսանք, 1905 թվին Մոսկվան գործադուլից ավելի շուտ «հոգնեց», քան Պիտերը, իսկ ղեկավարներին, ընդհակառակը, Պիտերը չաջակցեց Մոսկվային: Իբրև կանոն՝ չափազանց յեռանդուն էր խոշոր պրոլետարական կենտրոնների բանվորների մասնակցությունը հեղափոխության, Հոկտեմբերյան որերին հատկապես փայլուն յեղություններ յեղան Յեկատերինոսլավում (այժմ Դնեպրոյեկոյթնիկ), Նարկովում և Ուդեսայում: Սակայն այդ որերին պետրովսկի, Նարկովիցին, Պիտերի որինակով, բանվորական պատգամավորների խորհուրդները, Մինչև հիմա հաստատված է, վոր խորհուրդները գոյություն են ունեցել հետևյալ

Բանվորական պատգամավորների խորհուրդներ գավառներում և հյուսիսում — Կոստրոմայում, Սալադայում, Սամարայում, Միտիշչևում, Տվերում, Ուդեսայում, Վյատկայում, Յեկատերինոսլավում, Նադեժդինսկում և Վոտկինսկում գործարաններում. հարավում — Ուդեսայում, Նիկո-

լաեում, Կրեում, Կրեմենչուգում, Յեկատերինոսլավում, Յուզովկայում, Մարիուպոլում, Տագանրոգում, Ռոստովում-Դոնի վրա, Կովկասում՝ Նովորոսիյսկում և Բազում։ Սիբիրում — Կրասնոյարսկում, Իրկուտսկում, Չիտայում, արևմտյան Ռուսաստանում — Բելոստոկում և Սմոլենսկում, ու Մերձբալտյան յերկրում — Լիբավայում և Ռեկում։ «Գավառական Խորհուրդների պատմությունը, նկատում է Վ. Ի. Նևսկին, անկասկած ավելի հարուստ է, քան թվում էր մինչև այժմ։ Խորհրդային կազմակերպությունը արդեն 1905 թվին տալիս է, ավելի շուտ, շոգափում է ձևերի այն բոլոր զանազանակերպությունը (բանվորական, զինվորական և գյուղացիական պատգամավորների), վորը 1917 թվի հեղափոխության մեջ այդպիսի կատարյալ և լրիվ տեսք ընդունեց»։

Սկզբում խորհուրդները «ստեղծվում են» արդյունաբերական քաղաքներում, ըստ վորում նրանք առաջանում են վոչ միանգամից, այլ աստիճանաբար՝ հեղափոխության պրոցեսում։ Բանվորներն իբրև սկզբնական ձև վերցնում են այն մարտական հեղափոխական կազմակերպությունները, վորոնք ստեղծվել էին արդեն մինչև հոկտեմբերյան ուրբը (գործադուլային կոմիտեներ և այլն)։ Պիտերի Խորհրդի կազմակերպած նոյեմբերյան գործադուլը Խորհուրդներին առաջ է քաշում իբրև այնպիսի պրոլետարական հեղափոխական կազմակերպությունների, վորոնք պետք է նախապատրաստեն զինված ապստամբություն։ Այդ խնդիրը իրագործելուց բացարձակ կերպով հրաժարվում են միայն ակնհայտ մենշևիկյան խորհուրդները, ինչպես որինակ՝ Ուդեսայի խորհուրդը։ Դեկտեմբերին խորհուրդներն արդեն գոյություն ունեյին վոչ միայն արդյունաբերական ուսյոններում, այլ և վոչ պրոլետարական բնակչություն ունեցող նահանգներում (Դոնի շրջան, Վոլգայի շրջան և այլն)։ Նոյեմբերյան գործադուլն ակնհայտնի կերպով ցույց տվեց, թե ինքնակալության տապալելու համար վորքան անհրաժեշտ է համառոտական խորհուրդների կենտրոնը։ Սակայն, այդպիսի կենտրոն ստեղծելը հնարավոր չէր ընդհանուր հաղթանակից ավելի շուտ, քան հնարավոր դարձավ խորհուրդների միանալը։

Ամբողջությամբ հեղափոխական շարժման հետևանքները դավաճանեցին, հարկավոր է առանձին կանգ առնել վոչ ուսալսոս ազգությունների շարժման վրա։ Հատկապես զգալի էր հեղափոխության մեջ հրեյա բանվորների ունեցած մասնակցությունը։ 1905 թվի վոքապես հրեյա մամուր, Լոձի բարիկադների վրա և Լեհաստանի մյուս քաղաքներում լեհ և հրեյա բանվորները կոպում էին ձեռք ձեռքի տված, չնայած նրան, վոր հրեյա մասսաներին գլխավորում էր «Բուհդը» («Բուհդը» հրեյական մանրբուրժուական կուսակցություն է, վորը յերբեմն առանձին խնդիրների նկատմամբ մոտենում էր բոլշևիկներին, իսկ ընդհանրապես հետևում էր մենշևիկներին)։ Հեղափոխական հրեյա բանվորների ճնշման տակ «Բուհդը» ստիպած էր պաշտպանել բարիկադային պայքարի տակտիկան։ «Ասում են, թե մենք շուտապես ենք, իբրև թե բարիկադները վաղաժամ էին, մենք շուտապես ենք, իբրև թե պայքարի նման միջոցի համար, անդեռ պատրաստ չենք պայքարի նման միջոցի համար, անհրաժեշտ է սպասել։ Այդ մեզ վաղուց են յերգում։ Միշտ, հրաժեշտ է սպասել։ Այդ մեզ վաղուց են յերգում։ Միշտ, հրաժեշտ է սպասել։ Այդ մենք լսեցինք առաջին գործադուլի ժամանակ, միևնույնը Այդ մենք լսեցինք առաջին գործադուլի ժամանակ, միևնույնը մեզ կրկնեցին նաև այն ժամանակ, յերբ մենք սկսեցինք քաղաքական պայքարը։ Կյանքը, սակայն, ապացուցեց, թե վորքան ճիշտ չեն այդ կշտամբանքները... Թեև ակոխում է այն մոմենտը, յերբ բոլորն սկսում են զգալ, վոր հետագայն մոմենտը, յերբ բոլորն սկսում են զգալ, վոր ժամանակն է խոսքից սպասումը անուղուտ է այլևս, վոր ժամանակն է խոսքից գործի անցնելը։ Այդ դեպքում է ինքը մասսան և նա էլ անում է առաջին քայլերը»։

Պայքարի պատրաստականության այդ նույն տրամադրությունը հատուկ է նաև Ուդեսայի հրեյա բանվորների համար, ուր մի ժամանակ «Բուհդը» տեղական կազմակերպությունն, իր հեղինակությունն ամրացնելու համար, ստիպված էր աշխատել ամուր կապեր հաստատելու բոլշևիկներին հետ։ Ուդեսայի բարիկադային կոմիտեի ժամանակ

հրեյա բանվորները յետ չեյին մնում ուսանելից: Աշխատանքին վերելքի նախորդակին «մշտական բնակութեան գծի» բոլոր քաղաքների և ավանների վրայով անցավ հրեյա աշխատավոր մասսաների միահամուռ բողոքի արիքը՝ այսպես կոչված ոգոստոսի 6 սահմանադրության — Բուլիզինյան Դուժայի դեմ:

Ըստ այդ Դուժայի սկզբնական նախագծի, ընտրական իրավունք ստանում էին ժողովրդի ունևոր շերտերը. հրեյաները միանգամայն զրկվում էին այդ Դուժայի համար ընտրելու և ընտրվելու իրավունքից: Խնքնակալության կամարիկայի այդ նյութումների դեմ բազմամարդ ու փոթորկալի միտինգներ են տեղի ունենում Կալիշում, Բրեստ-Լիտովսկում, Դրոգոյում և այլ վայրերում, հաճախ բաց յերկնքի տակ: Մի քանի քաղաքներում, որինակ Վիճայում, բողոքներն ընդունում են բացարձակ դեմոնստրացիաների և գործադուլների բնույթ: Վոստիկանությունը և կոզակները ցուցարարներին ծեծում էին նազայականությամբ և փայտերով:

Հոկտեմբերյան գործադուլի ժամանակ հրեյա բանվորներն իրենց ղեկավարներից ավելի առաջ են անցնում: Ս. Դիմանշտեյնը՝ իր «Революционное движение среди евреев» հոդվածում մի փաստ է բերում, վորը հետաքրքրական և հենց այդ տեսակետից. այդ փաստը վերցված է հրեյական «Дас Нейօ Լեօն» թերթից. «Բելոստոկում, գրում և Դիմանշտեյնը — հեղափոխական կազմակերպությունների միջև յեղած տարաձայնությունների շնորհիվ բանվորական կազմակերպությունները չմիացան համառուսական յերկաթուղային գործադուլին»: Սակայն, գործը վերջանում է նրանով, վոր «իրենք, բանվորները, առանց իրենց ղեկավարների, 18-ին (հոկտեմբերի) գործադուլ են հայտարարում»:

Հակառակ շատ մենչևիկներին, բուհդովցիները, արտահայտելով հրեյական լայն մասսաների տրամադրությունը, հավանություն են տալիս Մոսկվայի ղինված ապստամբությունը: «Ռուսական հեղափոխությունը — գրում էր «Բուհդի»

որդան «Еврейский Рабочий» — իր զարգացման նոր ֆազին և մտնում. ընդհանուր գործադուլը փոխվում և ղինված ապստամբության: Ապստամբության փորձեր կատարվել են և առաջ, — հիշենք Լոժը, Ուստան, — սակայն նրանք յեղել են հազվագյուտ ու բացառիկ և անկարող էյին փոխել համառուսական գործադուլի ընդհանուր բնույթը, վորը ընդհանրապես մնաց իբրև «ձեռքերը խաչած» գործադուլ: Դեկտեմբերին մենք առաջին անգամ հեղափոխության որհասական գագաթի այն կողմը զգացինք և վտաք դրինք «ավետյաց յերկիրը», դեպի ուր ձգտում էր տարածվել հեղափոխական շարժումը... Մոսկվան ցույց տվեց, վոր ղինված ապստամբությունը հնարավոր է, վոր նրա պատմականորեն սրբագործված ձևը՝ բարիկադային կոնվը՝ չի կարող հնացած համարվել»:

«Բուհդը» այն ժամանակ բավական հեռու յերկանգնած այնպիսի ստոր մենչևիկներին, վորոնք ասում էին. «Կալիք չկար ղենքի դիմել»... «Բուհդի» մանր-բուրժուական լիք չկար ղենքի ձախ թեքվեցին, վորովհետև հեղափոխությունը դեպի ձախ թեքվեցին ապստամբության մոմենտին փոխությունը դեկտեմբերյան ապստամբության մոմենտին հասավ իր կուլմինացիոն (ամենաբարձր) կետին: Սակայն հետագայում, յերբ սկսեց ուժեղանալ ռեակցիան, այդ նույն հեղափոխությունը թեքվեցին դեպի աջ, Բայց հրեյական պրոպագանդան 1905 թվի հեղափոխության ժամանակաշրջանում ակտիվ կերպով դուրս և գալիս ուս և լեն բանվորների հետ՝ բոլոր ազգությունների բանվորների հետ միասին:

Հատուկ պայմաններում էր ընթանում Լաւսվիայում պայքարը Մերձբալտյան շրջանում, վորն այն ժամանակ մտնում էր ուսական կայսրության մեջ: Լատիշ բանվորների հեղափոխական շարժումը 1905 թվին հասավ ավելի մեծ բարձրության:

«Ռուսաստանի մնացած մասում և վոչ մի տեղ բուհդի ժուական հեղափոխության բոլոր ատապնները՝ սկսած նրա առաջին քայլերից մինչև ղինված ապստամբությունը միաժամանակ չէն անցել այդպես հետևողականորեն և արագ: Ռուսաստանի մնացած մասի ղանապան

վայրերում այդ ետապներն, իհարկե, անցնում էին ավելի վեհ, ավելի լայն մասսաների մասնակցությամբ և այլն, բայց վոչ մի տեղ նրանք այդպես կենտրոնացված* չեն յեղել:

Այդ պատճառով, հեղափոխության պատմաբանի առջև այստեղ, ընդհանրապես, բացվում է, կարծես, իբրև վորոշ տեսակի նմուշ, վորոշ եկսպերիմենտալ** լաբորատորիա: Դա՛ Լատվիայի 1905 թվի հեղափոխության և՛ ուժեղ, և՛ միաժամանակ թույլ կողմն է: Մասամբ, կտրված ընդհանուր հեղափոխությունից, դուրս՝ նրա միասնական ղեկավարությունից, նա չափազանց առաջ է անցնում և զրանից հետո, մասամբ հատկապես և այդ պատճառով, դաժան հակահեղափոխությունից կրկնապատիկ զոհեր է կրում, վորոնք այստեղ նույնպես կենտրոնանում են փոքր տարածության և փոքրաթիվ մարդկանց վրա. ահա թե ինչու այդ զոհերը այդպես սարսափելի յեն» (Պ. Մուռչկա):

Շարժումը յուրահատուկ ետապներով Լեհաստան անցավ և մյուս ծայրագավառային ռայոնները, վորոնք 1905 թվին կազմում էին Ռուսաստանի անբաժան մասը՝ Լեհաստանում և Ֆինլյանդիայում: «Լեհաստանում 1905 թ. հեղափոխական շարժումը դասակարգային պայքարի արտակարգ սրված բնույթ ստացավ, վորովհետև բուրժուազիան ամբողջովին հակահեղափոխական բանակումն էր գտնվում: Գյուղացիությունը մասսայորեն հակահեղափոխական տարր էր. միայն բարձրները, մասամբ նաև սակավահող գյուղացիները գնացին քաղաքի «պրոլետարիատի» հետ (Пестковский и Красный, „Рев. движ. в Польше“, „1905“, изд. Истпарта, III книга, вып. I):

Ֆինլյանդիայում գործը բացարձակ զինված յեղույթի չհասավ, յեթե չհաշվենք Սվեաբորգի նավաստիների ապստամբությունը: 1905 թվի ընթացքում, Ֆինլյանդիայի բանվոր դասակարգը չստեղծեց իսկական հեղափո-

* Միացված:

** Փորձնական:

խական բոյլեիկյան կուսակցություն և այդ եր, վոր նրան զինաթափ արավ ռեակցիայի դեմ ունեցած պայքարում:

Մենք վերը թեթևակի հիշատակեցինք գավառներում, կենտրոնական նահանգներում, Ուկրայինայում, Կովկասում (Գուրիայի ապստամբությունը) տեղի ունեցած հեղափոխական շարժման մասին:

Դժբախտաբար վոչ ուսսախոս ազգությունների հեղափոխական շարժման վերաբերյալ նյութեր ժողովված և հրատարակված են աննշան չափով, այնպես վոր ներկայաց-

1905 թ. դեկտեմբերը պրովինցիայում:

նել 1905 թվի հեղափոխության մեջ այդ ազգությունների աշխատավորության մասնակցության լրիվ պատկերը՝ հարցի հետազոտության տվյալ ետապում անհնարին բան է: Յեղած նյութերի հիման վրա ընկ. Ս. Դիմանշտեյնը գալիս է հետևյալ յեզրակացության.

«Հեղափոխական յեղույթները կուլմինացիոն կետերը ծայրագավառներում և Ռուսաստանի արդյունաբերական կենտրոններում ժամանակի տեսակետից չեն զուգադիպում, ինչպես այդ տեղի ունեցավ և ազդարարին յեղույթների

նկատմամբ: Յերբ ծայրագավառներն արդեն ուժասպառ են լինում, այն ժամանակ միայն 1905 թվի դեկտեմբերին կենտրոնը հասնում է իր ղենիտին*): Բացի դրանից, դեկտեմբերին ծայրագավառներում բարեկադային կոիմների փորձն արդեն կապված էր այնտեղ կրած պարտությունների հետ, մինչդեռ Մոսկվայում՝ հա դեռ նոր սկսվեց: Ահա թե ինչու ծայրագավառներում տեղի չունեցան համանման յեղեթներ: Ընդհանրապես ծայրագավառները կատաղի, յերկարատև բարեկադային կոիմների համար ավելի քիչ էին հարմար, քան կենտրոնները: Կազմակերպչական տեսակետից Հեղափոխական ծայրագավառներն ավելի բարձր էին կանգնած, սակայն վոչ ռազմունակության տեսակետից՝ ուժերը ըստ աղբյուրունների բաժան-բաժան լինելու պատճառով: Մոսկվայի ապստամբությունը հանդիսանում է 1905 թվի հեղափոխության ամենախոշոր մարտական ակտը, վորին հավասարը ծայրագավառներում չի յեղել:

X. ՇԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԲՈՅՆՇԵՎԻԿՆԵՐ, ՄԵՆՇԵՎԻԿՆԵՐ-ՏՐՈՑԿԻՍՏՆԵՐ

1905 թվի հեղափոխությունը մասսայական պայքարի փորձով ապացուցեց բոյլշևիկյան կուսակցության քաղաքական հեռատեսությունը, հեղափոխության ժամանակաշրջանի շարժիչ ուժերի և տակտիկայի գնահատության ճշտությունը:

Իհնչի մասին էլին վիճում բոյլշևիկները վեճեր զինված և մենշևիկները: Մենշևիկները, հակառակ ապստամբության բոյլշևիկների, սերտ միություն էին փնտրում մասին բում լիբերալ բուրժուազիայի հետ և դեմ-սկի կամպանիայի պլան էին կազմում (մասնակցելով բանկետներին և ինքնավարության որդաններին խնդրագրերին), համոզված լինելով, վոր բուրժուազիան կմնա իբրև հեղափոխական դասակարգ մինչև ինքնակալության պարտությունը: Մենշևիկները զինված ապստամբության պատրաստվելու լուրնգից սարսափում էին

*) Վերելքի ամենաբարձր մոմենտ.

ավելի՛ քան կրակից: «ТАК ЛИ МЫ ГОТОВИМСЯ» հողվածում, մենշևիկների առաջնորդներից մեկը՝ Մարտովը, գրում էր «Ել իհնչ յեղեթի պատրաստության մասին կարող է խոսք լինել մեր կուսակցության մեջ: Ցավոք սրտի պետք է արձանագրել, վոր այդ հարցի վերաբերյալ մեր ընկերների շրջանում սկսում է ուժեղ կերպով յերևան դալ զուտ ուտոպիական տեսակետ, վորը սպառնում է նրանց շատ հեռուն տանել պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի հունից»:

Հետո, Մարտովն ապացուցում էր, վոր «մեր կուսակցության և ամբողջ գիտակից պրոլետարիատի՝ միանգամայն հնարավոր յեղեթի քաղաքական պատրաստակալությունը պետք է կայանա ագիտացիան խորացնելու և լայնացնելու, պրոլետարիատի բոլոր հեղափոխական տարրերի կազմակերպումը ամրացնելու և զարգացնելու», բայց վոչ բնավ անմիջական զինված ապստամբություն պատրաստելու մեջ:

«Ընդհատակյա կազմակերպությունների բոլոր ջանքերը, գրում է մենշևիկյան «Искра»-ն, վոչ մի նշանակություն չեն կարող ունենալ, յեթե նրանք անկարող լինեն ժողովրդին զինել միակ անփոխարինելի զենքով՝ ինքնակալությունը զինելու հարձակվելու և դրա համար զինվելու այրող թյան վրա հարձակվելու և զրա համար զինվելու այրող պահանջով: Ահա թե ուր պետք է ուղղենք մեր ջանքերը՝ մասսաների մեջ՝ ապստամբության նպատակով ինքնազինման պրոպագանդ մղելու»:

«Այո, այո, իսկապես վոր դա նշանակում է հարցին խորը մոտեցում, հեգնանքով առարկում է Վլադիմեր Իլիչը, ծանրության կենտրոնը վոչ թե զինման աշխատանքի մեջ և վոչ էլ կազմակերպության սխտեմատիկ նախապատրաստության մեջ, այլ ժողովուրդը զինվելու և այն էլ ինքնա-այրող զգացում ես ապրում սոցիալ-դեմոկրատների փոխա-րապետության մեջ, յեթե ֆիլիստերական ստորությունը, բեն, յերբ տեսնում ես այդ ֆիլիստերական ստորությունը, վորն աշխատում է յետ քաշել մեր շարժումը»: «Ժողովուրդը զինել զինվելու այրող պահանջով՝ սոցիալ-դեմոկրատիայի մշտական և ընդհանուր, ամենորյա և ամեն տեղի կրատիայի մշտական և ընդհանուր, ամենորյա և ամեն տեղի կրատիայի, մի խնդիր, վորը միատեսակ կիրառվում է խնդիրն է,

և՛ Յապոնիայի, և՛ Անգլիայի, և՛ Գերմանիայի և Ռուսիայի վերաբերյալ: Հենց առորյա աշխատանքի այդ պայմաններին են տարբերվում այժմ պայմանները Ռուսաստանում: Հենց այդ պատճառով հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատները, վորոնք մինչև այժմս զենքի չեն կոչել, բայց միշտ ել բանվորներին զինել են զինվելու այրող պահանջով, հիմա այդ հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատները զնալով հեղափոխական ձեռներեց բանվորների յեռեից, լողունգ են արձակել՝ դեպի զենք: Յեվ ահա այսպիսի մի մոմենտում, յերբ արդեն, վերջապես, արձակված է այդ լողունգը, „Ис-кра“-ն ճառում է՝ «ծանրության կենտրոնը զինվելու մեջ է, այլ ինքնազինվելու այրող պահանջի մեջ»:

Բոլշևիկները բացարձակորեն արտահայտվում են իբրև զինված ապստամբության կողմնակիցներ:

Կուսակցության III Համագումարում, վոր արդեն տեղի ունեցավ «Արյունոտ Կյուրակի»-ի դասից հետո, 1905 թվի մայիսին, բոլշևիկներն ընդունում են, վոր «զինված ապստամբության միջոցով ինքնակալության դեմ մղվող անմիջական պայքարի համար պրոլետարիատին կազմակերպելու խնդիրը, ներկա հեղափոխական մոմենտում, հանդիսանում է կուսակցության ամենազխալոր և անհետաձգելի խնդիրներից մեկը»:

*) Իբրում ենք կուսակցության III Համագումարի բանաձևը զինված ապստամբության մասին.

«Նկատի ունենալով՝

1) վոր պրոլետարիատն, իր դրությամբ լինելով ամենաառաջավոր և մեկ հեղափոխական դասակարգը, այդ իսկ պատճառով կոչված է զեկավար դեր խաղալ Ռուսաստանի ընդհանուր դեմոկրատական հեղափոխական շարժման մեջ.

2) վոր այդ շարժումը ներկա մոմենտում արդեն առաջ է բերել զինված ապստամբության անհրաժեշտություն.

3) վոր պրոլետարիատն այդ ապստամբության մեջ անխուսափելիորեն կընդունի ամենայնոհմուն մասնակցությունը, վորը կվորոշի հեղափոխության բաղը Ռուսաստանում.

4) վոր այդ հեղափոխության մեջ պրոլետարիատը կարող է զեկավար դեր խաղալ միմիայն ձուլված լինելով իբրև միասնական և ինքնուրույն քաղաքական ուժ սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կու-

Մենշևիկները մերժում էին բոլշևիկներին՝ զինված ապստամբություն, հեղափոխական բանակ և հեղափոխական Կառավարություն լողունգները և այդ «յերբայլը» փոխարինում էին «հեղափոխական ինքնավարություն» մի պոչառ պահանջով:

Մենշևիկյան այդ լողունգի մասին Լենինը գրում էր.

«Նախ և առաջ զուտ տեսականորեն ճիշտ է առաջի պլանում դնել հեղափոխական ինքնավարության այդ լողունգը՝ ժողովրդի ինքնակալության լողունգի փոխարեն: Առաջինը վերաբերում է կառավարման, յերկրորդը՝ պետության կազմակերպման: Այդ պատճառով, առաջինը կարելի չէ կապամակերպման: Սյդ պատճառով, առաջինը կարելի չէ կապամակերպման «համաձայնություն» դավաճանական կցել բուրժուական «համաձայնություն» դավաճանական կցել թեորիային, յերկրորդը՝ անկասկած վոչ: Առաջինը ըն-

սակցության դրոշակի տակ, վորը զեկավարում է նրա պայքարը վոչ միայն դադարադադանապես՝ այլ և գործնականապես.

5) վոր միայն այդպիսի դերի կատարումը պրոլետարիատի համար կարող է ապահովել բուրժուական-դեմոկրատական Ռուսաստանի ունեոր դասակարգի դեմ մղվող սոցիալիզմի պայքարի ամենաձեռնառ պայմանները.

Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության III-րդ համագումարը ընդունում է, վոր զինված ապստամբության միջոցով ինքնակալության դեմ մղվող անմիջական պայքարի համար պրոլետարիատին կազմակերպելու խնդիրը, ներկա հեղափոխական մոմենտում, հանդիսանում է կուսակցության ամենազխալոր ու անհետաձգելի խնդիրներից մեկը:

Այդ պատճառով Համագումարը բոլոր կուսակցական կազմակերպություններին հանձնարարում է.

ա) պրոպագանդի և ագիտացիայի միջոցով պարզաբանել պրոլետարիատին առաջիկա զինված ապստամբության վոչ միայն քաղաքական տարիատին, այլ և գործնական-կազմակերպական կողմը.

բ) այդ պրոպագանդի և ագիտացիայի ժամանակ պարզաբանել մասսայական քաղաքական գործադուլների դերը, վորոնք կարող են կարևոր նշանակություն ունենալ ինչպես ապստամբության սկզբում, նույնպիսի և ապստամբության ընթացքում.

գ) ամենայնոհմուն միջոցներ ձեռք առնել պրոլետարիատին զինելու, նմանապես և զինված ապստամբության և նրա անմիջական զեկավարության պլանը մշակելու համար, կազմակերպելով գրա համար ըստ կարիքի, կուսակցական աշխատավորներից հատուկ խմբեր:

դունելի յե ոսկորոժենցիները* համար, յերկրորդը անընդունելի յե:

Յերկրորդ՝ հեղափոխական ինքնավարութեան կազմակերպումը նույնացնել համաժողովրդական զինված ապստամբութեան կազմակերպման՝ միանգամայն անմատոթյունն է: Ապստամբութիւնը քաղաքացիական պատերազմ է, իսկ պատերազմը բանակ է պահանջում, միջդեռ ինքնավարութիւնը ինքնստիճեան բանակ չի պահանջում: Կան յերկրներ, ուր գոյութիւն ունի ինքնավարութիւնը, սակայն բանակ չկա: Յեւ հեղափոխական ինքնավարութիւնը հեղափոխական բանակ չի պահանջում այնտեղ, ուր հեղափոխութիւնը կատարվում է Նորվեգիայի նման, վորտեղ նախապես արձակեցին թագավորին և ապա հարցրին ժողովրդի կարծիքը: Բայց հեղափոխական ինքնավարութիւնը նույնացնել հեղափոխական բանակին, առաջ քաշել առաջինը և լռել յերկրորդի մասին այն դեպքում, յերբ բանակի վրա հենվող ու քաղաքացիական պատերազմ սկսող դեսպոտիզմը ճնշել և ժողովրդին՝ դառողակի անասելի ստորութիւնն է, վորը հավասար է կամ հեղափոխութեան դավաճանութեան, կամ ծայր աստիճանի անմատոթյուն:

Լենինը վերջացնում է այսպես. «Ժամանակակից ուսասկան իրականութիւնը պարզ կերպով ցույց է տալիս «հեղափոխական ինքնավարութեան» լողունգի անբավարար լինելը և ապստամբութեան ուղղակի ու ճիշտ լողունգի անհրաժեշտութեանը»:

Ապստամբութեան ոեակցիոն յերկուդը վեներ ժամանակներին հարկադրում էր ժխտել նաև հեղափոխական կառավարութեան կազմին մասնակցելու հնարավորութիւնը, վորը կարող էր հիմնվել ինքնակալութեան փլատակներին վրա: Բոյլշևիկները հնարավոր էին համարում ինքնակալութիւնը տապալելուց հետո՝ վորոշ պայմաններով, իշխանութիւնը բաժանել հե-

* Ոսկորոժենցիները համարվում էին լիբերալ բուրժուաները, վոր հրատարակում էին «Освобождение» քրգանը:

դափոխական մանր բուրժուադիայի հետ: Իսկ մենշևիկները վախենում էին, վոր նման տակտիկա կիրառելով, բանվոր դասակարգի կուսակցութիւնը հարկադրված կլինի գյուղացիութեան տեսակետ ընդունել և չի կարող իր դասակարգային ինքնուրույնութիւնը պահպանել: Նման տակտիկայի դեպքում բոյլշևիկներին՝ մենշևիկներին կարծիքով սպառնում էր վերասեռման և բուրժուական կառավարութեան հալկյալ մի մասը դառնալու վտանգը: Սոցիալ-դեմոկրատիան — ասում էին մենշևիկները — «պետք է ձգտի հեղափոխութեան ամբողջ ընթացում այնպիսի դիրք բռնել, վորը ամենից լավ կերպով կապահովի հեղափոխութիւնը առաջ տանելու հնարավորութիւնը, բուրժուական կուսակցութիւնների անհետեղական և շահախնդիր քաղաքականութեան դեմ մղվող պայքարում չկապի նրա ձեռքերը և պաշտպանի նրան բուրժուական դեմոկրատիայի մեջ տարրալուծվելուց: Այդ պատժուական դեմոկրատիան իրեն չպետք է նպատակ դնի ճառով սոցիալ-դեմոկրատիան ժամանակ իշխանութիւնը ժամանակավոր կառավարութեան ժամանակ իշխանութիւնը դրավելը կամ բաժանելը, այլ պետք է մնա իրեն ամենահեղափոխական ուղիցիայի կուսակցութիւն»:

Լենինը ջախջախեց ուղիորտունիզմով (համաձայնողական վողով) անված մենշևիկյան այդ պատճառաբանութիւնները: Լենինը հեղափոխութեան ավելի հավանական յեղը համարում էր վոչ թե պարզապես թագավորի իրավունքները համարում էր ինքնակալին սահմանադրական միասահմանափակելն ու ինքնակալութեան լիակատար կործանումը դարձնելը, այլ ինքնակալութեան կառավարութիւնը իրոք նույնը: «Սակայն, յեթ ինքնակալ կառավարութիւնը իրոք տապալվի, շարունակում է Լենինը, ապա նա պետք է փոխարինվի մեկ ուրիշով: Իսկ այդ ուրիշը կարող է լինել խաբինովի մեկ ուրիշը: Իսկ այդ ուրիշը կարող է լինել միմիայն ժամանակավոր հեղափոխական կառավարութիւնը: Նա կարող է հենվել միայն հեղափոխական ժողովրդի վրա, այսինքն՝ պրոլետարիատի և գյուղացիութեան վրա: Նա կարող է միմիայն գիլտատուրա լինել, այսինքն՝ վոչ թե պարզապես «կարգապահութեան», այլ պատերազմի կազմակերպողութիւն: Ով գրոհով է հարձակվում բերդի վրա, նա չի կարող հրաժարվել շարունակել պատերազմը նաև բերդը գրավե-

լուց հետո: Յերկուսից մեկը՝ կամ բերդը պետք է գրավել
մեր ձեռքում պահելու համար, կամ գրոհի չանցնել ու հայ-
տաբարել, վրո մի փոքրիկ տեղ ենք ուզում բերդի պա-
տերի տակ*:

* Կուսակցության III համագումարը Վ. Ի. Լենինի ղեկուցման առթիվ ժամանակավոր Հեղափոխական Կառավարության մասին, ընդունեց հետևյալ բանաձևը.

Նկատի ունենալով՝

1) վոր, ինչպէս պըրոլետարիատի անմիջական շահերը, Նուռպէս և սոցիալիստի վերջնական նպատակներէ համար մշվող նրա պայքարը շահերը, պահանջնում են հնարավորութեան չափ լրակատար քաղաքական ազատություն, և, հետևաբար, կառավարման ինքնակալական ձևը դեմոկրատական հանրապետութիւն մտնականում:

2) վոր Ռուսաստանում ղեմավարտիկ հանրապետութիւն կազմակերպելը հնարավոր է միմիայն իբրև հետևանք ժողովրդական հաղթական ապստամբութեան, վորի որդանը հանդիսանելու յ է ժամանակավոր Հիշատակեալ հաղթական Կառավարութիւնը, միակը, վորն ընդունակ է ազահովել նախընտրական ազգութեայի ազատութիւնը և հրավիրել՝ պաղտնի ձայնատուրթամբ՝ ընդհանուր, համասար և ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա Սահմանադիր ժողով, վորը իրոք պիտի հանդիսանա ժողովրդի կամքի արտահայտիչը:

3) վոր Ռուսաստանի տվյալ հասարակական-տնտեսական կարգում այդ դեմոկրատական հեղաշրջումը վոչ թե կըթուլացնի, այլ կուժեղացնի բուրժուազիայի տիրապետությունը, վորը կանդ չառնելով վոչ մի բանի հանդեպ վորոշ մոմենտում, անխուսափելիորեն, կվորձի Ռուսաստանի պրոլետարիատից խլել հեղափոխական շրջանի նվաճումները հնարավորին չափ մեծ մասը.

Ռուսաստանի Սոցիալ-Դեմոկրատական Բանվորական Կուսակցության
III Համագումարը փորձում է.

ա) անհրաժեշտ է բանվոր դասակարգին կոնկրետ կերպով պարզաբանել հեղափոխություն ամենահավանական ընթացքը և վերջո մոմիետում ժամանակավոր Հեղափոխական Կառավարություն ստեղծելու հնարավորություններին, վերից պոլիտարիատը պիտի պահանջի իրադրոժել մեր ծրագրի (մարգրել-մինիմումի) բոլոր մոտակա քաղաքական և տնտեսական պահանջները:

բ) նայած ուժերի և նախապես ճիշտ վորոշման չենթարկվող այլ ֆակտորներին հաղաբերակցություն, թույլատրվում է ժամանակավոր չեղափոխական նառավարություն մեջ մեր կուսակցություն լիազորներին մասնակցությունը՝ բոլոր հակա-հեղափոխական վորոձերի դեմ անխնա պայքար մղելու և բանվոր դասակարգին ինքնուրույն շահերը պաշտպանելու նպատակով:

1905 թվի հեղափոխության բնույթի գնահատությունը — Մենք կարիք չունենք հետամուտ լինել Հեղափոխական Կառավարության մեջ պորտֆելներ ստանալուն, ասում եյին մենշևիկները: — Մենք պետք է միանք իբրև ծայրահեղ հեղափոխական ուղղիցիա: Իսկ իշխանությունը ամբողջովին և անբաժանելիորեն պետք է գտնվի բուրժուազիայի՝ իբրև բուրժուական հեղափոխության ղեկավարի՝ ձեռքին*:

Մենք հիվանդները դառնում եյին, վոր բուրժուական հեղափոխութեան մեջ, այսինքն այնպիսի հեղափոխութեան, վորտեղ առաջին պլանում դրվում ե կիսաճորտական կալվածատէրական-ֆեոդալական հասարակարգը վերացնելու խնդիր, ամբողջ իշխանութիւնը պետք ե լինի բուրժուազիայի ձեռքին, իսկ բանվոր դասակարգը պետք ե գործն իբրեւ ծայրահեղ ոպդդիցիա՝ միայն «սեքընկեց»։ «Սա բուրժուական հեղափոխութիւնն ե՝ ասել ենք մենք միշտ», գրում եր մենք չեմք Ա. Մարտինովը։ Յեթն այդպես ե, ապա պրոլետարիատը չպետք ե իշխանութիւնը իր ձեռքն առնի։

գ) այդպիսի մասնակցութեան իրեն անհրաժեշտ պայման համարվում է կուսակցութեան կողմից լիազորներին վրա ունենալիք իրիստ հակողութեանը և սոցիալ-դեմոկրատիայի անկախութեան անշեղ պաշտպանութեանը, թշնամի և սոցիալ-դեմոկրատիայի անկախութեան անշեղ պաշտպան՝ անհաշտ զորք (ս.-դ.) ձգտելով լիակատար սոցիալիստական հզարելման՝ անհաշտ թշնամի յետ թուր թուրքական կուսակցութեանը և Սոցիալ-դեմոկրատիայի անկախութեան անշեղ պաշտպանութեանը, Բե. հնադամոր կիսին Երդյոք սոցիալ-

[illegible]

* Մեզ չպետք է դառմասցին, վոր 1917 թվին, կերտաշը ասիւր զաւ-
յերը հարկավոր եր նեցուկ հանդիսանալ հակահեղափոխական բուրժուա-
զիայի կործանվող իշխանութեանը, մենշէիկները (և եսերները) մտնում
էրին այսպեւ կոչված Ժամանակավոր Կառավարութեան մեջ 1917 թ.,
ինչպեւս և 1905 թ., մենշէիկները իրենց գլխավոր պարտականութեանն ելին
հաժարում պաշտպանել բուրժուազիային՝ պրոլետարիատի և նրա կուսակցու-
թեան՝ բոլշևիկներին կուսակցութեան «չափազանց սլոնանջներէ» հանդէպ:

Ինչպէս եւ կայանում բոլորէկէնքի բռնած դիրքի տար-
բերութիւնը մենշէկէնքից: Դեմոկրատական հեղափոխու-
թյան մեջ պրոլետարիատի դաշնակիցների հարցի վերաբեր-
յալ ամենասուր տարաձայնութիւնները կապված չեն բոլ-
շէկների և մենշէկների կողմից տրված հեղափոխութեան
ընդթի ընդհանուր գնահատութիւնից: Թե՛ նա և թե՛
մյուսը մոտակա հեղափոխութիւնն ընդունում ելին իբրեւ
բուրժուական հեղափոխութիւն: Վիճում ելին ըստ ելու-
թյան այն մասին, թե ի՞նչպէս «բուրժուական հեղափոխու-
թիւնը հասցնել վախճանին»:

Մենշէկները հույս ունեյին հանձննս
Պրոլետարիատի լիբերալ բուրժուազիայի ձեռք բերել վստա-
հանալից: «Մենք իրավունք ունենք
հույս դնել բուրժուական դեմոկրատիայի հե-
ղափոխականացման վրա», գրում էր միև-
նույն Ա. Մարտինովը: Ընդհակառակը, դեպի
գյուղացիութիւնը՝ վորպես հեղափոխական
շարժիչ ուժի, մենշէկները վերաբերվում
եյին անվստահութեամբ:

Մինչդեռ բոլշէկները դաշնակիցներ վնտրում եյին
ամենից առաջ և զլխավորապէս գյուղացիութեան մեջ: «Այդ
հսկայական խավի (գյուղացիութիւն) մեջ՝ գրում էր Լե-
նինը — հենց այն սլատճառով, վոր դեմոկրատական հեղա-
շրջումը դեռ չի կատարված, պրոլետարիատի հետ քաղաքա-
կան ձևերի իրացման ասպարիզում նա ավելի մեծ շահեր
ունի, քան «բուրժուազիայի» մեջ՝ այս բառի իսկական ու
սահմանափակ իմաստով»:

Կուսակցութեան III համագումարում, Լե-
նինն իր գեղուցման մեջ մանրամասն գար-
գացնում է այդ միտքը և ասպարիզում, վոր
անհրաժեշտ է գյուղացիութեան ներս քաշել
պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի
մեջ, վոր անհրաժեշտ է պաշտպանել գյու-
ղացիների ամեն տեսակի ագրարային շար-
ժումը, կանգ չառնելով կալվածատերերի
հողերը բռնագրավելու առջև և դրա հետ

միասին, խորացնել հենց գյուղացիութեան ներսում յեղած
դասակարգային հակասութիւնները:

«Իր ինքուրույնութեան, իր տոկունութեան, իր հաստա-
տակամութեան ուժով դեպ իրեն գրավել չնշված, լքված,
գյուղացիութեան տատանվող, անկայուն, յերերուն մաս-
սային, մանր-բուրժուական դեմոկրատիային, կտրել նրան
դավաճան լիբերալ բուրժուազիայից ու այդպիսով վերահս-
կողութիւն ունենալ այդ բուրժուազիայի վրա և ժողովրդա-
կան մասսայական շարժման զուլխն անցած՝ ջախջախել նդո-
ված ինքնակալութիւնը, — այս է բուրժուական հեղափոխու-
թեան ժամանակ սոցիալիստական պրոլետարիատի խնդիրը»:

Լենինի այս խոսքերից յերևում է, վոր, առաջադրելով
պրոլետարիատի և գյուղացիութեան հեղափոխական-դեմոկրա-
տական դիկտատուրայի լոզունգը, բոլշէկները վորոշակի
ընդգծում եյին բանվոր դասակարգի դեկավար դերը այդ
դիկտատուրայի մեջ: Բոլշէկներն աշխատում եյին հաստա-
տուն կերպով ամրացնել ռեակցիային հաղթահարելու հա-
մար անհրաժեշտ բանվորների և գյուղացիների միութիւնը:*

* Ահա կուսակցութեան III համագումարի բանաձևը՝ գրողացիական
շարժման վերաբերմունքի մասին.

«Նկատի առնելով.

1) վոր ներկայումս աճող գյուղացիական շարժումը, հանդիսանալով
տարերային և քաղաքականապէս անդիտակից, այնուամենայնիւ անխու-
սակելիորեն ուղղվում է ընդդէմ գյուղութիւն ունեցող հասարակարգի և
ընդհանրապէս, ճորտատիրութեան բոլոր մնացորդներին դէմ.

2) վոր սոցիալ-դեմոկրատիայի նպատակներին մեջ մտնում է գյուղ-
ութիւն ունեցող հասարակական և քաղաքական կարգի դեմ յեղած յուրա-
քանչյուր հեղափոխական շարժման պաշտպանութիւնը.

3) վոր դրա հետևանքով սոցիալ-դեմոկրատիան պետք է աշխատի
գյուղացիական շարժման հեղափոխական դեմոկրատական բովանդակու-
թիւնը մաքրել ամեն տեսակի ռեակցիոն խառնուրդներից, դարգացնելով
գյուղացիների հեղափոխական ինքնագիտակցութիւնը և մինչև վերջը
հասցնելով նրանց դեմոկրատական պահանջները.

4) վոր սոցիալ-դեմոկրատիան, իբրեւ պրոլետարիատի կուսակցութիւն,
պետք է ամեն դեպքում և ամեն հանգամանքներում անշեղորեն ձգտի
գյուղական պրոլետարիատի ինքնուրույն կազմակերպման և սլարդաբանել
նրան՝ նրա շահերի անհաշտ ներհակութիւնը գյուղացիական բուրժուա-
զիայի շահերին, — Ռուսաստանի Սոցիալ-Դեմոկրատական Բանվորական

կտա նրան Ռուսաստանի բուրժուական հեղափոխութեան ժամանակավոր կոնյուկտուրան, նա կձգի ամբողջ կապիտալիստական աշխարհի դասակարգային պայքարի կշեռքի նժարին:

Ձեռքում՝ պետական իշխանութեանը, յետևից՝ հակահեղափոխութեանը, առաջից՝ երոպական ռեակցիան, նա ամբողջ աշխարհի իր յեղբայրակիցներին իր վաղեմի կոչը կ'ենտրոնի, վորն այս անգամ կ'լինի վերջին գրոհի կոչ՝ «Պրոլետարներ բոլոր յերկրներ, միացե՛ք...» Ռուս պրոլետարիատը դաշնակիցներ կարող և գտնել միմիայն ղրսում հանձին երոպական պրոլետարիատի, յերբ նա կհասնի իշխանութեան և կառաջացնի սոցիալիստական հեղափոխութեան:

Յերկրի ներսում պրոլետարիատը դաշնակիցներ չի գտնի: Յեկո առավել, նա «Թշնամական բաղխումներ կունենա վոչ միայն բուրժուազիայի բոլոր խմբավորումների հետ, վորոնք պաշտպանում ենին նրան իր հեղափոխական պայքարի առաջին շրջանում, այլ և գյուղացիութեան լայն մասսաների հետ (ընդգծումը մերն է), վորոնց աջակցութեամբ նա իշխանութեան հասավ»:

Տրոցկու հայացքները հիմնովին սխալ ենին, վորովհետև «պերմանենտ հեղափոխութեան» իր թեորիայով Տրոցկին փորձում էր «ցատկել» գյուղացիութեան վրայով, հաշվի չառնելով շարժիչ ուժերի ուսով հարաբերութեանը:

Տրոցկին աղջատել է պերմանենտ հեղափոխութեան սխեման, վորը դեռ անցած դարի կեսերին տվել է Կարլ Մարքսը: Անընդհատ հեղափոխութեան ասելով ինչ էր հասկանում գիտական սոցիալիզմի հիմնադիրը: Մարքսն անընդհատ հեղափոխութեան ասելով հասկանում էր այնպիսի հեղափոխութեան, վորը միշտ դարգանում է «բարձրացող գծով», սակայն Մարքսը դեմոկրատական հեղափոխութեան ժամանակ պրոլետարիատի դաշնակիցների թվից դեն չէր գցում նրա հիմնական դաշնակիցն՝ գյուղացիութեան:

Լենինը կողմնակից էր մարքսյան և վոչ տրոցկիստական անընդհատ հեղափոխութեան:

«Դեմոկրատական հեղափոխութեանից մենք իսկույն և յեթ, — գրում էր Լենինը — կսկսենք անցնել և իսկապես մեր

ուժի, գիտակից կադմակերպված պրոլետարիատի ուժի համապատասխան, կանցնենք սոցիալիստական հեղափոխութեան: Մենք կանգ չենք առնի կես ճամբին»...

Այդ նույն միտքը կրկնում է Լենինը մի այլ տեղ:

«Ներկա հեղափոխութեան լիակատար հաղթանակը կհանդիսանա դեմոկրատական հեղաշրջման վերջը և սոցիալիստական հեղաշրջման վճռական պայքարի սկիզբը: Ժամատակից գյուղացիութեան պահանջների իրագործումը, ռեակցիայի լիակատար ջախջախումը, դեմոկրատական հանրապետութեան նվաճումները — կհանդիսանա բուրժուազիայի, անգամ մանր բուրժուազիայի հեղափոխականութեան զիայի, անգամ մանր բուրժուազիայի սոցիալիզմի տարվող իսլրիվ վախճանը, — կլինի հանուն սոցիալիզմի տարվող իսկական պայքարի սկիզբը: Վորքան լիակատար լինի դեմոկրատական հեղաշրջումը, այնքան շուտ, լայն, հստակ, վճռական կծավալվի այդ նոր պայքարը»:

Լենինը սպանիչ հեգնանքով էր վերա-
կենդանացնում Տրոցկու «որիգինել» թեորիային, կու մասին ասելով, վոր այդ թեորիան «բոյլնիկներից վերցնում է պրոլետարիատի վճռական հեղափոխական պայքարի և քաղաքական իշխանութեան նվաճման կոչը, իսկ մենշևիկներից՝ գյուղացիութեան դերի «բացասումը»:

* Տրոցկին այժմ էլ չի հրաժարվում իր քաղաքականապես սխալ և ֆեաուակար «պերմանենտ հեղափոխութեան» թեորիայից: Այդ մասին նա գրում է իր «1905 Ղ.» (հրատ. 1922 թ.) գրքի առաջարանում: Մի այլ գրքում, «Новый Курс», Տրոցկին էլ ավելի վճռականորեն նկատում է. «...ինչ վերաբերում է պերմանենտ հեղափոխութեան թեորիային, յես վճռականապես հիմք չեմ գտնում բացասել այն, ինչ գրել եմ այդ առթիվ 1904—5 թ. պես հիմք էլ գտնում եմ, վոր այն ժամանակ իմ գարգա- և ավելի ուշ: Յես հիմա էլ գտնում եմ, վոր այն ժամանակ իմ գրած- ցրած մտքերի հիմնական ընթացքն անհամեմատ ավելի մոտ է լենինիզմի իսկական ելույթին, քան այն ժամանակվա մի շարք բոյլնիկների գրած- ներից շատ ու շատ բան»:

Ուրիսակուն գրած նամակում Տրոցկին պարզապես հայտնում է. «Յես բնավ չեմ գտնում, վեր բոյլնիկների հետ ունեցած տարաձայնությունները մեջյա ամեն ինչում անիրավացի յեմ յիդել... Գտնում եմ, վոր հեղափոխութեան շարժիչ ուժերի վերաբերյալ իմ գնահատութեանը անպայման ճիշտ է յեղել...»

XI. 1905 ԹՎԻ ԴԱՍԵՐԸ

Հեղափոխութիւնն իր զարգացման գագաթնակետին հասնելուց հետո՝ 1905 թվի դեկտեմբերին՝ արագորեն ցած է իջնում: Բուրժուազիան վերջնականապես անցնում է հակահեղափոխականների բանակը: Վխտեյին հաջողվում է ճարպիկ ֆինանսական մանյովրով բուրժուական «վերին խավին» կաշառել, բարձրացնելով մասնավոր բանկերի զեղչը ու վարկավորումը՝ 1905 թվի նոյեմբերին ու դեկտեմբերին զեղչը հասավ 138,5 միլ. ռուբլու՝ 83,1 միլ. ռուբլու փոխարեն 1904 թ., մասնավոր բանկերի վարկավորումը 1905 թ. առ 1 դեկտեմբերի հասավ 148,2 միլ. ռուբլու՝ 39 միլ. ռուբլ. դիմաց 1904 թ. նույն ամսին:

Պետական դումայում բուրժուազիայի ներկայացուցիչները շքեղ ճառեր արտասանեցին, իսկ յերբ կառավարութան եյակն ոգնութիւնն էր հարկավոր, ինչպես որինակ արտասահմանյան փոխառութիւններ կնքելու ժամանակ, կառավարութիւնն այդ ոգնութիւնը ստացավ նույն «հեղափոխական» բուրժուազիայից: Կառավարութիւնը 1905 թվին հենվում էր միմիայն կալվածատերերի վրա, 1906 թվին նա ավելի լայն սոցիալական բազա ուներ՝ կալվածատերեր, կապիտալիստներ, արդյունաբերողներ, վաճառականներ և կուլակներ, վորոնք հնարավորութիւնն էին ստանում շահագործել չքավորներին ու միջակներին: Այդ պատճառով կառավարութիւնը լիբերալ բուրժուազիայի կողմից ցուցա-

Տրոցկին, եյաղես, մեղանչում էր վոչ միայն գյուղացիութեան թե-բաղնահատութեան, այլ և բանվոր դասակարգի կարողութեան չհավատալու մեջ, քանի վոր չէր հավատում (և չի հավատում) մի յերկրում սոցիալիզմ կառուցելու հնարավորութեան, չէր հավատում (և չի հավատում) պրոլետարիատի՝ գյուղացիութեանը ղեկավարելու ընդունակութեան: Այսպիսով տրոցկիզմի ելութիւնը կայանում է վոչ միայն պրոլետարիատի դաշնակիցների դերի սխալ գնահատութեան, վոչ միայն գյուղացիութեան թերազնահատութեան, այլ և, գլխավորապես, հենց պրոլետարիատի և նրա դիկտատուրայի դերի սխալ լուսաբանութեան մեջ: Այդ հարկադրում է տրոցկիզմը համարել մենշեիզմի յուրատեսակ այլաձեւութիւն:

հանած անհնազանդութեան պահանջ ներկայացնելու հենց առաջին փորձի իսկ դեպքում, համեմատաբար հեշտութեամբ է ցրում Առաջին Պետական Դուման, իսկ հետո և Յերկրորդ Դուման: Յերկրորդ Դումայի ցրումը 1907 թ. հունիսի 3-ին, ուղեկցվեց պետական հեղաշրջումով «վերելից»։ Ընտրական ղումայում տեղերի կեսը ապահովված էր կալվածատերերի համար, իսկ քաղաքում կազմակերպվեցին յերկու ընտրական առյուծանք, մեկն առանձին՝ տնտեսների համար, մյուսը՝ քնացած ընտրողների համար: Սկսվեց քաղաքական ռեակցիայի դարեշրջանը, «ստալիպինյան փողկապների» (կախաղաններ) եպոխան: Կառավարութիւնը հենվում է «գորեղ» ունկոր գյուղացու վրա, վորի առջև համայնքի լիկվիդացիայի և հողամասերի ու ագարակների ազատ կազմակերպման հիման վրա բացվում էին կապիտալիստական զարգացման հեռանկարներ:

Վոչ թե «վերելից», այլ «սերքելից» հեղաշրջում անելու փորձը 1905 թ. հեղափոխութիւնը մոռացվել էր:

Հեղափոխութիւնը խեղդված էր: Ինչով բացատրել նրա պարտութիւնը: Մենք արդեն մատնանշել ենք հիմնական պատճառը — հեղափոխական շարժման յերկու հոսանքների՝ բանվորական և գյուղացիականի՝ ըստ ժամանակի և տեմպի չզուգադիպելը: Այդ նույն կապակցութեամբ պետք է գնահատել ցարական բանակի վարքագիծը, վորը ընդհանուր առմամբ ինքնակալութեան ձեռքին մնում էր իբրև հլու գործիք: Սակայն այդ իհարկե, չի նշանակում, վոր ձիշտ չէր բոյլնելիզմի տակտիկան, վոր ձիշտ չէր բանվորների և գյուղացիների միութեան գաղափարը: Միանգամայն ընդհակառակը:

«Ռուսաստանի բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխութեան խնդիրների նկատմամբ պրոլետարիատի հիմնական դիրքը մնում է անփոփոխ, գրում էր Լենինը — գեկավարել դեմոկրատական գյուղացիութիւնը, դուրս կորզել նրան լիբերալ բուրժուա՝ կադետների կառավարութեան ազդեցութեան տակից»:

Հեղափոխութեան պարտութեան յերկրող պատճառը՝ այն շրջանի բոլշևիկյան կուսակցութեան և նրա ղեկավարութեան թուլութիւնն էր:

„Уроки Московского восстания“ հոդվածում Լենինը գրում էր՝ «Մոսկվայի բոլոր հեղափոխական կուսակցութիւնները, բոլոր միութիւնները գործադուլ հայտարարելով գիտակցում էին, անգամ զգում էին, վոր գործադուլը անխուսափելիորեն պետք է փոխվի ապստամբութեան: Դեկտեմբերի 6-ին բանվորական պատգամավորների խորհուրդը վորոշեց «աշխատել գործադուլը փոխել զինված ապստամբութեան»: Սակայն, իսկապիս, բոլոր կազմակերպութիւններն էլ պատրաստ չէին դրա համար, անգամ մարտական դրութիւնների կոալիցիոն խորհուրդը ապստամբութեան մասին խոսում էր (դեկտեմբերի 9-ին) ինչպես մի ինչ վոր հեռավոր բանի մասին և փողոցի կռիվը առաջ էր դնում առանց նրա գիտութեան ու մասնակցութեան: Կազմակերպութիւնները շարժման աճումից ու թափից յետ մնացին»:

Հունվարի 9, հոկտեմբերյան գործադուլ, դեկտեմբերյան ապստամբութիւն՝ այդ բոլոր խոշորագույն ետապներում մեր կուսակցութիւնը չկարողացավ ամբողջովին զլխավորել շարժումը և իր ղեկավարութեամբ ընդգրկել բանվորական մասսան. կուսակցութիւնն այն ժամանակ դեռ բավականին փորձված չէր և հեղափոխութեան պրոցեսը նոր էր միայն կոփում իր ստրատեգիայի ու տակտիկայի հիմունքները: Շնորհիվ դրան, հեղափոխութիւնը զգալի չափով գլխատված էր: Պիտերի և այլ խորհուրդներում մենշևիկները ղեկավարութեան սխալներն էլ ավելի բարդացրին դրութիւնը:

Հեղափոխութիւնը ցույց տվեց, վոր բոլշևիկները պրոգնոզը (նախատեսութիւն) արդարանում է: Զինված ապստամբութեան նախապատրաստութեան կուրսը ճիշտ հանդիսացավ: Սրդարացան հեղափոխութեան շարժիչ ուժերի բնորոշումը և գնահատութիւնը: «Բուրժուական (ըստ իր հասարակական—տնտեսական բովանդակութեան) ազատագրական շարժման (1905—6 թ.թ. հեղափոխութիւնը) շարժիչ

ուժեր կարող են լինել վոչ թե բուրժուական, այլ պրոլետարիատն ու գյուղացիութիւնը»—ընդգծում էր Լենինը: Ամբողջ հեղափոխութեան փորձը հաստատեց հեղափոխութեան հենց սկզբին՝ կուսակցութեան յերրորդ համագումարում բոլշևիկների ընդունած վորոշումների ճիշտ լինելը: Պրոլետարիատը հանդիսացավ մինչև վերջ միակ հեղափոխական դասակարգը: Լիբերալ—բուրժուական խավերը վախկոտութիւն և սարսափ յերևան բերին հեղափոխութեան հանդեպ:

Բոլշևիկների համար այստեղ անսպասելի վոշինչ չկար: Հեղափոխութիւնը չհաղթահարեց ինքնակալութեան, սակայն զոհերը դուր չանցան: Խորհուրդները ստեղծող բանվոր դասակարգը քաղաքական պայքարի հսկայական դաս ստացավ և նախապատրաստվեց ցարիզմի ամբուլթիւնների հետագա գրոհի համար:

«Գյուղացիները ստացան ծանր, բայց ոգտակար դաս» (Լենին):

Հեղափոխութեան պարտութիւնը չսարսափեցրեց տոկուն մարտիկներին:

«Բանվորական մասսաների՝ քաղաքային ապստամբութեանը մասնակցութեան դեպքում, ընդգծում է Լենինը, թշնամու վրա մասսայականորեն հարձակվելու, զորքը դրավելու համար վճռական և հմուտ պայքար մղելու, ընդհանուր պայքարի մեջ գյուղի մասնակցութիւնն ապահովելու դեպքում՝ հաղթութիւնը մերը կլինի հետագա համառուական զինված ապստամբութեան ժամանակ»:

Տասներկու տարուց հետո այդ մոմենտը, վորի համար գործուն կերպով պատրաստվում էր բոլշևիկների կուսակցութիւնը, վրա հասավ: Յեւ 1905 թվի դասերը, ինչպես պարզվեց, ապարդյուն չանցան, թեև հարկավոր էր ելի ութ ամիս, վորպեսզի վերջնականապես կարելի լիներ մերկացնել մենշևիկների և եսերների դավաճանական դերը:

«Առանց 1095 թվի զլխավոր փորձի—գրում էր Լենինը—1917 թվի Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան հաղթանակն անհնարին կլիներ»...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I.	Հեղափոխությունը յեվ դասակարգերը	3
II.	Ռուս-յապոնական պատերազմը, վորպես «հեղափոխությունն արագացնող»	16
III.	Հեղափոխության սկիզբը՝ հունվարի 9-ը	23
IV.	Հեղափոխությունը քայլում է	36
V.	Հոկտեմբերյան ալիքը	41
VI.	Ինքնակալությունը հարձակման է անցնում	53
VII.	Դեկտեմբերյան զինված ապստամբությունը	62
VIII.	Բանվորական հեղափոխություն յեվ «գյուղացիական պատերազմ», նրա կապակցումն ու տեղը	68
IX.	Կենտրոնը յեվ ծայրագավառները	83
X.	Հեղափոխությունը յեվ կուսակցություններ՝ բոլշևիկներ, մենշևիկներ-սոցիալիստներ	90
XI.	1905 թվի դասերը	104

ՄԵՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՊԱՅԱՆՋԵՑԵՔ

Դ. ԵՐԴԵ

1905 թիվը.

50 Կ.

Ի. ՖԼԵՐՈՎՍԿԻՑ

ՄԵՐ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՆՎՈՐԱ-ԳՅՈՒՂԱՑԻԱ-ԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ 1905 թ.

70 Կ.

Ա. ԿԱՐԻՆՅԱՆ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԸ 1905 թ.

70 Կ.

1905 թ. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ (ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ)

- Բաժիններ՝
- Հունվարի 9-ը—Արյունոտ Կլերկին
 - Բանվորական շարժումը—գործադուլներ
 - Գյուղացիական շարժումներ
 - Բանակում և նավատորմում
 - Խորհուրդները 1905 թ.
 - Պաշտոններ, շարժեր
 - Դեկտեմբերյան ազատամարտությունը
 - 1905 թ. հեղափոխության դասերը
 - 1905 թիվը Արևելքում
 - 1905 թիվը Անդրկովկասում
- (հոդվածներ, մատեր, կոչեր).

Ա. ՍՏՈԼԹԱՐՈՎ ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ ՅԵՎ ՄԵԽԱՆԻՍՏՆԵՐԸ
Ֆ. ԵՆԳԵԼՍ ԿՈՄՈՒՆԻԶՄԻ ՊՐԻՆՑԻՊՆԵՐԸ
ՊԱՐԻԶԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ
Ի. ՍՏԱԼԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑ
Ի. ՍՏԱԼԻՆ ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑ
Ի. ՍՏԱԼԻՆ ՄԵԾ ԲԵԿՄԱՆ ՏԱՐԻՆ
Ի. ՍՏԱԼԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋԸ
Ի. ՍՏԱԼԻՆ (ՀԻՍՆԱՄԹԵԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)
ՄԵՐ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ 5 ՏԱՐՈՒՑ ՀԵՏՈ

ՄԵԾ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԸ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (Մեքսիկական բրոշյուր լեվ պլակատ) 50 Կ.
ՄԵԾ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ (Մեքսիկական բրոշյուր լեվ պլակատ) 50 Կ.
ՄՈԼՈՏՈՎ ԿՈԼԽՈԶԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍԻՆ 10 Կ.
Կ. ԿԻՆԴԵՑԵՎ ԿՈԼԽՈԶԱՅԻՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՊ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 15 Կ.
Զ. ԶԻՆՈՂԵՑԵՎ ԻՆՋ ՊԵՏՔԵ ԻՄԱՆԱՆ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԸ ԳԱՐՆԱՆԱՑԱՆԻ ԿԱՄՊԱՆԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ 10 Կ.
ՄԵՔԵՆԱ-ՏՐԱԿՏՈՐԱՅԻՆ ԿԱՅԱՆՆԵՐԸ ՅԵՎ ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ 10 Կ.
Ա. ԲԻՑԵՆԿՈ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՅԵՎ ԿՆՈՋ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԿՈԼԽՈԶՆԵՐՈՒՄ 10 Կ.
ԶԱՐՈՎ ԶՈԴՄԱՆ ՆՈՐ ԶԵՎԵՐ 10 Կ.
ԲՈՒԼԻԺՆԻԿ ՀԱՐՎԱԾԱՅԻՆ ԲՐԻԳԱԴՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ 10 Կ.

ԼԵՆԻՆ—

ԳՅՈՒՂԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

160 էջ, 40 Կ.

ԼԵՆԻՆ—

ՊԱՏԵՐՄՋՄԻ ՄԱՍԻՆ

376 էջ, 95 Կ.

ԼԵՆԻՆ—

ԻՆՉ ԱՆԵԼ

224 էջ, 65 Կ.

ԼԵՆԻՆ—

ՄԻ ՔԱՅԼ ԱՌԱՋ, ՅԵՐԿՈՒ ՔԱՅԼ ՅԵՏ

272 էջ, 70 Կ.

ԼԵՆԻՆԻ

ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ ՅԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ

15 Կ.

ԼԵՆԻՆԻ

ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ ԺՈՂ. ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹ. ՄԱՍԻՆ

20 Կ.

Պահանջեցե՛ք մեր գրացուցակը, վորը ուղարկվում է ձեր:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0403821

50 400.

11385

266

изд

271

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

Д. Эрде
1905 год

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С С
Москва, центр, Никольская, 10